

ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ
СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№15 - 2020

EUROPEAN
HISTORICAL
STUDIES

ACADEMIC JOURNAL

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 9 від 27 лютого 2020 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 15. – К., 2020. – 152 с.

ISSN 2524-048X

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.15>

УДК 94

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Коларж П., д-р габілітований, проф. (Університет м. Констанц, ФРН) (голова редколегії)
Машевський О. П., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Купчик О. Р., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Пількевич В. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)
Коваль А. П., к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) (технічний редактор)
Банті Р., доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Держава Ізраїль)
Біленький С., доктор філософії (Історія), доц. (Університет Торонто, Канада)
Власенко В. М., к.і.н., доц. (Сумський державний університет)
Городня Н. Д., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Гасимли М. Джафар огли, д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджанська Республіка)
Добронські Ч. А., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Зихович Д., доктор філософії (Історія), доц. (Університет Мічегану, США)
Йокубаускас В., д-р гуманітарних наук (Історія), старший наук. співроб. (Клайпедський університет, Литовська Республіка)
Казакевич О. М., д-р іст. наук, доц. (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
Кізлова А. А., к.і.н., доц. (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф. (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Конта Р. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Кожокару Л. Д., д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Республіка Молдова)
Латиш Ю. В., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Мартинов А. Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ)
Малько В., доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Миронович Є., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Мордвінцев В. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Патриляк І. К., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Перга Т. Ю., к.і.н., ст. наук. співроб. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)
Рахно К. Ю., д-р іст. наук, ст. наук. співроб. (Інститут народознавства НАН України, Інститут керамології)
Руккас А. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Сава-Чайка Е., д-р філософії (Історія) (Вища школа міжнародних відносин і американістики, Варшава, Республіка Польща)
Ставнюк В. В., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Чолій С. В., к.і.н., доц. (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал Європейські історичні студії включений до категорії «Б» Переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 16 грудня 2019 року»)

Рецензенти:

Дьомін О. Б., д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)
Хакамієс П., д-р іст. наук, проф. (Університет Турку, Фінляндія)

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Тел. (044) 239 34 24, 066 360 00 80 e-mail: european_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net
Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>
Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Періодичність наукового видання – тричі на рік

Recommended by the Academic Council of Faculty of History Taras Shevchenko National University of Kyiv to spread through the Internet (Protocol № 9 of February 27, 2020).

European Historical Studies: Scientific Journal. – № 15. – Kyiv, 2020. – 152 p.

ISSN 2524-048X

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.15>

UDC 94

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial Board

Kolarz, P. – Dr. habil. (History), Professor (University of Konstanz, The Federal Republic of Germany) (*Chairman of Editorial Board*)

Mashevskiy, O. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Deputy Chairman of Editorial Board*)

Kupchyk, O. – Ph. D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Deputy Chairman of Editorial Board*)

Pilkevych, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Executive Secretary*)

Koval, A. – Ph.D. (History), Assistant Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Technical editor*)

Banti, R. – Ph.D (History), (Ministry of Education of Israel, Jerusalem, The State of Israel)

Bilenky, S. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Toronto, Canada)

Cojocaru, L. – Dr. habil. (History), Associate Professor (State University of Moldova, Moldova)

Choliy, S. – Ph.D. (History), Associate Professor (National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Ukraine)

Dobronski, Ch. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Gasimli M. Jafar oglu. – Dr. habil. (History), Professor (Baku State University, The Republic of Azerbaijan)

Horodnya, N. – Dr.habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Jokubauskas, V. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (Klaipeda University, The Republic of Lithuania)

Kazakevych, O. – Dr. habil. (History), Associate Professor (National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine)

Kizłowa, A. – Ph.D. (History), Associate Professor (National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Ukraine)

Konta, R. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Kotliar, Yu. – Dr. habil. (History), Professor (Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine)

Latysh, Yu. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Martynov, A. – Dr. habil. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU, Ukraine)

Malko, W. – Ph.D. (History), Associate Professor (University of California, Fresno, United States of America)

Myronovych, E. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Mordvintsev, V. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Patryliak, I. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Perga, T. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (State Institution “Institute of World History of NAS of Ukraine”)

Rakhno, K. – Dr. habil. (History), Senior research fellow (the Ethnology Institute of Ukraine NASU, Ukraine).

Rukkas, A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Sawa-Czajka, E. – Ph.D. (History), Associate Professor (History), (The Academy of International Relations and American Studies, The Republic of Poland)

Stavniuk, V. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Vlasenko, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Sumy State University, Ukraine)

Zychowicz, J. – Ph.D. (History), Associate Professor (University of Michigan, United States of America)

Electronic journal «European Historical Studies» is included into the List of Qualified Periodicals of Ukraine (rank “B”), in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality «historical science».

(Decree of Ministry of Education Ukraine from 28.12.2019 № 1643 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 16 December 2019")

Reviewers:

Diomin O. B. Dr. habil. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University);

Hakamies P. Dr. habil. (History), Professor (University of Turku, Finland)

Editorial address:

01601, 60 Volodymyrska Str., City of Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Phone: (044) 239 34 24, 066 360 00 80, e-mail: european_studies@ukr.net, olegmashev@ukr.net

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

ЗМІСТ

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

- Андрій Грубінко.** Формування зовнішньополітичного виміру європейської інтеграції у 40 – 80-х роках ХХ ст. 6
- Марія Георгієва.** Державне управління аграрним сектором економіки Болгарії в умовах впровадження європейських стандартів (1989-2007) 25
- Олеся Звездова.** Популяризація європейських цінностей як завдання культурної політики Європейського Союзу в Україні 41
- Марина Ковальська.** Ідеї європейської інтеграції в публіцистичній творчості Уільяма Томаса Стеда (за матеріалами «Сполучених штатів Європи напередодні парламенту миру») 50
- Світлана Мотрук.** Міграція українців до Чеської Республіки в умовах європейських інтеграційних процесів ХХІ ст. 61

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

- Людмила Вовчук.** Впровадження європейських цінностей іноземними консулами на Півдні України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)..... 77
- Любов Жванко.** Вимушено переміщені особи та Європа: ретроспективний погляд на проблему (1914 – 2015)..... 87
- Ілля Зуєв.** Двосторонні відносини між Швейцарією та Білорусією..... 102
- Наталія Папенко.** «Реформатор» Вільгельмівської епохи: Бернхард Мартін фон Бюлов (1849-1929)..... 118
- Анастасія Хмель.** Концепти «Іспанія для Європи» та «Європа для Іспанії» в дискусіях іспанських інтелектуалів..... 133

НАУКОВА ХРОНІКА

- Наталія Шевченко.** Круглий стіл пам'яті Володимира Піскорського у стінах Київського національного університету імені Тараса Шевченка 143

CONTENTS

EUROPEAN INTEGRATION: PAST AND PRESENT

- Andriy Hrubinko.** Formation of the Foreign Policy Dimension of European Integration in the 40's – 80's Years of the 20th Century 6
- Mariia Georgieva.** Public Administration of the Agricultural Sector of the Bulgarian Economy in the Conditions of Implementation of European Standards (1989-2007) 25
- Olesia Zvezdova.** Popularization of European Values as a Task of the European Union Cultural Policy in Ukraine 41
- Maryna Kovalska.** The Ideas of European Integration in the Journalistic Activities of W. T. Stead (Based upon His Work “The United States of Europe on the Eve of the Parliament of Peace”) 50
- Svitlana Motruk.** Migration of Ukrainians to the Czech Republic in the Context of European Integration processes of the 21st Century 61

ACTUAL PROBLEMS OF EUROPEAN HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Liudmyla Vovchuk.** Implementation of European Values by Foreign Consuls in Southern Ukraine (Late 19th – Early 20th Centuries) 77
- Liubov Zhvanko.** Refugees and Emigrants in Europe: Retrospective View of the Problem (1914 - 2015) 87
- Ilya Zuyeu.** Bilateral Relations between Switzerland and Belarus..... 102
- Nataliia Papenko.** «Reformer» of Wilhelmine Era: Bernhard Martin von Bulow (1849-1929) 118
- Anastasiia Khmel.** «Spain for Europe» and «Europe for Spain» Concepts in Discussions of Spanish Intellectuals 133

SCIENTIFIC CHRONICLE

- Nataliia Shevchenko.** Round Table in Memory of Volodymyr Piskorskyi at Taras Shevchenko National University of Kyiv 143

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 94(4):327.061 “194/198”

DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.15.1>

Андрій Грубінко

доктор історичних наук, доцент

Тернопільський національний економічний університет

Тернопіль, Україна

ORCID: 0000-0002-4856-5831

ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВИМІРУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У 40 – 80-Х РОКАХ ХХ СТ.

***Анотація.** Статтю присвячено дослідженню історії формування механізмів зовнішньої політики Європейських Співтовариств у період до створення Європейського Союзу (40–80-х рр. ХХ ст.). Прослідковано динаміку формування зовнішньополітичної і безпекової складової європейської інтеграції від перших повоєнних проєктів політичного об'єднання провідних держав Західної Європи (Франції і Великої Британії) до створення на початку 1970-х років механізму Європейського політичного співробітництва (ЄПС) і його подальшої практичної діяльності. У статті окремо проаналізовано політико-правовий статус, еволюцію організаційної структури, основні напрями діяльності, міжнародні досягнення і прорахунки в роботі ЄПС. Враховано позиції держав Європейських Співтовариств щодо розвитку їх зовнішньополітичної і безпекової компоненти.*

У висновках зазначено, що політичне співробітництво стало звичайним явищем в роботі інституцій Європейських Співтовариств і взаємодії держав-членів. Однак загалом ЄПС залишався слабкою і декларативною практикою регулярних міждержавних зустрічей на різних рівнях, адже перебував за межами системи інституцій та нормативної бази об'єднання. Досягнутий рівень політичної уніфікації позицій і дій держав-членів ЄЕС не спричинив істотного посилення впливу об'єднання у міжнародних відносинах аж до формування Європейського Союзу.

***Ключові слова:** зовнішня політика, європейська інтеграція, Європейські Співтовариства, ЄЕС, Європейське політичне співробітництво, ЗЄС.*

Розвиток сучасної системи міжнародних відносин проходить етап складних трансформації, які мають недостатньо прогнозований характер. Одним з ключових суб'єктів цієї системи став Європейський Союз, функціонування якого супроводжується появою нових та відродженням децю призабутих викликів і загроз. Масштаби європейської інтеграції, складна система зовнішніх впливів на її перебіг в умовах глобалізованого світу зумовлюють особливе значення політичної складової діяльності Європейського Союзу, а саме – її зовнішньополітичної структури у формі Спільної зовнішньої та безпекової політики. Оскільки процес функціонування останньої має свої історичні витоки, передумови створення та етапи становлення, насамперед необхідно дослідити історію формування механізмів зовнішньої політики

(включно з її військово-політичною компонентою) Європейських Співтовариств у період до створення Європейського Союзу, тобто упродовж 40 – 80-х рр. ХХ ст., що й становить мету цієї статті. Дослідження цієї теми може допомогти критичному аналізу особливостей розвитку, здобутків і втрат у розбудові зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу, виявити причини прорахунків на шляху його утвердження як суб'єкта міжнародних відносин.

Проблематика становлення зовнішньополітичного виміру європейської інтеграції (у порівнянні з історичним аналізом процесів становлення Європейських Співтовариств загалом, їх економічної та інституційної складових) недостатньо представлена в історіографії, насамперед українській, переважно фрагментарно висвітлюється в контексті аналізу загальної історії євроінтеграції або досвіду участі в ній окремих держав. Об'єктивно найбільші наукові здобутки мають представники західної історіографії, серед яких виділимо Дж. Говарта [22], Д. Дайнена [3], Ф. Кемерона [13], В. Лота [20], Мідделаара Л. [8] та ін. Значну активність у дослідженні тематики історії політичної інтеграції в Європі проявили російські історики, зокрема, В. Барановській [1], В. Журкін [5], Р. Лобанов [6], В. Тіхова [11]. Серед напрацювань українських істориків насамперед відзначимо спеціальні публікації А. Мартинова [7] та В. Рудої [9].

У другій половині ХХ ст. відбувався процес формування основ європейської інтеграції, пошуків оптимальних шляхів об'єднання західноєвропейських держав у сфері економіки, що не виключало дискусій про можливість політичного союзу і навіть створення спільних збройних сил. Цей процес розпочався після завершення Другої світової війни і відзначався намаганням держав Європи (за участі США) знайти оптимальну формулу побудови нової системи міжнародних відносин.

Ще до завершення війни у відповідь на пропозиції міністра закордонних справ Бельгії в еміграції П.-А. Спаака щодо створення “Європейського Співтовариства” дипломати британського Форін офісу у червні 1944 р. за дорученням міністра закордонних справ Е. Ідена розробили меморандум, який містив проект регіонального політичного об'єднання. Він включав питання безпеки з метою запобігання можливій новій німецькій агресії, передбачав розробку системи договорів про безпеку між Великою Британією і Францією з можливістю залучення у перспективі інших держав Західної Європи [12, р. 445]. Спробою реалізувати ідею такого альянсу стало підписання 4 березня 1947 р. двостороннього міждержавного Договору про союз і взаємну допомогу

(Дюнкеркський договір). Він став першою в післявоєнній історії Західної Європи спробою започаткувати нову систему колективної безпеки, економічну і військово-політичну інтеграцію. Однак ускладнення відносин між обома державами, зумовлене відмінним баченням завдань і шляхів розвитку євроінтеграції, унеможливили розвиток регіонального об'єднання на базі британсько-французького ядра.

Наростання блокового протистояння та американська допомога в рамках “плану Маршалла” активізували інтеграційний процес в Західній Європі. У травні 1948 р. в Гаазі пройшов з'їзд представників рухів за європейську єдність – Конгрес Європи. Учасники форуму ухвалили заклик до утворення “Європейського Союзу”. У підсумковому документі “Політична резолюція” було обґрунтовано створення європейської федерації для спільної економічної співпраці та оборони. Однак подальший розгляд конкретних пропозицій Франції зустрів опір уряду Великої Британії.

Надалі головну роль в об'єднувачих процесах в Європі відіграла активна позиція США. Під впливом вимог американської адміністрації до європейців об'єднатися в контексті передумови отримання економічної допомоги і гарантій безпеки, 17 березня 1948 р. в Брюсселі підписано “Договір про економічне, соціальне і культурне співробітництво та колективну самооборону” (Брюссельський договір), що започаткував Західний союз або Організацію Брюссельського договору. Найбільш новаторськими стали статті договору про військово-політичну співпрацю і систему колективної оборони. Навіть створення НАТО 4 квітня 1949 р. не означало автоматичного розв'язання усіх проблем оптимізації військово-політичної кооперації держав регіону. Під час обговорення проектів переозброєння Німеччини реанімовано ідею формування європейської армії. Першим її запропонував У. Черчилль [16, pp. 121-124]. Однак такі ініціативи суперечили позиції чинного тоді лейбористського уряду К. Еттли.

Суперечлива позиція Великої Британії об'єктивно вивела на перший план у формуванні європейської військово-політичної компоненти Францію. У жовтні 1950 р., натхненний розробкою плану європейського об'єднання, французький уряд запропонував проект європейської армії (“план Плевена”), яка б включала окремі німецькі підрозділи, підпорядковані міжнародному командуванню. Цей проект, за задумом батька-засновника Європейських Співтовариств Р. Шумана, був покликаний доповнити спроби європейського економічного об'єднання і отримав схвалення адміністрації США [5, с. 21]. 27 травня 1952 р. підписано Паризький договір про створення Європейського

оборонного співтовариства (ЄОС), до якого, окрім Франції, долучилися ФРН, Італія і країни Бенілюксу. Стаття 1 передбачала створення організації зі спільними інституціями, збройними силами і бюджетом [4]. Зафіксовано виключно оборонні завдання об'єднання та його тісну співпрацю з НАТО. Європейські оборонні сили повинні були формуватися з контингентів держав-членів, а гарантом виконання їх зобов'язань мав стати Суд Європейського Об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС).

Першої невдачі проект ЄОС зазнав через відмову уряду Великої Британії брати в ньому участь. Керівництво держави категорично не влаштовувала можлива участь британських збройних сил в європейській армії. Однак завершенню історії з ЄОС сприяв сам французький політикум. 30 серпня 1954 р. Національні збори більшістю голосів відхилили ратифікацію Договору про ЄОС.

Крайні федералісти у вересні 1952 р. на спільному засіданні Асамблеї ЄОВС і делегатів від Консультативної Асамблеї Ради Європи в Люксембурзі пропонували створити механізм Європейського політичного співтовариства як завершений варіант інтеграції, наднаціональне об'єднання у сферах торгівлі, промисловості, оборони і зовнішньої політики [24, pp. 35-36]. Однак проект не підтримала більшість лідерів держав ЄОВС, а його перспективи були напряду поєднані з ратифікацією Паризького договору про ЄОС. Так завершилася перша в історії Європи спроба добровільного політичного і військового інтеграційного міждержавного об'єднання.

Після провалу французьких ініціатив у політичній і військовій сферах уряд У. Черчилля взяв на себе роль центру об'єднувачих процесів. На Лондонській конференції 28 вересня – 3 жовтня 1954 р. учасники ухвалили рішення про прийняття Німеччини та Італії до НАТО. Після їх вступу до Організації Брюссельського договору (Західноєвропейський союз, ЗЄС) у 1955 р. сформовано регіональну військово-політичну структуру, покликану стати європейською опорою НАТО.

Невдача проектів європейської політичної інтеграції та оборонного союзу призвела до концентрації урядів провідних держав регіону на економічній інтеграції. Римський договір від 27 березня 1957 р. про створення Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) не передбачав політичного об'єднання із зовнішньою політикою і політикою безпеки, але містив норми щодо спільної зовнішньої торговельної політики у відносинах з третіми державами (ст. 3, пп. b, k). У ст. 224 і 235 можна побачити натяки на спільну зовнішню політику у нормах щодо можливості розширення кола питань

співпраці на рівень погодження позицій з міжнародних питань і навіть проблем безпеки, а ст. 239-231 передбачали умови встановлення відносин об'єднання з іншими міжнародними структурами [29].

Подальша історія формування політичної складової євроінтеграції тісно пов'язана з процесом залучення до об'єднувачих процесів Великої Британії. На першому етапі інтеграції, що завершився підписанням Римського договору 1957 р., Велика Британія фактично проігнорувала усі спроби запровадити практичні механізми європейського об'єднання. Після завершення переговорів з ЄЕС у січні 1959 р. уряду Г. Макміллана нічого не залишалося як працювати над втіленням альтернативного проекту – Європейської Асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), створеної у 1960 році. Вона розглядалася як протипава ЄЕС. Однак домінування Великої Британії в ЄАВТ не принесло успіху. Американська адміністрація Дж. Кеннеді підтримала регіональну інтеграцію на базі ЄЕС [8, с. 260]. Тому в Лондоні почали шукати шляхи зближення з ЄЕС.

У листопаді 1961 р. Франція запропонувала проект політичного союзу за типом міжнародної організації (“план Фуше”), який передбачав “політичний союз держав”, який би існував паралельно з ЄЕС і формував колективну зовнішню і військову політику [5, с. 33]. “План Фуше” (за прізвищем міністра оборони Франції) відповідав деголівській концепції “європейської Європи”, що передбачала послаблення залежності Західної Європи від США (НАТО) і формування “третьої сили” в системі глобального блокового протистояння [10]. Зазначений план, як і проект “план Фуше-2”, запропонований у січні 1962 р., зазнав поразки насамперед через позицію Бельгії і Нідерландів, які визнали за ним загрозу динаміці інтеграційних процесів і цілісності НАТО. Схожій позиції дотримувалося керівництво ФРН. Ряд інших проектів політичного союзу (проекти П.-А. Спаака, Л. Ерхарда, Дж. Сарагата) зазнали невдачі внаслідок кризи в діяльності ЄЕС [6, с. 30-31].

Вагомим фактором, який вплинув на позицію зазначених держав щодо “плану Фуше”, стала їх підтримка вступу Великої Британії до ЄЕС. Так звані “малі країни” ЄЕС були зацікавлені у вступі цієї країни до Співтовариств через можливість урівноважити франко-німецьку гегемонію, розширити торговельний ринок і залучити додаткові американські інвестиції. Тому їх уряди наполягали, щоб дискусія про організацію політичного співробітництва відбувалася лише після приєднання Великої Британії до ЄЕС [8, с. 261]. Побоювання щодо франко-німецького домінування підтвердилися після підписання Ш. де Голлем і К. Аденауером 22 січня 1963 р. Єлісейського договору, в якому був передбачений механізм погодження зовнішніх політик держав ЄЕС. Тим

більше, що за тиждень до цієї події, 14 січня 1963 р. Ш. де Голль наклав вето на членство Великої Британії в ЄЕС.

Використовуючи значний дипломатичний досвід і вплив на світову політику, військово-політичні ресурси, під впливом об'єктивних умов розвитку міжнародних відносин і послаблення позицій країни в світі британський уряд змістив акценти зовнішньої політики на можливості розвитку європейського політичного об'єднання. Першим дипломатичним кроком, спрямованим на посилення позицій Великої Британії у відносинах з США і ЄЕС, стала урядова ініціатива 1968 р. про створення Єврогрупи НАТО. На думку міністра оборони Великої Британії Д. Хілі, створений за її ініціативи новий орган (Секретаріат Єврогрупи НАТО) мав певне значення для розвитку європейських проектів з озброєння і матеріального забезпечення війська [19, р. 315]. Однак консультативні механізми Єврогрупи зумовили її слабкий вплив на міжнародні процеси.

У січні 1968 р. Лондон запропонував “план Вільсона”, що ініціював переговори у форматі “дев'ятки” (“шістка” держав ЄЕС і претенденти на вступ, тобто Велика Британія, Данія та Ірландія) у сферах, які не стосувалися роботи Співтовариств, включно з питаннями зовнішньої політики та оборони. Згодом у Лондоні підтримали ініціативу прем'єр-міністра Бельгії П. Армеля щодо посилення співпраці Великої Британії з державами ЄЕС у питаннях зовнішньої політики, оборони і фінансів на рівні ЗЄС. Однак такий проект викликав протест Франції і розкол в рядах “шістки” [22, р. 157]. Після відмови Франції долучитися до Єврогрупи НАТО в лютому 1969 р. за ініціативи Італії в Раду міністрів ЗЄС було внесено проект про заснування механізму регулярних консультацій з міжнародних питань. За цим планом був явно помітний вплив Лондона, тому французька сторона припинила участь у засіданнях Ради міністрів. Так безуспішно завершилися спроби Великої Британії об'єднати держави регіону механізмом консультацій з питань зовнішньої політики і безпеки в рамках НАТО і ЗЄС.

Зміна влади в Парижі у квітні-травні 1969 р. активізувала діалог про створення Європейського політичного союзу. У грудні 1969 р. на саміті ЄЕС в Гаазі проголошено готовність організації включити до інтеграції механізм політичного співробітництва – систему координації зовнішньої політики шляхом регулярних зустрічей міністрів закордонних справ. Французькі пропозиції були реалізовані в роботі комітету, який очолив директор політичного департаменту МЗС Бельгії Е. Давіньйон. Дві доповіді комітету (Люксембурзька від 27 жовтня 1970 р. і Копенгагенська від 27 червня 1973 р.)

окреслили проект Європейського політичного співробітництва (далі – ЄПС): саміти глав держав ЄЕС; регулярні зустрічі міністрів закордонних справ; засідання Політичного комітету у складі директорів політичних департаментів МЗС держав-членів; діяльність робочих груп з дипломатів і чиновників євроструктур; посилення інформування Європейського парламенту з питань зовнішньої політики. Люксембурзька доповідь зафіксувала головні завдання ЄПС: обмін інформацією і консультування для забезпечення взаєморозуміння з головних питань міжнародної політики; робота з гармонізації думок, погодження позицій і спільних дій для підвищення солідарності держав-членів [14]. Доповіді передбачали, що держави не вироблятимуть остаточної позиції у зовнішній політиці без консультацій з партнерами. Однак вони не зобов'язувалися мати спільні позиції, а приймати їх могли лише одногосно. Формальним стартом ЄПС стала зустріч міністрів закордонних справ держав ЄЕС в Мюнхені 19 листопада 1970 р. Головним в організації ЄПС був міждержавний підхід, відсутність окремих постійних інституцій, а серед переліку його компетенцій не було питань безпеки та оборони.

Із заснуванням ЄПС для держав Західної Європи зменшилася потреба робити ставку на ЗЄС як майданчик для об'єднаних регіональних політичних проектів. Політичні консультації між державами, які традиційно відбувалися в рамках ЗЄС, з часом були переміщені в систему ЄПС. У військово-політичній співпраці основний акцент було зроблено на розвитку Єврогрупи НАТО, яка мала попередити скорочення американського залучення до оборони Західної Європи.

Поряд з першими спробами погодження зовнішньополітичних дій держав ЄЕС продовжувалися дискусії щодо розвитку структури ЄПС. Певного динамізму функціонуванню ЄПС надав Паризький саміт ЄЕС 19-21 жовтня 1972 р. Перед об'єднанням була поставлена амбітна мета – до 1980 року створити Європейський Союз. Збільшено кількість обов'язкових зустрічей міністрів закордонних справ в рамках ЄПС з двох до чотирьох на рік. Наприкінці 1972 року з'явилися перші прес-релізи в рамках ЄПС. Одним із завдань Співтовариства проголошено надання допомоги країнам, що розвиваються і подолання економічної відсталості у світі. Так ЄЕС вийшов на глобальний рівень діяльності.

На саміті глав урядів в Копенгагені 23 липня 1973 р. оприлюднена друга доповідь “комітету Давіньйона”, в якій пропонувалося інтенсифікувати систему консультацій міністерств закордонних справ держав ЄЕС. Передбачалося налагодити систему розробки спільних позицій на рівні відносин з

міжнародними організаціями. Оскільки в ЄПС не було постійного секретаріату, основний тягар організації роботи покладался на державу, яка здійснювала піврічне президентство в ЄЕС.

Певний внесок у розвиток ЄПС у перші роки існування механізму зробив Копенгагенський саміт ЄЕС на найвищому рівні 14-15 грудня 1973 р., на якому прийнято своєрідний програмний документ європейської зовнішньої політики “Декларацію про європейську ідентичність”. Спільний ринок, митний союз, засновані спільні інститути, спільні політики і ЄПС проголошено частиною європейської ідентичності. Уперше констатовалося, що в умовах складності вирішення міжнародних проблем поодиноці Європа повинна об’єднатися і “говорити в один голос” [15, р. 121]. Однак реалії виявилися складнішими.

Незважаючи на обмежений статус, механізм ЄПС продовжував розвиватися. При Політичному комітеті працювали кілька десятків робочих груп з дипломатів держав ЄЕС, які відпрацьовували конкретні проблеми зовнішньої політики. Основними тематичними напрямками діяльності системи формування спільних рішень стали: розвиток трансатлантичних відносин; політика щодо країн третього світу (колишніх колоній); відносини з країнами соціалістичного табору. Формувалася мережа дипломатичного представництва Співтовариств, яка бере свої витоки від офісів зв’язку ЄОВС початку 1950-х років. Перша місія ЄОВС була відкрита у 1956 р. в Лондоні.

Римська угода не передбачала створення окремих органів дипломатичного представництва ЄЕС, тому основна роль була відведена Комісії. Її директори здійснювали керівництво закордонними місіями, які ще не можна було назвати дипломатичними представництвами. Наприклад, директорат DG VIII відав розвитком відносин з країнами Африки, Карибського і Тихоокеанського регіону. З утворенням ЄПС започатковано регулярні контакти посольств і місій держав-членів Співтовариств, їх представників у міжнародних організаціях. Розвинуто практику створення представництв (делегацій) Європейської Комісії при міжнародних організаціях і в провідних державах-партнерах, зокрема, при ООН, ОБСЄ, в США, Канаді, Японії [2, с. 79]. Спершу вони мали обмежений статус, займалися переважно питаннями торгівлі і допомоги колишнім колоніальним країнам, хоча їм нерідко доводилося мати справу з проблемами політики і безпеки. За умов небажання держав-членів ділитися суверенними повноваженнями у сфері зовнішньої політики і дублювати роботу посольств, діяльність представництв ЄЕС обмежувалася переважно інформаційною і переговорною функціями. На час створення ЄПС у майже трьох десятках місій Єврокомісії по всьому світу працювало 150 співробітників [27, р. 19]. На

початок 1980-х рр. 120 країн акредитували свої постійні представництва при ЄЕС. Водночас Співтовариства не мали права окремого голосу в міжнародних організаціях. Об'єднання репрезентували дипломатичні представники держави, яка головувала в Раді, і представник Єврокомісії. З 1974 р. організація отримала статус спостерігача в ООН. Підвищенню ефективності ЄПС сприяла створена конфіденційна система телетекстного зв'язку. На кінець 1970-х рр. делегації Єврокомісії отримали функцію заохочення співпраці між закордонними представництвами держав-членів. До сфери їх компетенції увійшли питання політичного співробітництва.

Підтримка функціонування ЄПС європейськими проатлантичними колами значною мірою стала можливою завдяки тому, що в його рамках розглядалися лише питання зовнішньої політики, а питання безпеки та оборони виносилися за рамки компетенції механізму. Однак на практиці існувала тонка межа між міжнародною політикою і проблемами безпеки, не лише економічної, але й військової. Працювали робочі групи ЄПС з проблем нерозповсюдження ядерної, хімічної і біологічної зброї, експорту звичайних озброєнь та нелегальної зброї, роззброєння, співробітництва у боротьбі проти міжнародного тероризму [5, с. 36]. Однак прийняті рішення мали рекомендаційний і необов'язковий характер. Якщо у питаннях міжнародної економіки зовнішня позиція ЄЕС завжди була більш згуртована і дієва, то прийняття спільних позицій зазвичай мало декларативну форму. Давалися взнаки відсутність постійних інституцій, впливового центру координації роботи і напівофіційний статус ЄПС. Склалася парадоксальна ситуація, коли ЄЕС як потужний суб'єкт міжнародних економічних відносин, здійснення яких було тісно пов'язане з політичними питаннями і проблемами безпеки, офіційно не мав повноважень і структури зовнішньополітичного впливу.

У грудні 1974 р. в ході Паризького саміту ЄЕС прийнято рішення про створення регулярного вищого політичного органу – Європейської Ради глав держав та урядів, повноваження якої поширювалися на усі сфери діяльності організації. По-суті саме цей орган влади ЄЕС став першою інституцією, яка формально поєднала сфери економічного і політичного співробітництва. Рішення Європейської Ради приймалися одногolosно. За відсутності секретаріату ЄПС його функції увійшли до системи “трійки”, до якої входили дипломати держави, яка головувала в ЄЕС, і двох інших держав, які головували до або після неї. Це забезпечило наступність і неперервність в координаційній роботі з погодження зовнішніх політик держав. Водночас такий вихід із ситуації консервував міждержавний характер ЄПС.

Каталізатором рівня готовності ЄЕС і держав-членів розвивати ЄПС стала доповідь прем'єр-міністра Бельгії Л. Тіндеманса щодо параметрів майбутнього Європейського Союзу. Представлена на засіданні Європейської Ради в Люксембурзі 2 квітня 1976 р. доповідь містила пропозиції щодо зміцнення об'єднання у різних сферах. Серед іншого доповідач пропонував створити Європейське Агентство озброєнь, що розширювало компетенції ЄЕС до питань безпеки та оборони [21]. Однак лідери держав загальмували надто радикальний проект.

Основними досягненнями ЄПС у середині – другій половині 1970-х рр. стали: підписання Заключного акту Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) 30 липня 1975 р., напередодні якого державам ЄЕС вдалося досягти спільної позиції щодо активізації контактів з державами Східної Європи; встановлення у липні 1975 р. офіційних зв'язків ЄЕС з Китаєм; налагодження співробітництва з рядом держав Співдружності націй; початок переговорів про співробітництво між ЄЕС і Радою Економічної Взаємодопомоги у 1978 р. Загалом Європейські Співтовариства мали обмежений вплив на відносини Заходу з прорадянським блоком, адже переговори щодо стратегічних проблем безпеки та оборони відбувалися на рівні США – СРСР, або НАТО – Організація Варшавського Договору.

В умовах офіційного відокремлення політичного співробітництва від правового поля та інституційної системи Співтовариств його можливості були обмеженими. Про проблеми безпеки та оборони як складову ЄПС не йшлося. Єврогрупа НАТО не відзначалася ефективністю. Діяльність ЗЄС до другої половини 1980-х рр. була формальною. З метою залучення Франції до європейської співпраці у військово-політичній сфері учасники Єврогрупи у лютому 1976 р. створили Незалежну європейську групу програмування (НЄГП). Її компетенція стосувалася лише проблем переозброєння.

На початку 1980-х рр. процес розв'язку ЄПС намагалася очолити Велика Британія. Міністр закордонних справ лорд Каррінгтон під час виступу в Гамбурзі 17 листопада 1980 р. озвучив пропозиції щодо розширення тематики дипломатичних консультацій між державами ЄЕС до проблем безпеки, утворення постійного секретаріату ЄПС, запровадження процедури оперативного скликання нарад міністрів закордонних справ [23, р. 156]. Британські пропозиції лягли в основу рішень, досягнутих під час зустрічі міністрів закордонних справ 13 жовтня 1981 р. в Лондоні. У схваленій за її підсумками спеціальній доповіді було вперше зазначено, що метою ЄПС є не лише досягнення спільних позицій, але й проведення спільних дій його

учасників. Компетенцію ЄПС розширено на політичні питання безпеки [28, р. 115]. Водночас учасники відкинули пропозицію щодо створення Політичного секретаріату, функції якого фактично покладено на “трійку”. Як і раніше дієвість політичного співробітництва держав ЄЕС залежала виключно від досягнення ними спільних позицій. ЄПС так і не отримав юридичного статусу в рамках інституційно-правового поля ЄЕС.

Окрім британських ініціатив більш поглиблений проект посилення ЄПС запропонували європейські федералісти. Ідеться про ініціативу міністрів закордонних справ ФРН Г.-Д. Геншера та Італії Е. Коломбо, представлену у листопаді 1981 р. у вигляді проекту “Європейського акту”, про необхідність формування політичного союзу в рамках ЄЕС. Документ вперше містив формулювання “спільна зовнішня політика” і “координація політики в галузі безпеки” як необхідні елементи діяльності Євроспільноти, що зустріло критику у Великій Британії, Греції, Данії та Ірландії [17, р. 90]. Частина пропозицій німецько-італійського проекту лягла в основу “Урочистої Декларації про Європейський Союз”, прийнятої на саміті Європейської Ради в Штутгарті 19 червня 1983 р. Вона містила згоду учасників на посилення політичної інтеграції шляхом розробки і прийняття спільних позицій і дій у сфері зовнішньої політики, координації позицій держав-членів з політичних та економічних питань безпеки.

Реформування інституційно-правового поля Співтовариств було вирішено проводити у комплексному форматі, окремо готуючи зміни до Римського договору про ЄЕС і Договір про політичне співробітництво, які згодом були об’єднані в один супер-договір – Єдиний європейський акт. Так вирішувалося завдання включення ЄПС до правового поля ЄЕС. У березні 1985 р. комітет представив комплексну доповідь про радикальну реформу Європейських Співтовариств з пропозицією про створення Європейського Союзу. У частині політичного співробітництва пропонувалося створити постійний секретаріат, заохочувати прийняття спільних позицій держав-членів в рамках роботи міжнародних організацій, активізувати консультації з питань безпеки та оборони [25].

Під час Міланського саміту Європейської ради 28-29 червня 1985 р., який дав старт Міжурядовій конференції з розробки оновленого договору, лідери провідних держав ЄЕС висунули фактично ідентичні британським пропозиції розвитку ЄПС. Результати роботи конференції були схвалені під час саміту Європейської ради 2-3 грудня 1985 р. в Люксембурзі. На засіданні Ради міністрів закордонних справ 16-17 грудня 1985 р. остаточно доопрацьовано

текст “Договору про європейське співробітництво у сфері зовнішньої політики”, який став складовою Єдиного європейського акта (ЄЄА). Сам акт міністри закордонних справ підписали в лютому 1986 р. Держави Співтовариств не пішли на кардинальні кроки щодо поглиблення і розширення компетенції ЄПС. Частина III “Положення про Європейську співпрацю у сфері зовнішньої політики” (ст. 30) включала традиційні зобов’язання про взаємне інформування і консультування держав Співтовариства “з будь-якого питання зовнішньої політики, що представляє загальний інтерес” з метою посилення спільного впливу “шляхом координації, зближення їхніх позицій та здійснення спільних дій” [26, р. 21]. Передбачено координацію дій глав місій держав-членів і Комісії Співтовариств в третіх країнах та міжнародних організаціях. Співпраця з питань безпеки поширювалася лише на її політичні та економічні аспекти, зокрема, питання військово-технічного виробництва. Засновано невеликий Секретаріат ЄПС з штаб-квартирою в Брюсселі.

Основними напрямками діяльності механізму ЄПС були: погодження позицій держав-членів ЄЕС щодо відносин з США; координація політики щодо СРСР і держав ОВД; розробка спільних рішень щодо врегулювання кризових ситуацій в країнах третього світу; узгодження позицій в рамках участі в міжнародних організаціях. ЄС виступало з погодженою позицією на зустрічах в рамках НБСЄ, координувало свої дії в ООН. Держави ЄЕС виробили спільну позицію щодо військового стану в Польщі у 1980–1981 рр., закликавши тамтешню владу якнайшвидше припинити режим надзвичайного стану. Вони виступили за активізацію торговельних відносин з країнами Центрально-Східної Європи. У червні 1981 р. сесія Європейської Ради прийняла пропозиції Великої Британії щодо скликання міжнародної конференції для врегулювання ситуації в Афганістані, але керівництво Радянського Союзу відхилило ініціативу [18]. Відбулося налагодження дипломатично-консультативної роботи ЄЕС з Китаєм, з яким у 1983 р. започатковано регулярні політичні консультації, у 1988 р. відкрито представництво ЄЕС в Пекіні. Однак розвиток європейсько-китайських контактів тимчасово призупинили через кривавий розгін демонстрації 4 червня 1989 р. З 1979 по 1989 рр. між ЄЕС і колишніми колоніальними державами підписані Друга, Третя і Четверта Ломейські конвенції про торговельно-економічну асоціацію. Кількість партнерів Співтовариства в рамках конвенцій зросла до 69 держав. Водночас серед держав ЄЕС не існувало єдності по ряду принципів питань, наприклад ситуації в ПАР.

Особливу увагу в Співтовариствах приділяли проблематиці Близкосхідного регіону. Одним з історичних рішень Європейської Ради стало рішення саміту в Венеції у червні 1980 р. щодо близькосхідного конфлікту. У спільній декларації вперше (і всупереч позиції США) визнано право палестинців на власну державу. Британські війська разом з військами Франції, Італії і Нідерландів у 1981 р. в рамках Кемп-Девідських угод взяли участь у багатонаціональних “силах для підтримки миру” на Синайському півострові, а також в Лівані у 1982 році. Такі акції мали певне символічне історичне значення для розвитку можливостей ЄЕС у сфері безпеки. Окремі дії згаданих держав офіційно підтримало об’єднання.

Від середини 1980-х рр. налагоджено регулярні консультації держав ЄЕС і Центральної Америки на рівні міністрів закордонних справ. Хоча дії ЄЕС у цьому регіоні обмежувалися традиційно сильним впливом США, європейці намагалися проводити власну політичну лінію. Наприклад, об’єднання, не так сильно заангажоване у боротьбі з революційними прокомуністичними рухами, всупереч стратегічним підходам американців сприяло стабілізації ситуації в Нікарагуа, Сальвадорі і Гватемалі.

Відносини Співтовариств з державами Південної Америки затьмарив військовий конфлікт Великої Британії і Аргентини (Фолклендська криза 1982 р.). Фолклендський конфлікт став своєрідним каталізатором дієвості ЄПС і водночас його першим реальним випробуванням на єдність. Держави-члени ЄЕС прийняли Декларацію солідарності, в якій звинуватили Аргентину в агресивних діях і порушенні норм міжнародного права. Водночас торговельні інтереси сприяли швидкому відновленню конструктивних відносин ЄЕС з державами регіону.

Загалом проявлялася звична слабкість механізму координації зовнішньої політики держав ЄЕС через різноспрямованість їх міжнародних інтересів та найголовніше – відсутність засобів втілення спільних позицій. Рішення в рамках механізму ЄПС мали переважно характер політичних заяв і декларацій. Об’єднання рідко використовувало тактику міжнародного тиску. Серед нечисленних прикладів можна навести оголошення у 1980 р. ембарго щодо СРСР у відповідь на введення радянських військ до Афганістану, ембарго щодо Аргентини під час Фолклендського конфлікту 1982 року. Хоча й ці акції не мали вирішального впливу на розв’язання конфліктів.

Незважаючи на зазначені проблеми і труднощі, ЄЕС, насамперед завдяки економічним можливостям, поступово ставало впливовим учасником міжнародних відносин. На середину 1980-х рр. спільнота встановила

дипломатичні відносини із 132 країнами світу [1, с. 155]. Частина делегацій Комісії Співтовариств за домовленістю з урядами країн перебування отримали статус дипломатичних місій. Станом на 1980 рік було відкрито 50 закордонних представництв Єврокомісії, в яких працювали 1 тис. співробітників. На кінець 1980-х рр. кількість представництв досягла 89, а їх персонал включав 440 осіб з країн ЄЕС і 1 тис. 440 місцевих працівників з країни перебування [27, рр. 25, 34].

Фактор США відіграв головну роль у міжнародній діяльності ЄЕС. Окрім традиційних економічних суперечок на початку 1980-х рр. додалися ряд спірних політичних питань: підтримка санкцій проти Ірану; неприєднання країн ЄЕС до бойкоту олімпійських ігор в Москві 1980 р.; питання щодо участі західних компаній у фінансуванні радянського газопроводу “Дружба”; розгортання Альянсом в Західній Європі ядерних ракет середнього радіусу дії та американська програма “Стратегічної оборонної ініціативи”; політика на Близькому Сході. В історіографії висловлюється думка про те, що саме посилення напруги у відносинах США та ЄЕС змусило західноєвропейські держави активізувати роботу в рамках ЄПС [3, с. 104]. Зростання міжнародних можливостей ЄЕС посилювало стратегічні розходження між США і держав Західної Європи щодо проблем регіональної і світової політики. Вони надалі були зацікавлені у збереженні тісних зв’язків з США, але прагнули зробити їх більш рівноправними.

Початок завершального періоду “розрядки” в середині 1980-х рр. викликав занепокоєння керівництва держав Західної Європи діями американської адміністрації щодо зближення з СРСР. Реалії міжнародних відносин змусили держави регіону повернутися до питання організації автономної системи безпеки та оборони. У цих умовах зростає роль ЗЄС, який залишався єдиною регіональною військово-політичною організацією. Однак від початку 1970-х до 1980-х рр. діяльність ЗЄС як міждержавної організації була мінімальною. Кульмінаційною точкою “відродження” організації став Гаазький саміт Ради міністрів ЗЄС 27 жовтня 1987 р. і прийнята на ньому “Платформа європейських інтересів у сфері безпеки”. ЗЄС визначався як основа проголошеної європейської оборонної ідентичності, що передбачала розвиток європейського виміру безпеки в рамках атлантичної солідарності, а не Європейських Співтовариств [30]. ЗЄС фактично був покликаний стати європейською опорою Альянсу. Однак його реальні ресурси і можливості були невизначеними. Всупереч франко-німецьким ініціативам категорично проти посилення організації виступила Велика Британія.

Стрімкі зміни в системі міжнародних відносин другої половини 1980-х рр., у багатьох випадках невизначений і декларативний зміст домовленостей ЄПС, відсутність дієвої інституційної системи зовнішньополітичної і безпекової діяльності об'єднання зумовили перехід до нового етапу в історії цього виміру європейської інтеграції, пов'язаного з формуванням і функціонуванням Європейського Союзу та його Спільної зовнішньої і безпекової політики.

Отже, історія європейської інтеграції у повоєнний період розпочалася саме з політичної сфери. Унаслідок розбіжностей у стратегічних поглядах провідних держав Західної Європи (Франції і Великої Британії), небажання національних політичних еліт поступатися невід'ємною часткою державного суверенітету заради побудови спільної європейської дипломатії та армії, а також домінування США, вона дуже швидко перейшла в русло формування економічного регіонального об'єднання. Однак логіка погіблення економічної інтеграції та поступовий вихід ЄЕС на світові ринки в умовах блокового протистояння зумовили формування системи погодження позицій держав-членів об'єднання з головних міжнародних питань, яка на початку 1970-х років почала працювати у формі механізму ЄПС).

ЄПС довелося проходити непростий шлях подолання внутрішніх суперечностей, пошуків місця у практиці міжнародних відносин. Хоча де-факто здійснення політичного співробітництва швидко стало звичайним явищем в роботі інституцій Співтовариств і взаємодії держав-членів, ЄПС залишався позаінституційною додатково-дорадчою практикою регулярних міждержавних зустрічей на різних рівнях за межами нормативної бази об'єднання, яка аж до середини 1980-х років не була забезпечена навіть постійним штатом технічних працівників. Слабкість механізму ЄПС насамперед зумовили національні амбіції держав-членів ЄЕС, кожна з яких часто надавала перевагу усталеним пріоритетам власної зовнішньої політики над спільними інтересами об'єднання. Тому досягнутий рівень політичної уніфікації позицій і дій держав-членів ЄЕС не спричинив істотного посилення впливу об'єднання у міжнародному просторі.

Хоча повноваження у сфері зовнішньої політики з обмеженими елементами політики безпеки вперше включили до нормативної бази ЄЕС у Єдиному європейському акті 1986 р., вони були напівдорозі до утвердження як повноцінна окрема структурно-функціональна частина об'єднання. Можливість подальшого розвитку інституційної структури та механізмів практичної реалізації, яких так потребувала система зовнішньополітичного та безпекового співробітництва держав Співтовариств, залежала від їх здатності вийти на

якісно новий рівень політичної інтеграції у процесі формування Європейського Союзу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Барановский В.Г. Европейское сообщество в системе международных отношений / В.Г. Барановский. – М.: Наука, 1997. – 230 с.
2. Віднянський С.В. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу [2-ге вид., доп. і перероб.] / С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов. – К.: Києво-Могилянська Академія, 2011. 395 с.
3. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / пер. з англ. / Д. Дайнен. – К.: К.І.С., 2006. – 696 с.
4. Договор, учреждающий Европейское оборонительное сообщество, от 27 мая 1952 г. // История европейской интеграции. Хрестоматия. В 3-х частях / А.Г. Браницкий, Д.В. Леушкин. – Н. Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2014. – Ч. 1. История Европейских Сообществ. – С. 40–86.
5. Журкин В.В. Военная политика Евросоюза / В.В. Журкин. – М.: Междунар. отношения: Институт Европы РАН, 2014. – 256 с.
6. Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Р.О. Лобанов. – М., 2005. – 268 с.
7. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. ХХ ст. – 10-ті р.р. ХХІ ст.). Погляд з України: монографія / А.Ю. Мартинов. – К.: Інститут історії України НАН, 2009. – 262 с.
8. Мідделаар Л. Перехід до Європи: Як континент став союзом / пер. з англ. Олексія Паніча / Л. Мідделаар. – К.: Дух і літера, 2018. – 576 с.
9. Руда В. Поява та розвиток зовнішньополітичного виміру ЄС: домастрихтський період / В. Руда // Європейські історичні студії. – 2017. – №7. – С. 6–16.
10. Сипко Б. “Європа європейська” у візії Шарля де Голля (за матеріалами фонограм офіційних виступів) / Б. Сипко // Європейські історичні студії. – 2015. – № 2. – С. 103–117.
11. Тихова В.В. Формирование Общей внешней политики и политики безопасности Европейского союза (1992–2004 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15 / В.В. Тихова. – М.: МГИМО(У)МИД России. 2006. – 233 с.
12. Beloff M. Churchill and Europe / M. Beloff // Churchill / R. Blake and W. Roger Louis (eds). – Oxford: University Press, 1996. – P. 443–456.
13. Cameron F. An Introduction to European Foreign Policy / F. Cameron. – London, New York, 2007. – 255 p.
14. Davignon Report (Luxembourg, 27 October 1970) // Bulletin of the European Communities. – November 1970. – No 11. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. – P. 9–14.
15. Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973) // Bulletin of the European Communities. December 1973. – No 12. – Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. – P. 118–122.
16. Discours de Winston Churchill devant le Conseil de l'Europe (Strasbourg, 11 août 1950) // Conseil de l'Europe-Assemblée consultative. Compterendu. Deuxième session. 7 au 28 août 1950. – Srasbourg: Conseil de l'Europe, 1950. – Tome I. – P. 121–124.
17. Draft European Act submitted by the Governments of the FRG and Italy (6 November 1981) // Bulletin of the European Communities. Draft European Act. – Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. – November 1981. – № 11. – P. 87–91.
18. EC: Luxembourg European Council (Presidency Conclusions). 1981 Jun 30. Archive (European Union) // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. – Mode of Access: <http://www.margaretthatcher.org/document/114105> (last Access: January 25, 2020). – Title from the Screen.

19. Healey D. *The Time of My Life* / D. Healey; 2nd edition. – London: Penguin, 1990. – 624 p.
20. Howorth J. *Security and Defence Policy in the European Union* / J. Howorth. – Basingstoke, 2007. – 315 p.
21. Interview with Leo Tindemans on the European Union (Hertogenbosch, 27 September 1975) / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). *Innovating European Studies*. – Mode of Access: http://www.cvce.eu/obj/interview_with_leo_tindemans_on_the_european_union_s_hertogenbosch_27_september_1975-en-3c93fc97-f139-43f0-b0db-2ddad83fe8aa.html (last Access: January 26, 2020). – Title from the Screen.
22. Loth W. *Building Europe: A History of European Unification* / W. Loth. Duisburg: de Gruyter Oldenbourg, 2015. – 485 p.
23. Nuttall S. *European Political Cooperation* / S. Nuttall. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – 356 p.
24. Pinder J. *Federalism and the Beginnings of European Union* / J. Pinder // *A Companion to Europe Since 1945*; edited by Klaus Larres. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2009. – P. 25–44.
25. Report from the ad hoc Committee on Institutional Affairs (Brussels, 29-30 March 1985) // *Bulletin of the European Communities*. – Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. – March 1985. – № 3. – P. 102–110.
26. Single European Act (Luxembourg, 17 February 1986, and The Hague, 28 February 1986) // *Official Journal of the European Communities (OJEC)*. – 29.06.1987. – № L 169. – 32 p.
27. *Taking Europe to the world – 50 years of the European Commission's External Service* / European Commission. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004. – 59 p.
28. *The London Report*, 13 October 1981. Document 2/11. Report Issued by the Foreign Ministers of the Ten on European Political Co-operation (The London Report), London, 13 October 1981 // *European Foreign Policy. Key Documents* / Ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. – London: Routledge, 2000. – P. 114–119.
29. *Treaty establishing the European Economic Community (Rome, 25 March 1957)* // *Treaty establishing the European Economic Community and connected documents*. – Luxembourg, 2015. – P. 5–183.
30. *Western European Union. Platform on European Security Interests*. – The Hague, 27 October 1987. – Mode of Access: <http://www.weu.int/documents/871027en.pdf> (last Access: January 25, 2020). – Title from the Screen.

References:

1. Baranovskii, V.H. (1997). *Evropeiskoe soobshchestvo v sisteme mezhdunarodnykh otnoshenii* [European Community in the System of International Relations]. Moskva: Nauka [in Russian].
2. Vidnianskii, S.V., Martynov & A.Yu. (2011). *Obiednana Yevropa: vid mrii do realnosti. Istorychni narysy pro batkiv-zasnovnykiv Yevropeiskoho Soiuzu* [2-he. vyd., dop. i pererob.] [A United Europe: From Dream to Reality. Historical Essays on the Founding Fathers of the European Union [2nd. ed., ext. and recycling] Kyiv: Kyievo-Mohylianska Akademiia [in Ukrainian].
3. Dainen, D. (2006). *Dedali mitsnishyi soiuz. Kurs yevropeiskoi intehratsii* [An Ever Stronger Union. Course of European Integration] / per. z anhl. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
4. Dohovor, uchrezhdaiushchii Evropeiskoe oboronitelnoe soobshchestvo, ot 27 maia 1952 h. [Treaty Establishing The European Defense Community, dated 1952, May 27] (2014). *Istoryiia evropeiskoi intehratsii. Khrestomatiia. V 3-kh chastiakh. Ch 1. Istoryiia Evropeiskikh Soobshchestv / Branitskii, A.H., Leushkin, D.V. – History of European Integration. Reader. In 3 parts. P. 1. History of the European Communities / Branitsky A.G., Leushkin D.V.* N. Novhorod: Nyzhehorodskii hosuniversitet, 40–86 [in Russian].
5. Zhurkin, V.V. (2014). *Voennaia politika Evrosoiuza* [European Union Military Policy]. Moskov: Mezhdunar. otnosheniia: Institut Evropy RAN [in Russian].

6. Lobanov, R.O. (2005). *Problemy vneshnei politiki, bezopasnosti i oborony v deiatelnosti Evropeiskoho soiuzna* [Problems of Foreign Policy, Security and Defense in the Activities of the European Union]: dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.03. Moskva [in Russian].
7. Martynov, A.Yu. (2009). *Spilna zovnishnia ta oboronna polityka Yevropeiskoho Soiuzu (90-ti r.r. XX st. – 10-ti r.r. XXI st.). Pohliad z Ukrainy: monohrafiia* [Common Foreign and Defense Policy of the European Union (90-s of XX century – 10-s of XXI century). A View From Ukraine: a Monograph]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN [in Ukrainian].
8. Middelaar, L. (2018). *Perekhid do Yevropy: Yak kontynent stav soiuzom* [Transition to Europe: How the Continent Became an Union] / per. z anhl. Oleksiia Panycha. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
9. Ruda, V. (2017). Poiava ta rozvytok zovnishnopolitychnoho vymiru YeS: domastrykhtskyi period [Emergence and Development of the Foreign Political Dimension of the EU: PreMaastricht Period]. *Yevropeiski istorychni studii – European Historical Studies*, 7, 6–16 [in Ukrainian].
10. Sypko, B. (2015). “Yevropa yevropeiska” u vizii Sharlia de Hollia (za materialamy fonohram ofitsiinykh vystupiv) [“European Europe” by Charles de Gaulle (Based on Phonograms of Official Statements)]. *Yevropeiski istorychni studii – European Historical Studies*, 2, 103–117 [in Ukrainian].
11. Tikhova, V.V. (2006). *Formirovanie Obshchei vneshnei politiki i politiki bezopasnosti Evropeiskoho soiuzna (1992–2004 hh.)* [Formation of the Common Foreign and Security Policy of the European Union (1992–2004)]: dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.15. Moskva: MHIMO(U)MID Rossii [in Russian].
12. Beloff, M. (1996). Churchill and Europe. *Churchill*. Oxford: University Press, 443–456 [in English].
13. Cameron, F. (2007). *An Introduction to European Foreign Policy*. London, New York [in English].
14. Davignon Report (Luxembourg, 1970, October 27). *Bulletin of the European Communities. 1970, November 11. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities*, 9–14 [in English].
15. Declaration on European Identity (Copenhagen, 1973, December 14). *Bulletin of the European Communities. 1973, December 12, Luxembourg: Office for official publications of the European Communities*, 118–122 [in English].
16. Discours de Winston Churchill devant le Conseil de l'Europe (Strasbourg, 1950, 11 août). *Conseil de l'Europe-Assemblée consultative. Comptereendu. Deuxième session, 1950, 7 au 28 août, Srasbourg: Conseil de l'Europe*, 1, 121–124 [in French].
17. Draft European Act submitted by the Governments of the FRG and Italy (1981, November 6). *Bulletin of the European Communities. Draft European Act. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. November 1981*, 11, 87–91 [in English].
18. EC: Luxembourg European Council (Presidency Conclusions). 1981, Jun 30. Archive (European Union). *Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive*. Retrieved from <http://www.margaretthatcher.org/document/114105> [in English].
19. Healey, D. (1990). *The Time of My Life*. 2nd edition. London: Penguin [in English].
20. Howorth, J. (2007). *Security and Defense Policy in the European Union*. Basingstoke [in English].
21. Interview with Leo Tindemans on the European Union (Hertogenbosch, 1975, September 27). *The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies*. Retrieved from: http://www.cvce.eu/obj/interview_with_leo_tindemans_on_the_european_union_s_hertogenbosch_27_september_1975-en-3c93fc97-f139-43f0-b0db-2ddad83fe8aa.html [in English].
22. Loth, W. (2015). *Building Europe: A History of European Unification*. Duisburg: de Gruyter Oldenbourg [in English].

23. Nuttall, S. (1992). *European Political Cooperation*. Oxford: Clarendon Press [in English].
24. Pinder, J. (2009). Federalism and the Beginnings of European Union. *A Companion to Europe Since 1945; edited by Klaus Larres*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 25–44 [in English].
25. Report from the ad hoc Committee on Institutional Affairs (Brussels, 1985, March 29-30). *Bulletin of the European Communities. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities, March 1985, 3, 102–110* [in English].
26. Single European Act (Luxembourg, 1986, February 17, and The Hague, 1986, February 28). *Official Journal of the European Communities (OJEC)*. 29.06.1987, L 169 [in English].
27. *Taking Europe to the world – 50 years of the European Commissions External Service. European Commission* (2004). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities [in English].
28. The London Report, 1981, October 13. Document 2/11. Report Issued by the Foreign Ministers of the Ten on European Political Co-operation (The London Report), London, 1981, October 13. *European Foreign Policy. Key Documents. Ed. by Ch. Hill, K.E. Smith*. (2000). London: Routledge, 114–119. [in English].
29. Treaty establishing the European Economic Community (Rome, 1957, March 25) (2015). *Treaty establishing the European Economic Community and connected documents*. Luxembourg, 5–183. [in English].
30. *Western European Union. Platform on European Security Interests*. The Hague, 1987, October 27. Retrieved from <http://www.weu.int/documents/871027en.pdf> [in English].

Andriy Hrubinko, Dr. Habil. (History), Associate Professor
Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine

FORMATION OF THE FOREIGN POLICY DIMENSION OF EUROPEAN INTEGRATION IN THE 40's – 80's YEARS OF THE 20th CENTURY

Abstracts. *The article is devoted to study history of formation mechanisms of foreign policy of the European Communities in the period before creation of the European Union (40s – 80s of the XXth century). The dynamics formation of the foreign and security component of European integration from the first postwar projects of political association of the leading states of Western Europe (France and Great Britain) to creation in the early 1970s of a mechanism of European political cooperation (EPC) and its further activity are traced. The article analyzes political and legal status, evolution of the organizational structure, main activities, international achievements and miscalculations in the work of the EPC. Positions of Member States of the European Communities on development of their foreign policy and security components have been taken into account.*

The conclusions stated that the processes of European integration in the post-war period began precisely from the political sphere. However, due to differences in the strategic views of the states of Western Europe, their unwillingness to surrender state sovereignty in favor of European political institutions, as well as the position of the United States, it very quickly moved into the formation of a purely economic regional association. At the same time, the scale of economic integration and international policy tendencies have led to the formation of the system of political cooperation, which has become commonplace in the work of the Community institutions and the interaction of the Member States. On the whole, the EPC remained a weak and declarative practice of regular inter-state meetings at various levels, because it was outside the system of institutions and the regulatory framework of the European Communities. National ambitions of the Member States, each of which often favored the established priorities of its own foreign policy over the common interests of the union. Achieved level of political unification positions and actions of the Member States of the European Communities did not significantly increase the influence of integration in the international space until the formation of the European Union.

Keywords: *foreign policy, European integration, European Communities, EEC, European Political Cooperation, WEU.*

Надійшла до редколегії 17.01.2020

УДК 94(497.2):338+330

DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.15.2>

Mariia Georgieva

PhD in History, Associate Professor

National University of Transport

Kyiv, Ukraine

PUBLIC ADMINISTRATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE BULGARIAN ECONOMY IN THE CONDITIONS OF IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS (1989-2007)

***Abstract.** Given the current state of European integration processes in Ukraine, a comprehensive study of the historical conditions of the reform processes in agriculture that took place in Bulgaria is urgent, which will help analyze the problems and determine the prospects for its development on the path to integration into the European economic space.*

In this paper, a systematic approach is applied, which consists in a comprehensive study of the mechanism of state regulation of the development of the agrarian sector of the economy as a whole with the harmonized functioning of all its components. In addition, the methods used at the empirical and theoretical levels were applied, namely: comparative analysis - to study the methodological approaches, concepts, developments and proposals of leading domestic and foreign scientists on the features of state regulation of the development of the agrarian sector of the Bulgarian economy.

After more than ten years of participation in the European agricultural community, Bulgarian agriculture continued to seek its place in this country in the conditions of increasing competitive environment and dynamic conditions. According to the available statistics, it can be concluded that it has developed unbalanced, not taking into account the benefits that agriculture has in terms of natural and climatic conditions, namely soil and climate, and relying primarily on financial support from European funds. Thus, Bulgarian agriculture did not live up to the expectations of European investors who were emerging in the production of quality agricultural products, limiting the process of depopulation in the regions and ensuring employment (major or additional) of the Bulgarian rural population.

***Keywords:** agricultural sector, Bulgaria, agriculture, commodity producer, European Union, land reform.*

In modern history, two areas of research, social history and agrarian history, have gained particular popularity. Therefore, it is not surprising that the current transformational processes taking place in the agrarian sector of the Bulgarian economy stimulate an increase in the interest of scholars in the problems associated with farming the Bulgarian lands. And this interest is legitimate because Bulgaria's agriculture accounts for a quarter of the total European agricultural commodity production. Without a detailed study of the peculiarities of the agrarian reforms of the Bulgarian village in the conditions of European integration, it is impossible to reproduce the objective picture of the society, to obtain true scientific information and to acquire historical experience suitable for use in the modern period.

The agrarian sector is the most important component of the economy of any country, the material basis of its wealth. At the same time, regardless of nationality,

level of development, form of ownership, methods of organization of work, there is a close relationship between the development of the agrarian sector and the global processes of globalization of the economy, characterized by uncertainty and risks.

Specifying the essence of the globalization of the management and control system of the agrarian sector of the Bulgarian economy, it should be noted that globalization, the strengthening of interdependence in the world and the deepening of integration processes are among the general transformational processes that dominate the world and affect the process of transformation in the economy of Bulgaria. It is also logical and probable that the formation and deepening of European integration processes is carried out under the significant and tangible influence of external factors of a political nature. Therefore, the gradual transition of Bulgarian agrarian sector to the path of integration with the EU is a kind of reaction to the change of the country's foreign policy.

The political aspect of reforming the agrarian sector of the Bulgarian economy is a rather interesting problem and requires a detailed analysis and reflection. Therefore, it is necessary to bring this issue into a separate scientific work. In this article, an attempt is made to analyze the development of Bulgaria's agrarian sector on the path to EU integration.

With the beginning of the reform of the Bulgarian economy after the overthrow of the regime of T. Zhivkov, during the period of radical socio-economic transformations of the agrarian sector, all the Bulgarian governments (despite the proclamation by the state of a legal guarantee to enterprises of different ownership forms to create equal conditions for their management) have always been guided by the support of business development in rural areas the economy. They linked food security to the production of agricultural products based not on family business models (farms), as in almost all developed countries of the world, but on private multinational corporate structures. In the opinion of the Bulgarian political leadership, only large enterprises, controlling thousands of acres of land, were able to produce the necessary volumes of production in order to provide high productivity, attract investments and increase export potential of the country. It should be noted that many modern Bulgarian historians (H. Bashev, E. Maslou) consider such scheme of the agrarian transformation in the history of Bulgaria unsuccessful, since economic rationalism cannot be applied to agriculture as well as to industry and provokes an imbalance in the development of the economy [2, 7]. From this perspective the question of the place of agro-holdings in the process of transformation of the agrarian sector at the end of the XX – beginning of the XXI century seems rather relevant.

Determining their role (positive or negative) in rural development requires further historical exploration.

This problem is actually new in the field of research on Bulgarian historical science and has been studied by scientists since relatively recently. In particular, it is only partially covered in the scientific works of I. Penkov, related to the functioning of large agricultural holdings and the negative influence of the transformational processes on the countryside, as they inhibit the development of the agricultural way of life [8]. There are not many more works devoted to the activities of agricultural holdings but there are other well-known Bulgarian scholars. Among them one can distinguish scientific works by I. Tytyndghiev [11], I. Natan [6] and D. Vachkov [3, 4]. In addition, significant information on the state and trends of the development of individual agricultural holdings in Bulgaria is published in analytical reviews of various Internet resources.

Taking the above mentioned into account, the purpose of the article is to provide a comprehensive coverage of the history of the process of formation and activities of agricultural cooperatives and to determine their place and role in the agricultural sector at the end of the 20th and the beginning of the 21st century in the context of European integration processes of the Bulgarian society.

The end of the 20th – the beginning of the 21st century was the beginning of the formation of a new corporate agrarian system – the specific order of organization of large-scale agrarian production on the basis of concentration and cooperation of land, horizontal and vertical integration of production. A striking example of such an arrangement were Agrarian holdings and agro-cooperatives, which are often referred to as the leading operators of the agrarian market. Agrarian holdings – one of the varieties of holding companies – system of commercial organizations that include a "management company" holding controlling blocks of shares and subsidiaries. Agrarian holdings were formed for a certain purpose. This, as a rule, involves large land plots and reduces the cost of agricultural commodities. Both of these factors increase the value of the company and its capitalization. The effective work of the entire system, and not only the management company, is needed to achieve this goal [9, p. 22].

In May 1990 the Bulgarian government applied for membership as an associate member of the European Community. Following a nearly one-year negotiation process in November 1991, the initial agreement was initialed. It should be noted that the negotiations were extremely difficult because, with the participation of other candidate countries – the Czech Republic and Romania – involved in the negotiations, it was necessary to negotiate not only with the Commissioner-designate

of the European Commission, but also with all 12 Member States. Communities. In fact, by the end of the summer of 1991, it was not possible to unblock the approval of draft Association Agreements because of the absence of "twelve" agreements on opening up import markets with candidate countries. The biggest disputes have arisen regarding the import of stone, textiles and agricultural products. President of the European Commission – Jacques Delors at the time challenged the statements of European politicians, who initially declared "sentimental speeches" about democracy and the free market, and then "closed the door to Bulgarian tomatoes and grapes" [7, p. 209].

Finally, after lengthy negotiations, on March 8, 1993, an association agreement was signed between the Republic of Bulgaria and the European Community. A European agreement that was subsequently concluded for an indefinite period; it was to enter into force on the first day of the new month after all had been ratified. Due to the delay in ratification of the agreement by the EU member states, the European agreement entered into force only on 1 February 1995. However, since March 1994, the trade part of the contract – the Transition Agreement – has been in operation.

In the Agreement, one of the central points was attributed to economic issues. In particular, among the goals and objectives of associate membership, the second place is "to support the development of trade and harmonious economic relations between the Parties in order to promote dynamic economic development and prosperity in Bulgaria" [8, p. 73]. Note that this wording did not cover all agricultural product groups. Concerned with the concern for protecting their producers, European politicians argued for restrictions on "vulnerable" products (agricultural products, natural stones, textiles) and, reluctantly, agreed to only partially open their markets to Bulgarian agricultural products [8, p. 74].

The third part of the Agreement deals with the movement of goods. It should be noted that the provisions relating to trade in agricultural and non-agricultural (industrial) goods were fundamentally different. With regard to manufactured goods, the Agreement provided for the introduction of a free trade area; the customs duties eliminated quantitative and other restrictions at the border between Bulgaria and the European Union. A completely different situation was with the sale of agricultural goods. Although the share of agricultural products in both exports and imports of Bulgaria was several times lower than the share of industrial products, however, the situation when the Association did not envisage widening of the free trade area caused special attention of both parties to this sphere. Given the well-developed system of protection of the agricultural market of the European Union, Brussels has gone solely to limited and selective liberalization in addressing this issue. In other

words, liberalization covered only some agricultural products. In addition, it is only a matter of partial reduction, not elimination of trade barriers.

For some groups of goods manufactured in Bulgaria, the EU customs duty was reduced once in 1994, while other countries gradually increased their preferences for 3-5 years. Promoting market access to the EU was to reduce customs duties and so-called "agreed" allowances, which protected the common market from imports. However, the reduction in duties and surcharges concerned only a clearly defined quantity of goods. There were no export privileges in excess of certain quotas.

An additional problem that hindered the export of agricultural products from Bulgaria to the EU were the procedures to be followed in order to receive EU preferences. The licensing system involved a number of conditions that had to be fulfilled and therefore it was not profitable to seek preferences for small loads. Overall, only 27% of Bulgaria's agricultural exports to the EU were earmarked for a reduction in customs duties. Thus, facilitating access to the EU market was modest.

The liberalization of the access of European goods to the Bulgarian agricultural market has been much simpler. First, it was due to the lack of a developed system of protection against competitive imported goods from the countries of the united Europe. Since March 1, 1994, Bulgaria has reduced customs duties on 246 agricultural products, accounting for 24.8% of imports from EU countries. The reduction was 10%, most often from 35% to 25%, or from 25% to 15%. In early 1997, Bulgaria abolished the ban on imports of ethyl alcohol and non-aromatic vodka, as well as quantitative restrictions on imports of other alcoholic beverages from the EU. The food import restriction was abolished on 1 January 1999 [1, p.114].

At the same time, the European Agreement contained several so-called "safeguards", that is, provisions that allowed the parties to impose certain restrictions or new safeguards on imports in clearly defined situations.

A precautionary article concerning agricultural trade states: "... if, in view of the particular vulnerability of agricultural markets, the importation of the products of one of the Parties which is the subject of the concession ... would cause serious concern in the markets of the other Party, both Parties they will consult without delay to find an appropriate solution to the problem. Until a solution is found, the interested Party may apply the means it deems necessary" [7, p. 237].

Analyzing the consequences of Bulgaria's accession to the European Economic Area, it should be noted the high degree of complexity of this case. The fact is that the analysis was complicated by a number of factors, which, acting in parallel, make it virtually impossible to distinguish the real consequences of signing the European Agreement. First, it should be noted that the effects of liberalization in the context of

obtaining associate membership were superimposed on the consequences of the transformation associated with the transition of the Bulgarian economy from a command-administrative to a market nature. Another factor complicating the assessment of the agreement since 1995 was the impact of innovations in world trade after the Uruguay Round of trade negotiations and the creation of the WTO.

Assessing the signing of the European agreement by Bulgaria, it is impossible to agree with the well-known Bulgarian researcher S. Grozdanov, that this fact should be recognized as a success of the Bulgarian state. International economic integration has been an objective historical phenomenon and is currently the most effective way of accelerating the economic development of European countries. The beginning of Bulgaria's integration with the European Union was the most important and at the same time the most effective external factor that contributed to, and most likely made possible, a rapid restructuring of the Bulgarian economy [2, p. 126].

The European Agreement, as the first and one of the most important treaties concluded by Bulgaria in the 1990s, served as a stabilizing factor for the development of the Bulgarian trade policy and economic system. By helping to stabilize economically, the agreement has simultaneously provided greater predictability of the economic system and a secure framework for both Bulgarian and foreign investors. The implementation of the European agreement has led to increased confidence in Bulgaria as a reliable trading partner. The concrete manifestation of such a positive influence was the improvement of the position of the Bulgarian state in the international financial markets, which allowed to successfully negotiate the reduction of external debt in the Paris and London clubs and to influence the inflow of foreign capital to Bulgaria [2, p. 128-129].

The above factors contributed to the fact that in 1997 Bulgaria was listed in 10 new investment markets with the highest degree of reliability. During 1990-1998, imports of investment capital to Bulgaria totaled \$ 29 billion. United States [6, p. 171]. However, this fact was not closely related to Bulgarian agriculture. In our view, the provision of Article 45 of the Treaty, which allowed EU entrepreneurs to only lease land in Bulgaria [6, p. 173], led to a situation where the share of foreign investment in the agricultural sector was quite low. We would like to emphasize that some of the principles and conditions under which Bulgaria signed the Association Agreement were not helpful to her. This was largely the case with the agricultural sector. In particular, Bulgaria has pledged to abolish import quotas from the EU for 5 years. It should be borne in mind that in the early 1990s Bulgaria's agricultural sector was outdated and characterized by a low level of government subsidies. At the same

time, agriculture in the EU Member States was much more efficient, with subsidies of 40-60% [6, p. 177]. In these circumstances, this step was clearly unjustified.

Even at the time of management and administrative methods of management, the countries of Western Europe were considered the main consumers of Bulgarian agricultural products. In discussing the terms of the European agreement, it was envisaged that Bulgaria would have a slight negative trade balance in the turnover of industrial goods. At the same time, it was believed that Bulgaria's trade balance would be balanced by agricultural products. However, this scenario was not implemented. The big surprise for Bulgarian economists and analysts was that, since the mid-1990s, trade in agribusiness has had a negative balance for Bulgaria. In particular, in 1996, the negative balance was 0.5 billion \$ [9, p. 219]. During 1991-1997, the value of Bulgarian exports of agricultural products to the EU decreased by 7%, and exports almost doubled. The share of agricultural products in Bulgarian exports to the EU also decreased. In 1991, it was 17.4%, and in the seven years after the Association Agreement was signed it was only 7.6%. In addition, from 63% (1993) to 39% (1997) the share of Bulgarian agri-food products exported to the united Europe decreased due to the expansion of export supplies to the markets of the eastern neighbors [10, 91 p.]. All this happened against the backdrop of the decline of the Bulgarian agricultural market originating from EU countries [10, p. 91].

As such negative trends related to the deterioration of agricultural trade balance indicators were observed in other countries of Southern Europe, this leads to claim that one of the reasons for this is the European Agreement. The funds provided in the contract were insufficient and countries in southern Europe, including Bulgaria, were unable to maintain an additional surplus in foreign trade in agro-industrial products.

In these circumstances it is worth paying attention to the factors that led to unfavorable terms of the agreement for Bulgaria. First of all, let us note the weakness of Bulgaria's negotiating position. In the early 1990s, the country found itself in an extremely difficult economic situation and hoped for foreign support. It was the Bulgarian side that depended on reaching mutual agreements, establishing close economic and political contacts, and subsequently obtaining full membership in the Union. Negotiations with a much more economically strong partner forced the Bulgarian representatives to conclude that it was a kind of payment for the agreement.

The growing skepticism of Western European states regarding the assistance and potential accession of the countries of Southern and Central and Eastern Europe to the European Community has caused a situation where a number of Member States of the European Union have not made significant concessions to Bulgaria and its

neighbors. Bulgarian diplomats realized that the deal did not partially meet their interests, but at the same time they realized that because of the EU's tough stance, no major concessions could be reached.

The situation, when the conditions of the agrarian sector were not quite favorable for Bulgaria in the European agreement, were taken into account by the Bulgarian side during the negotiations for full membership in the EU. Certainly, the level of financial support provided to Bulgarian peasants was lower than the level received by agricultural workers in the countries that joined the European Union during the previous enlargements. However, it was the Bulgarian farmers who, on the eve of Bulgaria's accession to the EU, were the largest European peoples, benefited the most from the 2007 enlargement [10, p. 117].

Ukraine has made a significant step towards EU integration. However, as the experience of neighboring countries shows, even acquiring the status of an associate member can cause some difficulties. In the case of Bulgaria, the conditions under which the merger was concluded were not entirely favorable to the agrarian sector. The high level of Ukrainian agriculture, which has not been fully disclosed, allows to maintain a stable balance of trade in agricultural products in foreign trade. It is crucial that the conditions under which Ukraine unites with the EU do not change the situation. In our view, one of the factors that could help this is the involvement and prevention of miscalculations by Bulgarian diplomats in the agricultural sector in the process of preparing and conducting the relevant negotiations.

Agrarian holdings arose under the influence of a number of economic incentives, although they were not a purely Bulgarian phenomenon, since they still exist in many post-socialist countries of Eastern Europe and former Soviet republics, and most of them in Russia and Kazakhstan – countries with significant agricultural land resources [5, p. 11]. The emergence of Agrarian holdings in post-socialist countries is due to imperfections and failures in the functioning of the economy, the lack of the necessary institutional and legal conditions for effective middle and small agribusiness, and imperfect state policy, especially the issues related to the formation of a full-fledged agricultural land market.

Under the influence of the processes of European integration and globalization in the agrarian sector of the Bulgarian economy, there have been some structural changes. The process of European integration envisaged the liberalization of foreign trade with the European Union (EU), as well as the harmonization of national legislation with the legislation of the EU. Bulgaria was supposed to subordinate its own agrarian food policy to the Common Agricultural Policy (EU). Also, the

---

Bulgarian society faced a difficult task of approximation of national standards of production and consumption to the advanced EU standards.

In Bulgaria, one of the main economic prerequisites for the creation of holding companies has been the process of corporatization and privatization of large state enterprises and associations. Harmonization of Bulgarian legislation with the EU legislation provided for a whole range of measures that affected almost all sectors of the economy. In the agro-food sector, the most significant requirements for Bulgaria were the following: a ban on the cultivation of genetically modified organisms; restrictions (quotas) on the production of individual products (milk, sugar, isoglucose); bringing excise tax rates on tobacco products to a minimum level of the EU; the closure of livestock farms that do not comply with EU standards; eliminating barriers to trade in agro-food products; mandatory certification of production processes and products regarding quality and safety; compliance of agricultural products with EU standards.

When aligning Bulgarian legislation with EU legislation, Bulgaria had some difficulties complying with all the requirements.

Regarding the agrarian sector, Bulgaria, at the beginning of European integration, was characterized by a large number of small farms that bred farm animals for their own consumption or for sale on local markets. The conditions for the cultivation, slaughter and processing of these animals did not meet the EU standards for quality and safety of food products. The situation was better in poultry farming, represented by large modern enterprises [2, p. 132].

In the process of implementation of the Association Agreement, implementation of the program of preparation for joining the EU, a lot of work was done on the modernization of livestock farms, meat and dairy enterprises. In the meat and dairy industries there was a concentration of production with the closure of small enterprises that did not meet the established requirements. The cooperative movement, within which sales and service cooperatives were established, were also strengthened, as well as a mechanism for cooperation of farms with processing enterprises was established [8, p. 30]. The efforts of the Bulgarian government were aimed at the creation of specialized farms for fattening farm animals based on the existing ones, providing them with feed and the latest technology.

The EU program on modernization of cheese production called "EU Cheese Please" had a positive effect. With the help of the EU in Bulgaria, a cooperative with 300 pig farms (Muntenia) was created, in which the model of cooperation of households with a meat processing enterprise was implemented [7, p. 96].

In accordance with the Common Agricultural Policy of the EU, the creation of a holding company in the form of an open joint-stock company was envisaged by combining the authorized capital controlling blocks of shares in subsidiaries and other assets [7, p. 106]. The result was the the establishment of the bodies authorized to manage state property as well as state agencies of privatization.

In fact, over the period of 1989-1991, 35 holding companies and state-owned joint-stock companies were set up in Bulgaria, with the authorized capital of 305 cooperative agricultural companies [9, p. 124]. Among them there were BG "Agro", JSC "Lirex BG", "NIK", "Agro Bio Semen OOD", "InteragriBulgaria", AK "Ekofol", "Agrimatko" and others [9, p. 124].

It became rather apparent soon: one of the successful models of holding companies were agroholdings, which, in the reformed agriculture of independent Bulgaria, acted as business entities with the main objective to increase their own capital through profits, including the profits in the form of rent.

The first agroholding companies appeared in the early 1990's. An important prerequisite for their creation and successful activity was the accumulation of agricultural land. In December 1991, the President of Bulgaria J. Zhelev signed a decree "On urgent measures to accelerate the reform of the agrarian sector of the economy", which resulted in a significant acceleration of land operations. According to D. Vachkov, this decree became a turning point in the privatization of agricultural land and the restructuring of the economy [4, p. 283-284]. Giant holding companies rushed to take advantage of the situation and quickly began to accumulate agricultural land. As a result, social tensions have arisen in the countryside. In order to remove it, as well as to protect the peasants' right to private ownership of land parcels, in January 1991 a moratorium on the purchase and sale of land plots was introduced [3, p. 261]. In accordance with the approved Program of the Common Agricultural Policy, the EU temporarily prohibited the free sale of agricultural land, but the transfer of land shares to the inheritance and their redemption for public and public needs were allowed. It was supposed that the moratorium would operate for a short period before the settlement of the procedure for the realization of the rights of citizens and legal entities on the land parcels in the new Land Code of Bulgaria by 1990 [3, p. 79].

The incompleteness of institutional transformations in the agrarian sector has led to the creation of mechanisms for shadow control over the distribution of agricultural land, which resulted in the emergence of a shadow land market. A whole system of circumvention of the moratorium has been developed: the conclusion of a preliminary contract of sale with the condition that it fully comes into force after the moratorium

expires; execution of a power of attorney with the right to dispose of land and conclusion of the lease with the subsequent right of priority redemption [3, p. 219].

It should be noted that many agro-holding companies that were created at that time quickly disappeared from the economic arena, and many companies and businessmen who poured their capital into agribusiness quickly "abandoned" it through a non-fundamentalist motive (obtaining assets of agrarian enterprises to repay debts, hoping to buy cheap and sell for a higher price, expecting a quick return at any price, etc.). Therefore, the process of capitalization of agriculture in the direction of injection of capital from other spheres of the economy at an initial stage - approximately 1993-1995 – was carried out often chaotically, not purposefully, including the process of reselling assets by some business groups to others. However, at the end of this period, the concentration of agribusiness began to be realized on certain rather relief-based principles [8, p. 180].

Until 1996, transactions with land shares, concentration of land and its illicit purchase and sale gained enormous proportions, and therefore the People's Assembly of Bulgaria in February 1996 was forced to adopt the Law "On Amendments to the Land Code", which invalidated the sale-purchase agreement. On July 24, 2006, the President of Bulgaria Georgy Pirvanov signed the Decree No. 644/2006 "On Certain Issues of Organizational and Legal Provision of the Rights of Owners of Land Plots", which was the logical continuation of the law of the Bulgarian National Assembly [7, p. 136].

The reaction of the state leadership initially slowed down illegal transactions with land, and the activity of land market operators somewhat declined. However, since no real action was taken on legislative initiatives, the land turnover schemes continued to be practiced, but with a partial modification. It should be noted that since 1996, the legal procedure for the activities of holdings began to be determined by the law of the NBU No. 3528-IV "On Agro-Food Companies" adopted on March 15, according to which the holding companies were divided into two types: holding companies and state holding companies [5, p. 122].

Since 1996, the whole scheme of the creation of agrarian holdings has been developed, which consisted of several stages. At the first stage, investment was made in domestic, and often foreign, capital in the processing industry, which provided much faster turnover and payback. In particular, it concerned oilseed, flour-grinding, baking, sugar, meat and dairy industries. The next stage of investment was the sale of products through the development of logistics and its own trading network. With the accumulation of necessary financial resources, the third stage created its own

agricultural production through the lease of land and partly property shares and the purchase of the necessary resources, first of all, modern technology [2, p. 147].

There was another, more simple way of creating agrarian holdings – the development of agribusiness companies, whose main activities were not related to the agrarian sector. An example of such agrarian holdings was the subsidiary "Sintal Agriculture" [7, p. 146], which included 22 agricultural enterprises with different legal statuses, with a total area of about 100 thousand hectares of agricultural land, including over 90 thousand hectares of arable land, and in 2010, the branches contained 6 thousand cows, 25 thousand heads of pigs, 500 thousand broilers, 1 million heads of adult chickens, processing power of the company represented by the agro-company "Alfa Vita" [7, p. 146].

The company began to conduct innovations cooperating with six research institutes in Bulgaria. Thus, at its own breeding farm, "Sintal Agriculture" started the cultivation of the Holstein and Simmental breeds of cows, and used the most modern crosses in the poultry industry: the Hein-Lyntha Bovand-Goldline chicken crosses, the Cobb-500 broiler crosses and the Gibro [8, p. 27]. By 1998 the process of creating large holdings with 50-100 thousand hectares of land was carried out at a gigantic pace [8, p. 27]. The emerging "agrarian lobby" relied on the rapid abolition of the moratorium and the legalization of ownership of captured land masses, however, a financial crisis began in 1998 and brought considerable material losses.

In this situation, the extension of the moratorium on land sales has caused an increase in the cost of retaining land and paying rent not only for cultivated land, but also for unprocessed land. The previously formed land bank of 100 thousand hectares annually demanded the seizure of several million dollars to pay rent. In the crisis, when expectations for a quick market opening by lobbying for lifting the moratorium failed, owners and tenants of large land masses began to look for ways to minimize losses. But if by 1998, investors were willing to pay millions for land lease, hoping for a quick opening of the land market, then in the beginning of the crisis they began to sell parts of the controlled land. Some share of land assets was sold cheaper than the price at which they were bought on the eve of the crisis, and the growth of land banks partially ceased. According to the results of open interviews with owners of "crisis agrarian holdings", the area of the agricultural land under their control in 1999 decreased by 25% – to 60% [2, p. 151].

At the same time, the financial crisis contributed to the regrouping of strategic investors who diverted their interests into the agro-food sector, which at that time was in a better position than other sectors of the economy. Moreover, the aggravation of the global food crisis and the growth of world food prices, as well as the untapped

potential of Bulgarian agriculture, has consolidated its attractiveness for "great capital." In 1998-2007, new operators in the agrarian sector began to form their land banks by acquiring weaker "agrarian holdings", especially those that concentrated their land not only on production but also on possible resale after the moratorium was lifted. It was a signal for other large operators of the agrarian sector to strengthen their positions in the land market.

In 2007, 40 most powerful holding structures controlled 4.5 million hectares of land, representing 13% of the cultivated agricultural land in the country [7, p. 130-131]. The largest agrarian holdings (from 400 to 600 thousand hectares in use) have their production concentrated in the most suitable regions – Shumen, Sofia, Russe, Pleven and Stara Zagora; from 200 to 400 thousand hectares – in the Dobrich [7, p. 140].

It is worth mentioning one of the largest agrarian holdings of this period – "Loviko AD".

After acquiring several large agricultural companies at once, including "Riz" and "Dakor Agro Holding", the land bank of the "Loviko AD" holding exceeded 500 thousand hectares, making it the largest in Southeast Europe by the number of cultivated land. Moreover, these acquisitions allowed the holding to take serious positions in the country for the production of sugar [7, p. 141].

On October 5, 2006 Zenit became part of Bulgar landfarming. Now the company owns 18 meat factories, two processing plants, six seed plants, six sugar factories, three elevators with a capacity of 645 thousand tons of one-time storage, four grain storage facilities and 110 horizontal storage facilities [2, p. 168].

Another large agrarian holdings, one of the largest operators on the grain and vegetable market, Land Grabbing, acquired controlling stakes in two agricultural companies in the Vidin and Pleven regions in 2006. The total area of these agricultural enterprises exceeded 19 thousand hectares. In 2006, the company also entered the sugar market by purchasing Encelco and the Vegetable Soyuz BG-Zelenchuttsy, one of the largest producers of this product in the country. Besides the "vegetable" capacities, the land bank of the holding has replenished more than 120 thousand hectares.

The "Holding Varna" AD, the owner of which was M. Mitev, became a powerful agrarian holding at the end of the first decade. In 2005, the holding increased net profits by 3.9% to \$149,978 million, while revenue was up by 66.1% to \$268,308 million [2, p. 169].

The process of creating new agrarian holdings continued to be quite active in 2007. In the middle of this year, a group of companies "HIMIMPORT" AD and a

group "CKB Groups" EAD on the basis of agricultural assets of the region of Dobrudja created an agrarian holding with a land bank of 75 thousand hectares [2, p. 172].

Analyzing the production direction of agrarian holdings, it should be noted that in the majority of cases their activity was directed at the production of grain and vegetable crops, as well as at the production of raw materials for own processing industries (milk, cattle meat, sheep, poultry, etc.).

A somewhat diverse approach to the development of the rural areas in which they conducted their business, developed among agrarian holding companies. Very few of them began to take care of the population of the region, developing rural infrastructure and improving the well-being of Bulgarian villagers. Others only partially helped the Bulgarian peasants in building their living space, but this assistance was small compared to their capabilities. And most of the large corporations were agrarian holdings, which generally abandoned social infrastructure and acted on the basis of profit maximization (they were not interested in the social sphere of the Bulgarian village, since their main labor force was temporarily (or seasonally) hired workers who carried out agrotechnical operations of the enterprise through moving from one branch to another.

Thus, from the beginning of this century, the study of the state and tendencies of the development of agriculture in Bulgaria, there are several important conclusions:

- despite the fact that it starts from too low a starting position after a long and exhausting agrarian reform, there is a process of gradual recovery.

- the common agricultural policy will continue to be a key driver of its sustainable development, but at the same time it is necessary to formulate and implement adequate national policies to complement and further develop European measures and mechanisms.

- a more balanced development should be sought between the various sub-sectors, using most of the various soils, the country's climatic conditions, and the experience and traditions it has had recently, such as the production of vegetables and fruits.

- there is a need to diversify agricultural production and to seek new directions for development, such as the expansion of organic production, the production of high quality food and high value added products. Thus, the sector will be able to compete at regional and European levels.

The scale will promote employment, create the conditions for a more active rural area and increase its contribution to the national economy.

List of sources and literature:

1. Анастасова М. Миграционните процеси на населението в Р. България при прехода към пазарна икономика / М. Анастасова. – София: Издателство на институт по икономика на селското стопанство, 2015.– 830 с.
2. Башев Х. Ефекти от прилагане на европейски политики върху земеделските стопанства в Р. България / Х. Башев. – София: ИАИ, 2018. – 378 с.
3. Вачков Д. Българският външен дълг: Банкрутът на комунистическата икономика / Д. Вачков. – София: Институт за изследване на близкото минало, 2009. – 456 с.
4. Вачков Д. НРБ от началото до края / Д. Вачков.– София: Институт за изследване на близкото минало, 2011. – 480 с.
5. Иванов Б. Устойчивост в земеделието / Б. Иванов. – София: Авангард Прима, 2009. – 230 с.
6. Натан И. Икономика на България / И. Натан. – София: Наука и изкуство, 2013. – 171 с.
7. Маслоу Е. Мотивация и личност / Е. Маслоу. – София: Кибея, 2001. – 296 с.
8. Пенков И. Икономическа география на България / И. Пенков. – София: Наука и изкуство, 2008. – 422 с.
9. Русчева Д. Продоволствените ресурси на България при осъществяване на Общата селскостопанска политика на ЕС / Д. Русчева. – София: Унив. изд. "Св. Климент Охридски", 2010. – 151 с.
10. Тютюнджиев И. Стопанска история на България / И. Тютюнджиев. – София: Ровита, 2011. – 204 с.

References:

1. Anastasova, M. (2015). *Migratsionnite protsesi na naselenieto v R. Bŭlgariya pri prekhoda kŭm pazarna iekonomika*. Sofiya: Izdatelstvo na institut po iekonomika na selskoto stopanstvo. (Bulgarian)
2. Bashev, H. (2018). *Efeki ot prilagane na evropeiski politiki vŭrkhу zemedelskite stopanstva v R. Bŭlgariya*. Sofiya: IAI. (Bulgarian)
3. Vachkov, D. (2009). *Bŭlgarskiyat vŭnshen dŭlg: Bankrut"t na komunisticheskata iekonomika*. Sofiya: Institut za izsledvane na blizkoto minalo. (Bulgarian)
4. Vachkov, D. (2011). *NRB ot nachaloto do kraya*. Sofiya: Institut za izsledvane na blizkoto minalo. (Bulgarian)
5. Ivanov B. (2009). *Ustoichivost v zemedeliето*. Sofiya: Avangard Prima. (in Bulgarian)
6. Natan I. (2013). *Ikonomika na Bŭlgariya* Sofiya: Nauka i izkustvo. (Bulgarian)
7. Maslou E. (2001). *Motivatsiya i lichnost*. Sofiya: Kibeya. (Bulgarian)
8. Penkov I. (2008). *Ikonomicheska geografiya na Bŭlgariya*. Sofiya: Nauka i izkustvo. (Bulgarian)
9. Ruscheva D. (2010). *Prodovolstvenite resursi na Bŭlgariya pri osŭshchestvyavane na Obshtata selskostopanska politika na ES*. Sofiya: Univ. izd. "Sv. Kliment Okhridski". (Bulgarian)
10. Tyutyundzhiev I. (2011). *Stopanska istoriya na Bŭlgariya*. Sofiya: Rovita. (in Bulgarian)

Марія Георгієва, кандидат історичних наук, доцент
Національний транспортний університет, Київ, Україна

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ АГРАРНИМ СЕКТОРОМ ЕКОНОМІКИ БОЛГАРІЇ В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ (1989-2007)

Анотація. У статті вивчено стан сільського господарства Болгарії в євроінтеграційних та глобалізаційних умовах та окреслено шляхи реформування аграрного сектору економіки Болгарії у відповідності до вимог та стандартів європейського економічного простору. Проаналізовано положення європейської співпраці з Болгарією в аграрному товаровиробництві та основні тенденції цього співробітництва, які відображають умови щодо розвитку болгарської сільськогосподарської сфери. Особливу увагу приділено аналізу позитивних та негативних наслідків для сільського господарства Болгарії від її європейської економічної інтеграції. Розглянуто перспективи євроінтеграції для аграрної сфери економіки Болгарії.

У цій роботі застосовується системний підхід, який полягає у всебічному дослідженні механізму державного регулювання розвитку аграрного сектору економіки загалом із узгодженим функціонуванням усіх його складових. Крім того, застосовувались методи, що застосовуються на емпіричному та теоретичному рівнях, а саме: порівняльний аналіз - для вивчення методологічних підходів, концепцій, розробок та пропозицій провідних вітчизняних та зарубіжних вчених щодо особливостей державного регулювання розвитку аграрного сектору економіки Болгарії.

Після більш ніж десятирічної участі в європейській сільськогосподарській спільноті болгарське сільське господарство продовжувало шукати своє місце в цій країні в умовах посилення конкурентного середовища та динамічних умов. Згідно з наявною статистикою, можна зробити висновок, що воно розвивалося незбалансованим, не враховуючи переваг, які отримує сільське господарство з точки зору природних та кліматичних умов, а саме ґрунту та клімату, і, покладаючись насамперед на фінансову підтримку з європейських фондів. Таким чином, сільське господарство Болгарії не виправдало очікувань європейських інвесторів, які з'явилися у виробництві якісної сільськогосподарської продукції, обмеживши процес депопуляції в регіонах та забезпечивши зайнятість (основне чи додаткове) населення Болгарії.

Ключові слова: сільськогосподарський сектор, Болгарія, сільське господарство, товаровиробник, Європейський Союз, земельна реформа.

Надійшла до редколегії 27.01.2020

УДК 327(4)

DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.15.3>

Олеся Звездава

викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Миколаїв, Україна

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ЗАВДАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УКРАЇНІ

***Анотація.** У статті висвітлюються основні особливості європейських цінностей та їх важливість для процесу формування спільної європейської ідентичності. Визначені сутність та основні функції культурної політики ЄС, особливості її формування. Автор характеризує місце європейських цінностей серед основних засад культурної політики Європейського Союзу. Проаналізовані підходи до визначення спільних європейських цінностей, структуровані їхні ступені. Автор виокремлює серед основних європейських цінностей наступні: фундаментальні права, включаючи права спільнот та родин; рівність усіх членів суспільства, включаючи меншини та незалежно від гендеру; плюралізм думок; справедливість; самореалізація; відповідальність; єдність; мир; повага до людського життя; демократія; законність; свобода особистості (волевиявлення, свобода слова, свобода ЗМІ); толерантність; солідарність; повага до людської гідності; релігія. Підкреслені основні відмінності європейських цінностей від загальних західних. Узагальнюються основні шляхи підвищення рівня обізнаності та механізми популяризації європейських цінностей серед українського населення.*

***Ключові слова:** Європейський Союз, культурна політика, права людини, європейські цінності, європейська інтеграція.*

Революція гідності 2014 року беззаперечно продемонструвала прагнення українського суспільства повернутися до європейської спільноти. Курс України на європейську інтеграцію був остаточно закріплений 7 лютого 2019 року у Законі України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору), який серед іншого містив наступне: «...підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [3].

Але у той самий час згідно останніх соціологічних опитувань процес формування загальної європейської ідентичності українського народу не може вважатися повністю завершеним, особливо на Сході і Півдні нашої держави. Наприклад, в 2019 році за даними результатів дослідження соціологічної групи «Рейтинг» на замовлення Міжнародного Республіканського Інституту лише 59% українців виступали за вступ України до Європейського союзу [2]. Незважаючи на поступове зростання кількісних показників прихильників європейської інтеграції серед населення (у 2012 році цей показник складав

лише 32%), можна стверджувати, що обізнаність українців щодо питань європейської ідентичності є на недостатньому рівні.

Хоча спільні європейські цінності, які є невід'ємною частиною європейської ідентичності, є близькими для більшості населення України, уявлення про них є фрагментарним і суперечливим, про що свідчать результати соціологічного дослідження Інституту Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта [10]. Це може пояснюватися ефективною російською пропагандою, маніпулятивними технологіями деяких політичних сил та недостатньою обізнаністю українського населення (особливо старшого покоління від 50 років) в цій сфері, що належить до головних завдань культурної політики Європейського Союзу в Україні.

Якщо проблематиці культурної політики ЄС, як об'єкту цього дослідження, присвячена досить значна увага дослідників (Т. Ковальчук [4], Ю. Подаєнко [7], О. Розумна [9]), то власне феномен європейських цінностей, як предмет дослідження, залишається недостатньо висвітленим у вітчизняній науці. Слід відмітити праці Н. Амельченко [1], Б. Цюпіна [11] та Ю. Щербакової [12], в яких розкривається сутність європейських цінностей, але не надаються механізми їх популяризації. Тому не викликає заперечень актуальність проблеми популяризації європейських цінностей у межах культурної політики Європейського Союзу в Україні.

Європа – це спільнота ліберально-демократичних цінностей. Культура, ідентичність, цінності та позиція ЄС на світовій арені тісно пов'язані між собою, є взаємозалежні та характеризуються взаємними впливами. Шляхом обміну літературою, кіно, музикою та історичною спадщиною можна досягти взаєморозуміння між народами у контексті політики розширення та сусідства. Європейська ідентичність, у всьому її різноманітті, а також європейські цінності виявляються через ці культурні механізми [16, р. 5].

За визначенням американського дослідника М. Камінгса поняття «культурна політика» стосується обміну ідеями, інформацією, цінностями, традиціями, мистецтвом та іншими аспектами культури між народами з метою сприяння взаєморозумінню. Але це не лише двосторонній обмін, але і можливість пояснити свою політику та популяризувати свої цінності [13, р. 2].

Серед основних функцій культурної політики ЄС слід виділити:

- поширення інформації про європейські цінності через проведення культурних і мистецьких заходів, роботу культурних інституцій, популяризацію та пропаганду мистецтва і культурної спадщини;

- формування позитивного іміджу Європейського Союзу за допомогою грантів і туризму [9].

Живий культурний клімат робить Європейський Союз привабливим як для міжнародних інвестицій і туризму, так і для потенційних держав-членів. З моменту набуття чинності Лісабонським договором ЄС розробляє спільну зовнішню політику та політику безпеки, що проводиться Європейською службою зовнішніх справ під керівництвом Верховного представника Ф. Могеріні. Саме в обов'язки цього органу ЄС серед іншого входить керування культурною політикою. Але послідовна, узгоджена стратегія ЄС щодо культурної політики все ще потребує детальної розробки.

Питання самого феномену європейських цінностей також потребує більш детального аналізу. Українська дослідниця Н. Амельченко зазначає: «Цінності є глибинними життєвими орієнтаціями індивіда або груп людей, вони визначають цілі життя та переконання, вони можуть втілюватися в соціально-політичні рухи та інститути. Стрижнем європейських цінностей виступають ліберальні фундаментальні права та свободи людини, демократичні принципи державного устрою, а також правова і соціальна держава. Будучи поєднанням ліберальних та демократичних ідей, європейські цінності позначаються як «ліберально-демократичні». Саме останні постали в якості принципів функціонування державних і політичних інститутів сучасних європейських країн та Європейського Союзу» [1, с. 6].

Але у той самий час не існує офіційного документу, де був би чіткий і повний перелік цінностей Європейського Союзу. Першим документом, в якому увага була зосереджена на європейських цінностях, вважається Декларація про Європейську ідентичність, яка була прийнята у 1973 році на саміті у Копенгагені. Там були зазначені такі основні цінності: демократія, верховенство права, соціальна справедливість, рівність перед законом. У Берлінській Декларації, що була підписана з нагоди 50-річчя ЄС у 2007 році, стверджується: «Ми перетворюємо наші загальні ідеали в реальність: для нас особистість є першорядною. Її гідність є непорушною. Її права невідчужувані. Жінки та чоловіки користуються рівними правами. ...за мир і свободу, за демократію та верховенство права, за взаємну повагу та спільну відповідальність, за процвітання та безпеку, за толерантність і участь, за справедливість і солідарність» [14]. Але це не можна назвати закріпленням цінностей на законодавчому рівні, що дозволяє представникам окремих політичних сил стверджувати, що європейських цінностей не існує, а існують лише загальні цінності західного світу. Деякі науковці також поділяють цю

позицію. Зокрема, британський історик Т. Гартон Еш і голландський соціолог Л. Галман стверджують, що цінності відрізняються взаємності від регіону і не є однорідними. А їх основу складають загальні людські цінності [11].

На противагу цій думці директор Центру європейських реформ Ч. Грант окреслив основні відмінності між європейськими цінностями і загальнозахідними:

- європейські цінності більш соціальні: європейці не ставляться підозріло до держави, до профспілок, до оподаткування та рівності;
- європейські цінності також більш світські та ліберальні, що проявляється у відношенні до таких питань, як смертна кара або контроль над зброєю.
- європейці прагнуть підтримувати ідею системи глобального управління, засновану на правилах та сильних міжнародних інституціях заради чого згодні поступитися частиною власної свободи [17].

Якщо структурувати систему європейських цінностей, то можна виділити 6 основних ступенів:

1. Гуманістичне мислення.
2. Раціональність.
3. Секулярність.
4. Верховенство права.
5. Демократія.
6. Захист прав людини [15, р. 17].

На основі цих ступенів формувались основні європейські цінності, серед яких виділимо наступні: фундаментальні права, включаючи права спільнот та родин; рівність усіх членів суспільства, включаючи меншини та незалежно від гендеру; плюралізм думок; справедливість; самореалізація; відповідальність; єдність; мир; повага до людського життя; демократія; законність; свобода особистості (волевиявлення, свобода слова, свобода ЗМІ); толерантність; солідарність; повага до людської гідності; релігія [12, с. 66].

Зважаючи на соціологічні опитування, ці цінності є близькими українському суспільству, але до цього часу не асоціюються із Європейським Союзом як єдиною спільнотою і не сприяють формуванню європейської ідентичності [10, с.4]. Формування такого асоціативного ряду та європейської ідентичності повинно залишатися основним завданням культурної політики ЄС в Україні.

Національне Бюро програми ЄС Креативна Європа за підтримки та у співпраці з Представництвом ЄС в Україні визначило п'ять стратегічних пріоритетів культурної політики Європейського Союзу на 2019 рік [5]:

1. Культурна спадщина. У даному контексті автор вважає за необхідне поглибити взаємодію європейської культурної спадщини із місцевою, що може мати позитивний вплив на старше покоління українців. Тобто слід акцентувати увагу на тому, що об'єднує Україну з європейськими народами: європейські традиції, історична належність частини нинішньої України до європейських держав, згадування нашої країни в різних документах і пам'ятках, економічні та культурні зв'язки, що формувалися століттями. Демонстрація європейського минулого України шляхом проведення етнічних фестивалів та історичних передач, наголошення на спільних цінностях, що були закладені із розвитком наших держав зроблять сучасний політичний вибір більш обґрунтованим.

2. Злагода і спорідненість. До цього напрямку необхідно залучити всі верстви населення, включаючи «євроскептиків». Також доцільним є проведення заходів із людьми з обмеженими можливостями та із вразливими категоріями населення, що буде сприяти формуванню толерантності українського суспільства.

3. Формування екосистеми, яка включає митців, професіоналів культури та креативних індустрій. Кінопокази європейських фільмів, організація вистав і мистецьких заходів, де висвітлюються основні цінності і культурні надбання Європи будуть мати позитивний ефект на населення різних вікових категорій.

4. Гендерна рівність: протидія насильству в сім'ях, висвітлення проблем приниження прав жінок, створення консультаційних центрів для роботи з населенням

5. Міжкультурний діалог. Це найвищий ступень культурної політики, тому що включає в себе не лише одностороннє розповсюдження європейських цінностей, але і обмін ідеями, взаємодію та взаємоповагу. У цьому контексті особливо важливим автор вважає поглиблення співпраці у межах грантових програм, програм обміну студентами і туризму. Найкращим механізмом демонстрації переваг імплементації таких європейських цінностей, як свобода, рівність і демократія, може бути демонстрація «привабливого способу життя» у країнах Європейського Союзу.

Але слід зазначити, що формування нової ціннісної системи неможливе без участі держави та її інститутів. Український соціолог М. Пірен стверджує: «Лише держава через державних службовців має у своєму арсеналі реальні важелі впливу на процес реалізації реформ та демократичних змін, починаючи

зі збалансованого формування бюджетних витрат, реформування системи освіти, культури, модернізації інформаційної сфери, створення ефективної системи заохочення та примусу тощо» [6, с. 90]. На нашу думку особливо важливою є участь держави в імплементації таких європейських цінностей, як демократія, верховенство права, гідність і захист прав людей. Наприклад, у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» зазначено, що саме людська гідність є базовою складовою характеру менталітету українського народу [8]. Але фактична реалізація захисту людської гідності в державі є ще достатньо неефективною. Лише за умови відображення цих цінностей на законодавчому рівні та (що є особливо важливим) на практиці в суспільстві сформується їх цілісне сприйняття.

Популяризація європейських цінностей не лише сприяє покращенню іміджу ЄС в Україні і створює основу для подальшої європейської інтеграції. Насамперед цей процес має користь саме для нашої держави. У ЄС як наднаціональної організації відсутні чітко визначені політичні ознаки: державна територія, європейське громадянство, одна мова, однорідна культура. Він складається із різних за економічним розвитком і політичним кліматом держав, але саме спільні цінності складають підґрунтя для формування єдиної європейської ідентичності. Україна зараз переживає глибоку ціннісну кризу. Радянські цінності не відповідають сучасним умовам життя і глобалізованому світу, поступово витісняються, але на їх місці залишається ціннісний вакуум, яким можуть скористатися різні політичні сили, що розколюють суспільство. Тому особливо важливим автор вважає формування нової ціннісної системи, що буде мати консолідуючий вплив на український народ. Тому популяризація європейських цінностей повинна стати не лише завданням культурної політики ЄС, але і першочерговим завданням української влади.

Список використаних джерел та літератури:

1. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи / Наталія Амельченко. – Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. – 45 с.
2. За вступ до ЄС виступають 59% українців – опитування [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 10.07.2019. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/07/10/7098320/>. – Дата звернення: 10.09.2019. – Назва з екрану.
3. Закон України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2019. – № 9. – С. 50. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19>. – Дата звернення: 10.09.2019. – Назва з екрану.
4. Ковальчук Т. Роль і місце культурної політики Європейського Союзу у процесі європейського будівництва [Електронний ресурс] / Тетяна Ковальчук // Віче – 2008. – №1. –

Режим доступу: <http://veche.kiev.ua/journal/772/>. – Дата звернення: 10.09.2019. – Назва з екрану.

5. П'ять пріоритетів культурної політики ЄС [Електронний ресурс] // Програма ЄС-Східного Партнерства Культура та Креативність. 2018. – Режим доступу: <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/cultural-policy-priorities>. – Дата звернення: 12.09.2019. – Назва з екрану.

6. Пірен М.І. Європейські цінності та їх реалізація у сфері державної служби та кадрової політики України / Марія Іванівна Пірен // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – 2015. – Вип. 1. – С. 78-90.

7. Подаєнко Ю.Л. Європейський досвід реалізації культурної дипломатії: специфіка та перспективи подальшого розвитку / Юлія Леонідівна Подаєнко // Наукові праці. Сер.: Політологія. – 2014. – Т. 230. – Вип. 218. – С. 48-53.

8. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/paran10#n10>. – Дата звернення: 11.09.2019. – Назва з екрану.

9. Розумна О. Пріоритети політики культурної дипломатії України. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Олена Розумна. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2014. 8 с. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/kulturna_diplomatia-6959a.pdf. – Дата звернення: 10.09.2019. – Назва з екрану.

10. Українське суспільство та європейські цінності». Звіт за результатами соціологічного дослідження. – Київ: Інститут Горшеніна та Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі, 2017. – 44 с.

11. Цюпін Б. Європейські цінності: реальність чи міф? [Електронний ресурс] / Борис Цюпін // Радіо свобода. – 9.10.2013. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/25131805.html>. – Дата звернення: 10.09.2019. – Назва з екрану.

12. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи / Юлія Щербакова. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2013. – 105 с.

13. Cummings M. Cultural Diplomacy and the United States Government: a survey / Milton Cummings // Cultural Diplomacy Research Series. – 2009. – 15 p.

14. Declaration on the occasion of the 50th anniversary of the signature of the Treaties of Rome [Electronic resource] // An official website of the European Union. Mode of Access: https://europa.eu/50/docs/berlin_declaration_en.pdf. – Last Access: 10.09.2019. – Title from the screen.

15. Definition of the most basic European Values and their significance for our modern society. CC by EuropeanValues. – 2002. – 46 p.

16. Draft report on the cultural dimensions of the EU's external actions / Marietje Schaake // European Parliament. Committee on Culture and Education. – 2010. – 11 p.

17. Grant C. What are european values? [Electronic resource] / Charles Grant // The Guardian. – 2007. – 25 March. – Mode of Access: <https://www.cer.eu/in-the-press/what-are-european-values>. – Last Access: 10.09.2019. – Title from the screen.

References:

1. Amel'chenko, N. (2013). *Cinnosti ob'yednanoyi Yevropy*. Kyuyiv: HO «Laboratoriya zakonodavchyx iniciativ».

2. Za vstup do YeS vystupayut" 59% ukrayinciv – opytuvannya. (2019, July). *Yevropejs"ka pravda*. Retrieved from: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/07/10/7098320/>.

3. Zakon Ukrayiny Pro vnesennya zmin do Konstytuciyi Ukrayiny (shhodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttya povnopravnoho chlenstva Ukrayiny v Yevropejs"komu Soyuzi ta v

Orhanizaciyi Pivnichnoatlantychnoho dohovoru). (2019). *Vidomosti Verxovnoyi Rady (VVR)*, № 9, 50. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19>.

4. Koval"chuk, T. (2008). Rol" i misce kul"turnoyi polityky Yevropejs"kocho Soyuzu u procesi yevropejs"kocho budivnyctva. *Viche, 1*. Retrieved from: <http://veche.kiev.ua/journal/772/>.

5. P'yat" priorytetiv kul"turnoyi polityky YeS. (2018). *Prohrama YeS-Sxidnoho Partnerstva Kul"tura ta Kreatyvnyist"*. Retrieved from: <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/cultural-policy-priorities>.

6. Piren, M.I. (2015). Yevropejs"ki cinnosti ta yix realizaciya u sferi derzhavnoyi sluzhby ta kadrovoyi polityky Ukrainy. *Zbirnyk naukovykh prac" Nacional"noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy, 1*, 78-90.

7. Podayenko, Yu.L. (2014). Yevropejs"kyj dosvid realizaciyi kul"turnoyi dyplomatiyi: specyfika ta perspektyvy podal"shoho rozvytku. *Naukovi praci. Ser.: Politolohiya, 230*, 48-53.

8. Pro Stratehiyu staloho rozvytku «Ukrayina – 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015. (2015). *Oficijnyj sajt Verxovnoyi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/paran10#n10>.

9. Rozumna, O. (2014). *Priorytety polityky kul"turnoyi dyplomatiyi Ukrainy. Analychna zapyska*. Kyiv: Nacional"nyj instytut stratehichnykh doslidzhen". Retrieved from: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/kulturna_diplomatia-6959a.pdf.

10. *Ukrayins"ke suspil"stvo ta yevropejs"ki cinnosti». Zvit za rezul"tatamy sociolohichnoho doslidzhennya*. (2017). Kyiv: Instytut Horshenina ta Predstavnyctvo Fondu im. Fridrixa Eberta v Ukraini ta Bilorusi.

11. Cyupin, B. (2013, October). Yevropejs"ki cinnosti: real"nist" chy mif? *Radio svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/25131805.html>.

12. Shherbakova, Yu. (2013). *Cinnosti ob'yednanoyi Yevropy*. Kyiv: Vydavnychyj centr «Akademiya».

13. Cummings, M. (2009). *Cultural Diplomacy and the United States Government: a survey*. Cultural Diplomacy Research Series.

14. Declaration on the occasion of the 50th anniversary of the signature of the Treaties of Rome. (2007). *An official website of the European Union*. Retrieved from: https://europa.eu/50/docs/berlin_declaration_en.pdf.

15. *Definition of the most basic European Values and their significance for our modern society*. (2002). CC by EuropeanValues.

16. *Draft report on the cultural dimensions of the EU's external actions*. (2010). European Parliament. Committee on Culture and Education.

17. Grant, C. What are european values? (2007, March). *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.cer.eu/in-the-press/what-are-european-values>.

Olesia Zvezdova, Lecturer

Department of International Relations and Foreign policy

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine.

POPULARIZATION OF EUROPEAN VALUES AS A TASK OF THE EUROPEAN UNION CULTURAL POLICY IN UKRAINE

Abstract. *This article deals with the main features of European values and their importance for the process of common European identity forming. The essence and main functions of the EU cultural policy, its peculiarities are formulated. The author describes the place of European values among the basic principles of the cultural policy of the European Union. According to sociological polls, these values are close to Ukrainian society but do not associate with the European Union as a single community and do not contribute to the formation of European identity. The main functions*

of the EU's cultural policy are promotion and dissemination of European values through cultural events, grants and tourism.

Approaches to common European values defining are analyzed, their degrees are structured. The author identifies the following basic European values: fundamental rights, including rights of communities and families; equality of all members of society, including minorities and regardless of gender; pluralism of thoughts; justice; self-realization; responsibility; unity; peace; respect for human life; democracy; legality; freedom of personality (freedom of expression, freedom of speech, freedom of the media); tolerance; solidarity; respect for human dignity; religion. The main differences between the European values and the common Western ones are emphasized.

The main ways of raising awareness and mechanisms for promoting European values among the Ukrainian population are summarized. But the formation of a new value system is impossible without the participation of the state and its institutions. It is concluded that the formation of a new value system will have a consolidating effect on the Ukrainian people. Therefore, the promotion of European values should become not only a task for EU cultural policy, but also a top priority for the Ukrainian authorities.

Keywords: *European Union, cultural policy, human rights, European values, European integration.*

Надійшла до редколегії 17.02.2020

УДК 94(410)“18”Stead

DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.15.4>**Марина Ковальська**

кандидат історичних наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Одеса, Україна

ІДЕЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ УЇЛЬЯМА ТОМАСА СТЕДА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ ЄВРОПИ НАПЕРЕДОДНІ ПАРЛАМЕНТУ МИРУ»)

Анотація. В статті зроблено аналіз ідей європейської політичної інтеграції відомого британського журналіста Уїльяма Томаса Стеда, базуючись на його роботі «Сполучені Штати Європи напередодні Парламенту миру» (1899 р.) Розглядається його так званий «міжнародний хрестовий похід миру», провідні положення євроінтеграційної концепції в контексті пацифістської діяльності У.Т.Стеда. Автор наголошує на прогресивності та оригінальності підходів журналіста, підкреслює його новаторські пропозиції та порівнює позиції У.Т.Стеда зі стандартами поведінки тогочасного вікторіанського діяча, розглядає його морально-етичні установки щодо війни в цілому, проблеми зростання озброєнь європейських країн кінця XIX ст. та агресивної зовнішньої політики. Пацифістські, «мирні» принципи У. Т. Стеда підкреслюються на тлі розгортання широкої імперської політики пізньовікторіанської Великої Британії, освітлюються питання сприйняття журналістом мілітаризму, імперіалізму, проблеми озброєнь та міжнародних відносин, зовнішньої політики його рідної країни 1890-х років. Автор доходить думки про щирість, об'єктивність, неупередженість, прогресивність поглядів У. Т. Стеда, який вважав процес європейської інтеграції одним із етапів побудови кращого людського суспільства.

Ключові слова: У.Т.Стед, історія Великої Британії, євроінтеграція, Сполучені штати Європи, вікторіанська Англія

Постановка проблеми. Революціонер в галузі журналістики, письменник, громадсько-політичний діяч Уїльям Томас Стед (1849-1912) прожив дивне життя. Він належав до близького оточення колоніаліста Сесіля Родса та ліберал-юніоністської політичної групи [12], ратував за жіночу рівноправність, сидів у в'язниці за журналістське розслідування лондонської дитячої проституції, захоплювався спиритизмом, виступав за «мир у всьому світі» як найвідоміший активіст руху миру. Проживши яскраве життя, У. Т. Стед пішов з нього також артистично – загинув на судні «Титанік».

Він залишив після себе масштабну творчу та ідейну спадщину, настільки свіжу та передову для свого часу, що вона сприймалася пророчою.

Діяльність У. Т. Стеда зробила його унікальною суперзіркою англійської журналістики останніх двох декад XIX ст., він став «найвідомішим журналістом Лондона» [9, р. 13]. У 1880-х рр. він був спочатку асистентом редактора, потім головним редактором «Пелл-Мелл Газетт», редактором «Рев'ю оф зе Ревьюз», він пропагував застосування ідей федерації до Британської

імперії, Ірландії та Європи. Іноді цю його доктрину називають «молитвою від Пелл-Мелл Газетт» [4, р. 99]. У. Т. Стед стояв біля витоків федералістських ідей (концепція європейської федерації зокрема) для британської політичної традиції, раніше нього тему інтегрованих європейських держав на такому глибокому продуманому рівні піднімав тільки професор нової історії Кембриджського університету Джон Сілі в однойменній лекції 1871 р. [8, р. 52].

Ідеї щодо європейської інтеграції, що їх пропагандою займався настільки видатний та епатажний публіцист, являють собою надзвичайно важливу «рекламну» силу. Вплив його ідей на сучасників важно переоцінити, однак серед творчої спадщини У. Т. Стеда ця тематика є, як це не дивно, нечасто згадуваною та такою, що майже не отримала окремого наукового вивчення. Тому звернення до вивчення спадщини У. Т. Стеда є актуальним водночас в декількох основних аспектах: науково-історіографічному, суспільно-політичному та інтелектуальному.

Огляд публікацій. Ідеї У. Т. Стеда по європейській інтеграції досі не викладені в систематизованому вигляді істориками. За відсутності монументальних робіт слід відзначити освітлення окремих аспектів або порушення даної тематики в ході великих теоретизованих робіт. Використовувалася енциклопедична стаття д.і.н., проф. А. Ю. Мартинова, спеціаліста з питань розвитку та характеристик сутності європейської інтеграції як історичного явища [3]. Загальні напрямки розвитку ідеї європейської політичної інтеграції в Великій Британії розглядав український дослідник к.і.н., доц. А. Грубінко в статті 2016 р. [2]. Його авторству належать численні наукові праці з історії євроінтеграційних ідей та історії Європейського Союзу. Стаття угорського дослідника З. Тот Ксава «Викрадення Європи» [12] досить глибоко, але в невеликому обсязі тексту аналізує євроінтеграційні ідеї У. Т. Стеда. З. Тот Ксава (народ. у 1961 р.) – історик, дослідник культурної та соціальної історії англо-американського світу, біограф С. Родса. Професор Грейс Еклі, вивчаючи життя і діяльність видатного журналіста У. Т. Стеда більше 25 років, присвятила в біографічній праці окремий розділ його «мирному хрестовому походу» 1898-1899 рр. [5] Особистістю і спадщиною У. Т. Стеда цікавилися італійські вчені Андреа Боско [4] – флорентійський учений, що вивчає історію ідеї федерації, федералізму та європейської інтеграції, а також історію британського імперіалізму і зовнішньої політики Великої Британії ХХ ст.; дослідниця Луїза Пассеріні (народ. в 1941 р.) [8] та ін. Подорожування відомого журналіста Європою описувала і володарка Пулітцерівської премії Барбара Тукман [13].

Метою даної статті є детальне наукове систематизування та аналіз євроінтеграційних ідей У. Т. Стеда, викладених ним у роботі «Сполучені Штати Європи напередодні Парламенту миру».

Виклад основного матеріалу. Перекоаний пацифіст У. Т. Стед восени 1898 р., виїжджаючи з Лондона, «вперше здійснив подорож по новій континентальній співдружності» [11, р. 4], що мало двояку мету: по-перше, на особистому досвіді переконатися, наскільки далеко різні нації і держави вже просунулися в реалізації об'єднання в єдине ціле, і, по-друге, розвідати, наскільки активно суспільна думка різних столиць була готова привітати подальші кроки у напрямку до встановлення миру. Свою подорож 1898 р., так званий «Міжнародний хрестовий похід миру» [4, р. 100], У. Т. Стед зробив публіцистично дуже насиченою. Він зустрічався з політичними фігурами різного рівня, суспільно-політичними діячами та ін. Покинувши Англію в середині вересня, менш ніж за два з половиною місяці він побував у наступних містах: Брюсселі, Парижі, Берліні, Санкт-Петербурзі, Москві, Севастополі, Ялті, Константинополі, Софії, Будапешті, Відні, Флоренції, Римі, Каннах, Женеві, знову Парижі [5, р. 247]. У нього були грандіозні плани стосовно «звернення до своєї віри» президента Франції Фелікса Фора (з яким він так і не зумів перетнутися, зате розмовляв зі скептично налаштованим Клемансо), короля Леопольда, кайзера Німеччини і Папи Римського Лева XIII (вони дружно проігнорували його), зате замість обіцяної однієї бесіди з Миколою II У. Т. Стед отримав цілих три і залишився повністю їм зачарований [13, р. 276]. Повернувшись до Лондона, він організував публічні збори, заснував новий періодичний журнал «Війна з війною», в якому закликав мільйонам добровольцям збиратися в «хрестовий похід», і, нарешті, підготував текст і видав на самому початку 1899 р. твір «Сполучені Штати Європи напередодні Парламенту миру». Питання обмеження озброєнь, що обговорювали на скликаній в Гаазі в травні-липні 1899 р. мирній конференції, стали багато в чому саме його заслугою [4, р. 100].

Для кращого розуміння ходу думок автора коротко розглянемо структуру його роботи. Вся робота У. Т. Стеда розділяється на п'ять частин – великих розділів, кожен з яких розбитий на підрозділи кількістю від 3 до 7. Перша частина озаглавлена «У напрямку до Федерації Миру» і містить наступні смислові частини: «США і СШЄ», «Зв'язки і бар'єри», «Столиця континенту», «Європейський концерт», «Європа». Друга частина присвячена «Англії в 1898»,

в ній описується «Фашодська лихоманка», «Китайський паззл», «Іспанізація». Третя частина озаглавлена «Північно-східні штати» (підрозділи «Бельгія», «Франція», «Німеччина», «Малі штати Європи»). У п'ятій частині мова йде про «Росію рескрипту»: «В Санкт-Петербурзі в 1898», «Мирний рескрипт», «Два листи з Санкт-Петербурга», «М. Вітте і його робота», «Руський Кобден», «Ідеї князя Ухтомського», «Імператор миру». Нарешті, п'ята частина «Можливі наслідки» містить факти та висновки, та, як характерно для У. Т. Стєда, пророцтва на майбутнє: «Америка і Росія», «Константинополь», «Від столиці старого світу», «Яким же буде підсумок?», «Паломництво миру».

Уже з найперших слів автора, який зробив відсилання словосполучення «Сполучені штати Європи» до подібної назви США, стає зрозумілим, чому його, провідного пацифіста, зацікавила ця глобальна ідея. У. Т. Стєд пише, що США, існуючи довгий час як федеративна унія, мали лише одну велику кровопролитну війну (і то після неї стали ще міцнішими) [11, р. 1-2]: «Європейці повинні звернути погляд зі сповненим мрії прагненням до континенту, який досі мав імунітет до мілітаризму, і який показав світу найбільший приклад роззброєння за всю історію спостережень» [11, р. 4]. Автор підводить до ідеї, що «статистично» знаходження в подібному державному стані більш сприяє відсутності збройних конфліктів. «Сполучені штати Америки, через те, що вони єдині, до нинішнього року досягли успіху в підтримці миру і порядку на всій своїй великій території, і досягли успіху в побудові однієї з найпотужніших світових сил, не тільки не вдаючись до закликів, але навіть без всякого звернення до армії взагалі» [11, р. 2].

Американське прагнення до процесу лібералізації суспільства могло перерости в завойовницьку війну, однак, на його думку, саме в ХІХ в. переродилося суто в промислове змагання, в якому американський виробник зайняв лідируючу роль. Навіть цей факт сприяв вирішенню світової проблеми роззброєння. Таким чином вирішувалося питання зайнятості середньої частини чоловічого населення, що раніше використовувалася для створення армій, не кажучи вже про те, що замість військових цілей винахідницький потенціал реалізовувався на мирні цілі. Однак, коли в іншому контексті торгівля розглядалася не в теоретичному, а в практичному сенсі, У. Т. Стєд, суперечачи собі, згадав, що «комерція стала приводом, якщо не причиною, більшості наших міжнародних суперечок» [11, р. 27-28].

Проте, застосування зброї не заперечувалося їм в загальному принципі; «Прогресивний шлях людства до вищої цивілізації на кожному своєму етапі був відзначений безперервним розширенням області, в якій не повинно бути

втягнуто меча і зроблено іншого пострілу, інакше як за наказом центральної влади» [11, р. 56]. Таким чином, застосування зброї, за У. Т. Стедом, заперечується насамперед як зброя для масштабного, масового ураження інших народів і націй; а також засуджується анархізм в цьому питанні. Переваги армії – «престиж, авторитет і зручність» [11, р. 208], однак автор висловив надію на історичну близькість «кінцевої стадії саморуйнівної еволюції сучасного мілітаризму», а озброєність сучасних йому держав назвав важким тягарем та «згубною системою» [11, р. 208]. Наприкінці тексту роботи він робить висновок, що «війна з кожним роком все більше і більше стає синонімом самогубства» [11, р. 444].

Зрозуміло, що неможливо розбрати держави повністю, але автор пропонує несподівано чіткий і приземлений варіант: «Можливо, що перший крок до кращого може бути зроблений на міжнародній конференції, скажімо, в формі пропозиції про обмеження витрат на армію і флот на найближчі п'ять років до їх нинішнього максимуму, а потім пропозицію про скорочення терміну служби в армії» [11, р. 216]. Взагалі ж ідеї У. Т. Стеда по об'єднанню Європи в історіографії названі «на диво конкретними» [12] для того часу.

«Шляхи мілітаризму – це шляху смерті» – писав У. Т. Стед, протиставляючи мілітаризму значне поширення вільного ринку і розширення світової торгівлі. Він порівнював шляхи розвитку США і Росії в біблійному ключі «слідуй або помри» і зробив висновок, що російська дорога, якщо з неї не звернути, призведе до неминучої загибелі «необов'язково від меча, але від абсолютної нездатності народів, обтяжених все зростаючим тягарем сучасних озброєнь, конкурувати зі своїми вже звільненими від цього суперниками» [11, р. 6].

У. Т. Стед досить стримано зважив ідеалістичну можливість, що полягала в кінцевому ідеалі Європи стати «єдиної цілою родиною без будь-яких меж, що відокремлюють один від одного», і згадав, що це можливо лише через кілька століть [11, р. 16-17]. Найбільш дієвими досягненнями, що «об'єднують» нації, автор назвав новомодні для XIX ст. засоби міжнародного зв'язку, такі як пошта, телеграф, залізниця; ділився докладними враженнями від подорожей у спальному вагоні, що на той час було нововведенням. Успіхи людського прогресу, на його думку, тільки доводили правильність мирного шляху розвитку.

Багато ідей талановитого провидця У. Т. Стеда, висловлені скоріше в формі характерних для нього «прогнозів», були покладені в основу принципів ЄС: федеративна сутність об'єднання, наявність спільної валюти та ін. [12].

«Існує стійке наближення до єдності на всьому континенті, – писав У. Т. Стед. – У нас ще немає загальноєвропейського карбування, але у всіх латинських країнах є міжнародна валюта, і рано чи пізно в Європі буде єдина валюта» [11, р. 20].

Єдиним принципом, який європейські нації винайшли для врегулювання своїх спільних справ без кровопролиття, називав У. Т. Стед так званий «європейський концерт» [11, р. 38; 14, р. 156]. «В цьому концерті у нас є не тільки зародок Сполучених Штатів Європи, але і фактична реалізація, хоча все ще недосконала, концепції федерального континентального центру, який може не тільки усвідомлювати, але і іноді діяти» [11, р. 39]. Він категорично вставав проти англійських критиків «європейського концерту» і підводив до думки, що об'єднання європейських країн можливо на федеративних засадах. «Федерація Європи в даний час нагадує ембріон на пізніх термінах розвитку. Він ще не готовий народжуватися, але його свідоме життя прискорюється, і континент вже відчуває наближення родів» [11, р. 80]. У цьому питанні, на його думку, не можна прискорювати хід подій, адже «найбільшим досягненням часу – найбільші приготування» [11, р. 81].

Одним з найбільш успішних реалізованих проєктів «європейського концерту» У. Т. Стед вважав східну кризу 1897 р, де стався «запізнілий, але справжній триумф принципу оркестрових дій на Криті. Чотири сили, діючи узгоджено, в кінцевому підсумку зуміли вигнати турецькі війська з Криту без будь-яких особливих зусиль, не більше, ніж втручання поліції» [11, р. 39]. Таким чином, згідно з У. Т. Стед, можливо, що наступний етап еволюції суспільства – «перетворення солдата в поліцейського» [11, р. 40]. Завершальний етап – це досягнення людством такої міри морального розвитку, щоб воно більше не потребувало примусу влади взагалі, і цей етап «не буде досягнутий, поки Сполучені Штати Європи не вступили в офіційне і юридичне існування» [11, р. 40].

Зовсім протилежним за своєю історичною значущістю важливим моментом, ніж повстання на Криті, У. Т. Стед вважав Фашодську кризу – дипломатичне напруження між Великою Британією та Францією з приводу розділу Африки. Незважаючи на мирне (врешті решт) вирішення ситуації, Фашодська криза підкреслила підвищені імперіалістичні прагнення батьківщини журналіста і до глибини душі засмутила його. Він описував своє відвідування редакції деякої відомої англійської газети, де в ході розмови було порушено тему війни і миру. Редактор заявив, що він був практично єдиною людиною в штаті співробітників, яка не мріяв би про вторгнення англійців до

Франції, закликавши навіть підлеглого, який підтвердив його слова. Співробітник зазначив, що дев'ять з десяти чоловік, яких він зустрічав на початку грудня 1898 р., висловлювали невідоме розчарування тим, що війна «зірвалася», причому це були люди самих різних верств суспільства [11, р. 106]. Сумні роздуми пацифіста У. Т. Стета змусили його ще раз уважно зважити всі реальні можливості рівноцінного об'єднання Великої Британії з іншими країнами з метою встановлення миру. Джингоїзм і імперіалістичне угруповання залишалися найпотужнішими вершителями зовнішньополітичної лінії країни. «Ми можемо ненавидіти війну, але за останні п'ятдесят років ми вели більше воєн, ніж всі інші народи, разом узяті. Вони можуть бути маленькими, ці війни, але, тим не менш, це були війни. Шансів, що англійський солдат піде в битву і вб'є там людину, набагато разів більше, ніж шансів, що ця ж доля спіткає будь-якого іншого солдата на континенті. Що стосується амбіцій і агресії, то, на думку європейців, немає іншої такої сили у всесвіті, яка була б так... агресивна, як Велика Британія» [11, р. 108], – писав У. Т. Стет. Він сформулював недовірливе ставлення іноземців до Великої Британії кінця ХІХ ст. як до держави, вкрай жадібної в зовнішньополітичному і економічному відношеннях: «По-перше, ви претендуєте на природне, дане від народження, право на домінування над морями, тобто як мінімум дві третини планети належать вам за просто так. Потім, якщо оглянути земну кулю, ви побачите, що розкупили кожен клапчик землі, яка гідна колонізації або торгівлі. Ви зайняли всі вигідні позиції на всіх континентах, і якщо кожен з нас зважиться забрати щось з ваших залишків, в англійському світі тут же підніметься виття, і негайно буде вжито заходів, аби нейтралізувати цей збиток» [11, р. 108].

Якщо порівнювати практичні міркування У. Т. Стета щодо фактів і його ж теоретичні уявлення, то можна знову вказати на деяке логічне протиріччя з його думкою, висловленою в іншому розділі цієї роботи: «Європа без Англії була б Європою без крил, Європою без священної святині, де в кожному столітті геній людської свободи охороняв безсмертне полум'я свободи» [11, р. 80]. Пояснити це можна, лише виходячи з того, що під розвитком свободи У. Т. Стет розумів ідеї класичного політичного лібералізму, які широко поширилися саме на території вікторіанської Англії.

У. Т. Стет згадував, як одного разу до нього прийшла за допомогою малозабезпечена жінка, яка сходила з розуму і майже не могла говорити від страху. Шляхом розпитувань, нарешті, з'ясувалося, що вороги її переконали, ніби вона зсередини поступово перетворюється на собаку. «Ніщо з того, що я пояснював, не могло переконати її, що вона помиляється. До аргументів і

глузування вона була абсолютно неспроможна; вона просто знала, що стає собакою зсередини ... Я часто згадував про цю бідну божевільну, читаючи англійські газети. Здається, вони уявляють, що якимсь дивним магічним заклинанням ... вся внутрішня сутність чесного Джона Буля перетворюється у нутрощі вівці» [11, р. 110]. Якщо прийняти як допущення, що собака була породи бульдог (bulldog), та з огляду на переклад bull – бик, є ймовірність, що ця історія була придумана автором або використана частково як абсурдний анекдот. У будь-якому випадку, гра слів вражає. «Це захворювання психічне і дуже прикре, особливо для сусідів, які знають, що Джон Буль – далеко не овечка в глибині душі, а насправді – одне з найогидніших, самовпевнених тварин, яких тільки носить на собі світ» [11, р. 111].

Обігрування bull – бик в рамках образу Джона Буля використовується і в міркуваннях про міфологічної Європі. «Що ж це за Європа, до федерації Сполучених штатів якої ми так прагнемо? Європа – це континент. Навряд чи вона поки усвідомлена особистість. У міфології древніх була чесна Європа, яку любив Юпітер, і чия історія одного разу підказала ... ідею, що Джон Буль може успішно захотіти зіграти роль Батька богів і людей» [11, р. 60] (тобто Зевса, що прикинувся для Європи биком).

У. Т. Стед доводив, що для імперіалістичної Великої Британії куди краще було б обмежитися прийняттям політичної лінії одночасно і патріотичної, і розумної, – тобто стриманості Гладстона, Харкурта, перш за все – Роузбері. Тобто питання миру і війни в Великій Британії зійшли до протистояння «шоуменів і моралістів» [11, р. 160], причому «шоумени» перемагали, відкидаючи досягнення прогресу.

«Озброєння вже досягли таких колосальних розмірів, що вони не можуть бути використані, не вдаючись до дезорганізації суспільства шляхом їх мобілізації, а зростаюча смертоносність зброї і аномальний хаос сучасної війни дають можливість того, що навіть перемога буде лише прелюдією тріумфу революційного анархізму» [11, р. 444].

«Я повернувся додому сповненим високих сподівань і переконаний, що ми стоїмо напередодні наступного кроку в прогресі людського суспільства від жорстокості беззаконної війни до царювання миру» [11, р. 434], – зауважив він.

Загинувши за два роки до початку Першої світової війни, У. Т. Стед не застав всю жахливу динаміку ХХ століття, яка показала б на ділі, наскільки далекі від реалізації надії пізньовікторіанських та едвардіанських пацифістів та як далеко від них відстає то більш прогресивне і творче суспільство, яке вони замислювали. Проте, ідея «Сполучених штатів Європи» стала символом нової

політичної філософії, символом «перетворення Європи націоналізму, розбратів і воєн в Європу миру, співпраці і єдності» [1, р. 13].

Висновки. У. Т. Стед був глибоко переконаний в неминучості об'єднання європейських країн, його прогресивний і жвавий розум знаходив безліч підтверджень цьому в актуальних для тієї епохи історичних подіях та суспільно-політичних нюансах.

Чесність У. Т. Стеда як автора, що не випускав зі своєї роботи фактів і ситуацій, які не зовсім відповідали його концепції або таких, що взагалі зменшували її стрункність, заслуговує високого схвалення. Навівши приклад злагодженості та кооперації з Критом і при цьому аж ніяк не ідеалізуючи обставини власної держави, він спробував побудувати пояснення необхідності створення «Сполучених Штатів Європи» об'єктивно і неупереджено.

Велике значення для євроінтеграції, яке журналіст відводив засобам зв'язку (телеграф, залізниця та особливо пошта), може побічно підтверджувати припущення, що об'єднання європейських країн він мислив скоріше як культурне явище. В даному випадку можна зробити висновок про ідею СШЄ У. Т. Стеда як регіональної культурної глобалізації в межах Європи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Борко Ю. А. Станут ли явью Соединённые Штаты Европы? / Ю. А. Борко // Современная Европа. – Москва: Изд-во Федерального гос. бюджетного учреждения науки Института Европы РАН. – 2002. – № 3 (11). – С. 5-15.
2. Грубінко А. Ідея європейської політичної інтеграції в європейській політико-правовій думці і практиці міжнародних відносин: досвід Великої Британії / Андрій Грубінко. // Актуальні проблеми правознавства. – Тернопіль. – 2016. – Вип. 2. – С. 10-16.
3. Мартинов А. Ю. Європейська інтеграція [Електронний ресурс] / А. Ю. Мартинов // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005. – 672 с. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Evropeyska_integraciya. – Дата звернення: 14.08.2019.
4. Bosco A. The Round Table Movement and the Fall of the “Second” British Empire (1909-1919) / Andrea Bosco. – Cambridge: Cambridge Scholars publishing, 2017. – 565 p.
5. Eckley G. Maiden tribute: A Life of W. T. Stead / Grace Eckley. – Blumington: Xlibris corporation, 2007. – 464 p.
6. Harper E. K. Stead: The man; Personal reminiscences / Edith K. Harper. – London: William Rider and son, 1918. – 263 p.
7. Macdonald J. A. William T. Stead and his peace message / James Alexander Macdonald. – Boston: World peace foundation, 1912. – 14 p.
8. Passerini L. Europe in Love, Love in Europe: Imagination and Politics in Britain between the wars / Luisa Passerini. – London: I. B. Tauris, 1999. – 358 p.
9. Ritschel N. Bernard Shaw, W. T. Stead, and the New Journalism: Whitechapel, Parnell, Titanic, and the Great War / Nelson O’Ceallaigh Ritschel. – New York: Springer, 2017. – 248 p.
10. Stead E. W. My father; Personal and spiritual reminiscences / Estelle Wilson Stead. – London: William Heinemann, 1913. – 351 p.

11. Stead W. T. *The United States of Europe on the Eve of the Parliament of Peace* / William Thomas Stead. – Toronto: George N. Morang and co., 1899. – 468 p.
12. Toth Csaba Z. *Abduction of Europe* [Electronic Resource] / Z. Toth Csaba. – Mode of Access: <https://www.perseus.ch/PDF-Dateien/Stead.pdf> – Z. Toth Csaba. *Abduction of Europe*. – Last Access: 14.08.2019.
13. Tuchman B. *The Proud Power: A Portrait of the World Before the War, 1890-1914* / Barbara W. Tuchman. – New York: Random House Publishing group, 2011. – 608 p.
14. Whyte F. *The life of W. T. Stead* / Frederic Whyte. – 1972. – Vol. 1. – 326 p.

References:

1. Borko, Yu. A. (2002). Stanut li yav'yu Soyedinonnyye Shtaty Yevropy? *Sovremennaya Yevropa*, 3 (11), 5-15.
2. Hrubinko, A. (2016). Ideya yevropeyskoyi Politychnoyi interhratsiyi v Yevropeys'kiy polityko-pravoviy dumtsi y praktyke mizhnarodnikh vidnosyn: dosvid Velykoyi Brytaniyi *Aktualni problemy pravoznavstva*, 2, 10-16.
3. Martynov, A. Yu. (2005). Yevropeyska integratsiya *Entsiklopediya istorii Ukrainy*. Kyiv, Vydavnytstvo Naukova dumka. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Evropeyska_integraciya
4. Bosco, A. (2017) *The Round Table Movement and the Fall of the “Second” British Empire (1909-1919)*. Cambridge: Cambridge Scholars publishing
5. Eckley, G. (2007) *Maiden tribute: A Life of W. T. Stead*. Blumington: Xlibris corporation.
6. Harper, E. K., (1918) *Stead: The man; Personal reminiscences*. London: William Rider and son.
7. Macdonald, J. A. (1912) *William T. Stead and his peace message*. Boston: World peace foundation.
8. Passerini, L. (1999) *Europe in Love, Love in Europe: Imagination and Politics in Britain between the wars*. London: I. B. Tauris.
9. Ritschel, N., (2017) *Bernard Shaw, W. T. Stead, and the New Journalism: Whitechapel, Parnell, Titanic, and the Great War*. New York: Springer.
10. Stead, E. W., (1913) *My father; Personal and spiritual reminiscences*. London: William Heinemann.
11. Stead, W. T., (1899) *The United States of Europe on the Eve of the Parliament of Peace*. Toronto: George N. Morang and co.
12. Toth Csaba, Z. (1998) *Abduction of Europe*. Retrieved from <https://www.perseus.ch/PDF-Dateien/Stead.pdf>
13. Tuchman, B., (2011) *The Proud Power: A Portrait of the World Before the War, 1890-1914*. New York: Random House Publishing group.
14. Whyte, F. (1972) *The life of W. T. Stead*. New York: Garland.

Maryna Kovalska, PhD in History, Associate Professor
Faculty of history and philosophy
Odessa I.I.Mechnikov National University
Odessa, Ukraine

THE IDEAS OF EUROPEAN INTEGRATION IN THE JOURNALISTIC ACTIVITIES OF W. T. STEAD (BASED UPON HIS WORK “THE UNITED STATES OF EUROPE ON THE EVE OF THE PARLIAMENT OF PEACE”)

Abstract. *The article analyzes the ideas of European political integration as the famous British journalist William Thomas Stead stated in his work "The United States of Europe on the eve*

of the Parliament of Peace" (1899). It examines the so-called "international crusade of peace", the leading provisions of the Euro-integration concept activities of W. T. Stead. The author emphasizes the progressiveness and originality of the journalist's approaches, and emphasizes his innovative proposals and compares the positions of W. T. Stead with the standards of behavior of a Victorian man, examines his moral and ethical attitudes towards the war, the problems of the growth of arms of the European countries of the late 19th century, and the aggressive foreign policy.

As W. T. Stead wrote in his "The United States of Europe on the eve of the Parliament of Peace", the European integration means departure from militarism and coming to disarmament, that is the absence of armed conflicts at all. The pacifist, peaceful principles of W. T. Stead are emphasized against the background of the broader imperial policy of the late Victorian Britain, and the issues of journalist perceptions of militarism, imperialism, the problems of arms and international relations, and the foreign policy of his native country are highlighted. W. T. Stead's high expectations about the eve of the next step in the progress of human society far away from the cruelties of war were emphasized. In the article was stated that W. T. Stead thought it would be better for an imperialist Britain to limit itself within the patriotic and reasonable political line at the same time. The issues of peace and war in Britain were shown, and the increased lethality of weapons and the anomalous chaos of warfare of the end of the 19th century. The author comes to a conclusion of the sincerity, objectivity, impartiality, progressiveness of the views of W. T. Stead, who considered the process of European integration as the one of the stages of building a better human society in the world.

Keywords: *late Victorian age, W. T. Stead, United States of Europe, Pacifism, British journalism, European integration.*

Надійшла до редколегії 22.01.2020

УДК 94:314.15(=161.2):437.3]”20”

DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.15.5>**Світлана Мотрук**

кандидат історичних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ДО ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ХХІ СТ.

Анотація. В статті на основі широкого кола документів й матеріалів аналізуються передумови, основні етапи та наслідки української міграції до Чеської Республіки в період розгортання процесів євроінтеграції, проблеми та перспективи її розвитку у ХХІ ст. Серед ключових факторів зумовленості трудової мобільності визначаються глобалізація, світова кон'юнктура, науково-технічний прогрес, регіональна спеціалізація ринків, соціально-трудова потенціал, а також геополітичні й геокультурні чинники, котрі певним чином змінюють світогляд людей в умовах інформаційного суспільства. Звертається увага на основні причини міграції з України в Чехію (відносно стабільна та сприятлива ситуація в чеській економіці у порівнянні з українською, становище на ринку праці, культурна та мовна схожість, довга історія обопільних міграційних процесів) й низку теперішніх тенденцій (кількісне зростання заробітчан та студентів як в абсолютних цифрах, так і за відсотковим співвідношенням, стале збільшення чисельності українців із дозволом на постійне проживання, трансформація соціальної структури мігрантів, перманентне незаконне працевлаштування). Досліджується зміна міграційної політики Чеської Республіки після вступу до ЄС, її політичний та соціальний контекст, позитивні та негативні ефекти, сутність програм «Проект Україна» та «Режим Україна». Підкреслюється все більш значимий характер участі українських мігрантів в розвитку чеської економіки та суспільства. На українському досвіді доведено принципові риси сучасної міграції як феномену, який інституціоналізується, переростає з традиційного соціального руху в структурований соціальний організм (діаспора, мережа громадських об'єднань, інфраструктура ринку міграційних послуг тощо), а з цим – у суб'єкт та інструмент регулювання людської економічної активності. Розглядаються деякі аспекти історичного розвитку, соціально-економічного і правового становища українців в Чехії, умови життя української громади та діяльності діаспорних організацій.

Ключові слова: євроінтеграція, українська міграція, трудові мігранти, студентська мобільність, діаспора, Чеська Республіка, міграційна політика.

Українська міграція, яка давно перетворилася на унікальний національний феномен, має свою історію, є архівом здобутків і втрат людського потенціалу України, виразником мотивацій, потреб й досвіду її населення. Розгортання процесів глобалізації та євроінтеграції суттєво вплинуло на трудову мобільність населення, змінило її кількісні й якісні характеристики. Перспективи набуття Україною членства в ЄС сприяють подальшому розвитку міграції, адже означають для українців можливість вільного пересування Європою та повноцінну присутність на загальноєвропейському міграційному просторі. Все це обумовлює актуальність дослідження міграційних процесів між Україною та країнами-членами ЄС, зокрема, Чехією, а також співробітництва у сфері

міграції. Разом із тим політична та економічна нестабільність сучасного світу створює нові виклики, що вимагають проведення ґрунтовних досліджень задля пошуку належних шляхів удосконалення міграційної політики та ефективного використання міжнародного досвіду в цій сфері.

Зважаючи на надзвичайну важливість й актуальність проблеми української міграції на тлі глобалізації світових ринків, інтенсифікації міграційних процесів на Європейському континенті та поглиблення соціально-економічної кризи в Україні вона постійно перебуває в полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних учених (Гуменюк Ю., Євтух В., Дрбохлав Д., Зілінський Б., Леонт'єва Я., Лібанова Е., Малиновська О., Павлікова Е., Пирожков С., Пелих О., Романюк М., Юськів Б. та ін.). Над питаннями міграції в рамках міжнародних проєктів працюють численні науково-дослідні заклади, урядові та неурядові організації, а також наукові центри багатьох європейських університетів. Чимало результатів їх діяльності стало надбанням широкого загалу останніми роками. Прикладом, скажімо, може служити публікація, що з'явилась у рамках проєкту «Моніторинг української міграції: вимушена і трудова мобільність» (2015-2016) за фінансової підтримки Міжнародного Вишеградського фонду. Проєкт упроваджено «Geomigrase» з Карлового університету в Празі (Чехія) разом із «Центром східних досліджень» (OSV) (Польща), Словацькою асоціацією зовнішньої політики (SFPA) (Словаччина) та ГО «Європа без бар'єрів» (Україна). В його рамках було здійснено спробу виявити будь-які нові тенденції та закономірності в сучасній українській міграції до ЄС [11]. У 2018 р. оприлюднено звіт авторів проєкту аналітичного центру CEDOS «Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу», профінансованого Міжнародним Вишеградським фондом та Королівством Нідерланди. В ньому аналізуються законодавчі та інституційні особливості Чехії щодо студентської міграції загалом, а також розкриваються головні характеристики та стратегії українських студентів [4]. Розвінчання міфів і фактів про сучасну українську трудову міграцію присвячено довідник, підготовлений в рамках проєкту «Популяризація фотоорієнтованого медійного висвітлення явища трудової міграції з України до країн Вишеградської четвірки», що реалізується ГО «Європа без бар'єрів» за підтримки Міжнародного Вишеградського фонду у партнерстві з Фундацією «Наш вибір» (Польща), Угорським європейським товариством (Угорщина), Словацькою асоціацією зовнішньої політики, Радою з питань інтеграції (Чехія) [6].

Проте, з огляду на велику кількість громадян України, що з різних причин (економічних, політичних, соціально-психологічних, безпекових, адміністративних) залишили межі батьківщини та працюють за кордоном (за різними даними, їх наразі налічується від 2 до 6,5 млн), брак емпіричних розвідок та наукової літератури стосовно проблем української міграції є очевидним [6, с. 4–6; 10, с. 19]. Це в повній мірі стосується й міграції українців до Чехії, яка останніми роками набула грандіозних масштабів та нової якості. До того ж сфера міграції є надзвичайно динамічною і вразливою, а тому часто стає об'єктом популістичної риторики, маніпуляцій і хибних інтерпретацій. Ситуацію ускладнює відсутність систем збору статистичних даних і чітко артикульованої державної політики стосовно трудових мігрантів, вплив яких на економічний розвиток помітно зростає. За оцінками Національного банку України та Світового банку, у 2018 р. обсяг їх приватних грошових переказів з-за кордону сягнув від 11 до 14 млрд доларів, що перевищує об'єми інвестицій [6, с. 3; 10, с. 29–31; 21]. Все вищезазначене вимагає нових, комплексних, багатовимірних досліджень із використанням наявного масиву актуальної інформації, спрямованих на виявлення назрілих проблем у сфері міграції, розробку відповідних заходів щодо їх вирішення з урахуванням євроінтеграційних прагнень України та національних інтересів.

Мета даної статті полягає у висвітленні передумов, характеру та перспектив української міграції до Чехії в контексті процесів європейської інтеграції, її інституціоналізації як суб'єкту й інструменту регулювання людської економічної активності.

Чеська Республіка (ЧР), традиційна країна скоріше еміграції, ніж імміграції, майже без іноземного населення протягом десятиліть (з моменту закінчення Другої світової війни до початку 1990-х років), сьогодні перетворилася на одну з найпривабливіших країн для довгострокових і постійних іммігрантів в межах вельми важливого з геополітичної точки зору Центральноєвропейського посткомуністичного регіону. Якщо у 2015 р. іноземці становили 4,4% її населення, то у 2019 р. – 5,6%, з найчисельнішою групою українців [18; 19]. Після перемоги «Оксамитової революції» (1989 р.) та утворення незалежної Чеської держави на тлі розпаду Чехословаччини (1993 р.) тут розпочалися глибокі трансформації суспільства та його глобалізація (вступ до НАТО (1999 р.), Європейського Союзу (2004 р.) та Шенгену (2007 р.)), що йшли паралельно зі змінами міграційних потоків. Унікальне поєднання таких факторів, як швидкість економічних і політичних перетворень, динамічна

міграційна політика разом з високою економічною продуктивністю і попитом на ринку праці стали основою притягання цієї країни для іммігрантів [14].

У своєму розвитку чеська міграційна політика пройшла декілька етапів: 1) 1990 – 1995 рр. – «політика невторчання», коли кількість іноземців, які прибували в країну, майже не регулювалася; 2) 1996 – 1999 рр. – імміграційне законодавство і практика вперше стали більш суворими, як з внутрішніх причин (зростання безробіття), так й зовнішніх (приведення національного законодавства у відповідність до норм ЄС); у 1999 р. був прийнятий і набув чинності 1 січня 2000 р. Закон № 326 «Про перебування іноземців на території ЧР», або «Закон про іноземців» (діє з поправками); 3) 2000 – 2007 рр. – відзначений зусиллями з розробки більш всеосяжної міграційної та інтеграційної політики з урахуванням наслідків вступу країни до ЄС. Тогочас був запущений перший урядовий проект в галузі міграції під назвою «Відбір кваліфікованих іноземних працівників», який зробив процедуру отримання дозволу на постійне проживання простішою; 4) 2008 – 2014 рр. – у контексті глобальної економічної кризи були очевидними зусилля уряду щодо скорочення кількості іноземців, які проживають в Чехії (наприклад, шляхом введення обмежень на можливість отримати чеську візу або через проект Міністерства внутрішніх справ ЧР «Добровільне повернення») й явна перевага вітчизняних працівників у господарстві країни [7, с. 151–165; 11, с. 88–89, 108]

Нинішня доба (з 2014 р.) присвячена боротьбі з міграційною кризою (чеська влада активно виступає проти ідеї централізованого розподілу біженців з Близького Сходу та Північної Африки за квотою Євросоюзу, вважаючи його «примусовим») та водночас активним пошукам іноземної робочої сили у зв'язку з дефіцитом на ринку праці (при найнижчому в Європі показнику безробіття у 2% в ЧР налічується понад 300 тис. вакансій – найвища кількість порівняно з іншими країнами – членами ЄС) [14]. Однією з її ознак став перехід від початкової моделі майже виключно тимчасової, транснаціональної циркулярної міграції до моделі, в якій мігранти частіше осідають. У зв'язку з цим було розроблено новелу «Закону про іноземців», яка набула чинності 31 липня 2019 р. [18]. Регулюючи трудову міграцію, Чехія, як й інші країни-реципієнти, вирішує три основні завдання: 1) забезпечити необхідну ринку праці кількість іноземних працівників належної кваліфікації; 2) запобігати надексплуатації та порушенню прав мігрантів; 3) запобігати нелегальному працевлаштуванню іноземців [5, с. 172].

Географічну, культурну та історичну близькість між Україною та Чехією часто називають основними факторами, що пояснюють довгу історію

української міграції і те, що нині українці – найбільша група серед іммігрантів. Соціально-економічна та політична ситуація в Україні й особливо окупація Криму та тривалий воєнний конфлікт з Росією, очевидно, створюють додаткові фактори впливу для багатьох українців.

Загалом дослідники простежують чотири хвилі масового українського переселенського руху в чеські землі з кінця XIX до початку XXI ст. Наразі Україна постала перед фактом п'ятої хвилі, яка на думку експертів, розпочалася з 2010-х років, охопила молодь, причому, перш за все, добре освічену, та на відміну від попередньої (економічної), вирізняється переходом до міграції населення як способу життя. Тісні зв'язки між процесами глобалізації, розвитком сфери праці й зайнятості, а також трудовою мобільністю українців можна знайти у кожній міграційній хвилі [10, с. 7–8; 25, с. 8–72].

Статистика останніх трьох десятиліть свідчить про стрімке зростання чисельності мігрантів з України в ЧР, особливо після запровадження безвізового режиму в червні 2017 р., причому як легальних (тих, що мають постійне місце проживання, дозвіл на довгострокове перебування чи довгострокову візу), так й нелегальних. З менш ніж 10 тис. на початку 1990-х років офіційна кількість українських громадян, які легально проживають в Чехії, сягнула 141 580 (станом на 30 вересня 2019 р.) та 145 518 (станом на 31 грудня 2019 р.). Втім з урахуванням нелегалів та сезонних працівників їх є щонайменше удвічі більше. У 2019 р. число українців, котрі з різних причин вихаїли до ЧР, зросло на 38% [13; 18; 19].

За даними Чеського статистичного управління, наприкінці 2018 р. в Чехії працювали 658,5 тис. іноземців (12,4% від загальної кількості працюючих). Серед них 568,5 тис. були офіційно працевлаштованими, а 89,8 тис. – займалися приватним підприємництвом. У порівнянні з 2006 р. чисельність трудових мігрантів збільшилася вчетверо. 35,5% іноземних працівників склали громадяни третіх країн, причому лідируючі позиції тут виявилися в українців, словаків та в'єтнамців (55%). Частка українців від усіх іммігрантів сягнула понад 22% і близько 40% від іммігрантів із країн, що не входять до ЄС [20, с. 8–12, 14–15, 26–28; 21].

Проте інформація стосовно кількості українців, які перебувають в Чехії, різниться. Водночас відсутня адекватна статистика, котра могла б продемонструвати рівень трудової міграції в Україні. Відтак у листопаді 2019 р. Рахункова палата України та Вищий аудиторський офіс ЧР запланували провести паралельний міжнародний аудит щодо забезпечення прав трудових

мігрантів, який дозволить зрозуміти, скільки українців перебуває та працює в Чехії [8].

Окрім офіційної статистики про громадян України, які проживають на території Чехії, було б корисно поглянути на кількість іммігрантів, які мають чеське громадянство. Протягом 1993 – 2017 рр. громадянами республіки стали 11 204 українця. Хоча чимало наших співвітчизників не подавалися на отримання чеського громадянства через те, що не хотіли втрачати українське, тенденція до натуралізації українських іммігрантів значно зросла останнім часом, внаслідок впровадження у 2014 р. нового Закону № 186 «Про громадянство ЧР», що надає можливість подвійного громадянства. Для отримання громадянства наразі українцям треба мати постійне місце проживання в Чехії не менше ніж п'ять років й скласти іспити на знання чеської мови, історії, географії та культури [3; 16].

Зміна підходу до працевлаштування нових іммігрантів після закінчення економічної кризи (обмеження дозволів на працевлаштування для некваліфікованих іммігрантів та регулювання подачі заяв на візу через систему Visapoint) призвела до певного застою української міграції до ЧР. Натомість відбулося значне збільшення частки власників дозволів на постійне проживання серед українців: у 2000 р. вони становили п'яту частину всіх українських мігрантів, а до кінця 2017 р. — майже 70% [4]. Упродовж 2013 – 2018 рр. кількість дозволів на проживання для громадян України зросла на понад 26 тис., серед них – на постійне з 68 648 до 84 996, а тимчасове – з 36 591 до 46 713 [6, с. 22]. Наприкінці 2019 р., за попередніми підрахунками Поліції у справах іноземців, кількість тих українців, які мали право на довгострокове та інші типи перебування в ЧР збільшилася – відповідно до 86 930 та 58 588 [19].

Можна виокремити наступні категорії українських громадян в Чехії за типом дозволу на проживання та метою проживання: дозвіл на постійне проживання, довгострокове проживання (за метою перебування), працевлаштування та бізнес, статус біженця, навчання, возз'єднання сім'ї, гуманітарні обставини та ін. Однією з тенденцій трудової міграції, яку демонструють дані статистики, стало скорочення частки осіб з тривалим дозволом на проживання на користь тих, хто має постійне проживання [21].

За віковою ознакою сучасна українська міграція до Чехії досить молода. Майже дев'ять із десяти (85%) українців, які мешкають тут, – працездатного віку (15–59 років), частка старших мігрантів (від 60 років) незначна, менше 5%, а молодші за 15 років становлять 11% від усіх офіційно зареєстрованих мігрантів. Відсоток жінок коливається в районі 40, з незначним зростанням

протягом останніх кількох років. Понад половина українців, офіційно зареєстрованих у країні, живуть у Празі (43,2%) і в районі Центральної Чехії (15,3%). Великі етнічні анклавні сформувалися також в Карлових Варах, Брно, Оставі, Дечіні, Пршерові, Хомутові [4; 6, с. 92; 12; 16].

Більшість українських мігрантів приїздить до ЧР головним чином з економічних причин, пов'язаних з роботою. Українські громадяни мають один із найвищих показників зайнятості з усіх громадян країн третього світу: близько 70% зареєстрованих у Чехії українців – економічно активні. Причому приблизно третина (29%) з них – самозайняті, а дві третини (71%) працюють за регулярним контрактом, найчастіше – у сфері послуг, будівництва, обробної промисловості та на сезонних роботах. Чимало мігрантів, що мають постійне місце проживання – представники інтелігенції: викладачі, науковці, підприємці. Серед працевлаштованих іноземців громадяни України склали у 2017 р. 17,3%, в тому числі серед власників робочих карток – 46,6%, підприємців – 24,8% [6, с. 24]. В Чехії українці заробляють в середньому у п'ять разів більше, ніж мали б на батьківщині. І хоча сума місячної зарплати українських працівників становить приблизно 25,5 тис. чеських крон, що на 23,5% менше, ніж середня зарплата чехів, лише за перше півріччя 2019 р. ними було переведено в Україну 505 млн доларів [15].

Незважаючи на переважно економічний характер української міграції та поблажливу позицію вищого керівництва Чехії до наших заробітчан, чеська влада залишається відносно суворою, коли йдеться про подавання заявки на робочу карту, що дозволяє працевлаштування. Як відомо, наразі ця процедура є надзвичайно складною. Більшість робочих карт видаються через так звані програми «Проект Україна» (з листопада 2015 р.) та «Режим Україна» (з серпня 2016 р.). Обидва проекти, що здійснюються Міністерством закордонних справ та Міністерством промисловості ЧР, покликані впорядкувати процес працевлаштування мігрантів, соцстрахування та виплати їм зарплат. Програма «Режим Україна» передбачає можливість подання заяв на робочу карту до Генерального консульства ЧР у Львові в спрощеному режимі – без реєстрації в електронній системі Visapoint. Вона призначена, в першу чергу, для кваліфікованих спеціалістів. Цим ця програма відрізняється від іншої – «Проект Україна», що передбачає спрощений прийом документів для висококваліфікованих працівників [9, с. 20–21; 23].

Чеський уряд неодноразово робив кроки для раціоналізації української трудової міграції. Через скарги роботодавців, величезну нестачу робочих рук та рекордно низький рівень безробіття в країні, квота на випуск робочих карток в

рамках вищезгаданих програм, створених передусім для подолання корупції у процедурі подання заявок та її прискорення, постійно зростає: у 2016 р. квота складала 3,8 тис. працівників з України, у 2017 р. – 9,6 тис., у 2018 р. – 19,6 тис., у 2019 р. – 40 тис. Із подвоєнням річної квоти для працевлаштування громадян України було заплановано й збільшення рівня їх мінімальної зарплати. Зарплата має бути встановлена з коефіцієнтом 1,2 – тобто, навіть більше, ніж у самих чехів. Водночас Чехія скоротила кількість програм для залучення працівників з-за кордону. З вересня 2019 р. їх діє тільки три замість шести – для представників наукової та інших ключових сфер, висококваліфікованих та кваліфікованих кадрів. Хоча спеціальних проактивних проектів для некваліфікованих українських робітників немає, значна кількість українців приїжджає до Чехії для робіт, які часто називають «3Ds» (брудні, небезпечні та вимогливі) [17; 23].

Через дефіцит трудових резервів та складнощі з оформленням на роботу іноземці часто працюють в Чехії нелегально. За офіційними даними Міністерства праці та соціальної політики ЧР, у 2018 р. в країні нелегально працювало 3,8 тис. іноземців (неофіційно – до 250 тис.), серед яких 80% – українці. Наступного року Поліцією у справах іноземців було затримано 5 677 нелегальних мігрантів. Переважна кількість (5 174) в'їхали до країни законно, а вже потім з різних причин порушили встановлені терміни і умови перебування. Більшість у цьому списку склали українці – 1 456 чоловік. Протягом року з Чехії через нелегальне працевлаштування (зокрема, використання польських віз) було депортовано 7 067 іноземців. Тут також домінували громадяни України [2].

Суттєвих змін зазнала динаміка надання притулку та додаткового захисту українцям в Чехії. Протягом 2007 – 2017 рр. Чехія надала притулок 1 134 іноземцям, 127 із них, або 11,2%, були українцями; 380 українців за цей час отримали додатковий захист. Кульмінаційними стали 2014 – 2015 рр., коли у зв'язку з подіями на Сході України стрімко зросла кількість відповідних заяв від наших співгромадян (1030). Чехія тогочас надала притулок 32 громадянам України і 293 – додатковий захист. Відтоді кількість схвалених заявок суттєво знизилася: у 2018 р. – відповідно 6 та 12. Міністерство внутрішніх справ наразі все частіше відхиляє заявки на продовження додаткового захисту, стверджуючи, що українці мають можливість отримати статус внутрішньо переміщених осіб і не залишатися в Чехії [6, с. 21–22].

На окрему увагу заслуговує студентська мобільність, розвиток якої в умовах євроінтеграції вийшов на новий рівень. Щороку збільшується кількість

молодих людей, бажаних навчатися за кордоном. Локалізація Чехії в центрі Європи та давні традиції в галузі наукових досліджень роблять цю країну дуже привабливою для освітньої міграції. Понад 45 тис. іноземних студентів обрали чеські ВНЗ в якості своїх Альма-матер, і ця цифра постійно зростає. Студентів, попри інше, привертає престиж чеських вищих шкіл, дипломи яких визнаються в усьому світі, культура та історія Чехії, відносно низькі, у порівнянні із західними країнами, витрати на навчання та проживання. Принагідно ті, хто вчаться на чеській мові, отримують освіту безкоштовно і мають гарний шанс працевлаштуватися [1].

Останніми роками зростає кількість наших співгромадян, які володіють дозволом на довгострокове проживання з метою навчання. Проте міграція студентів до Чехії ще досить незначна, оскільки українці зі студентською візою чи дозволом на проживання становлять менше 3% від усіх українських громадян у країні. Згідно зі щорічними даними, які публікує Міністерство освіти, молоді та спорту ЧР, число студентів з України значно зросло з початку тисячоліття: з менш ніж 300 у 2000/2001 навчальному році до понад 3 000 у 2017/2018. На сьогодні у чеських університетах навчаються 3 082 українці, серед яких 2 662 – на денній формі бакалаврських та магістерських програм. Вони становлять близько 7% усіх іноземних студентів (переважають словаки та росіяни). Більше двох третин українських студентів отримують освіту в державних університетах, в основному (95%) не сплачуючи за навчання, оскільки відвідують програми вивчення чеської мови. Водночас дещо зростає їх частка й у приватних закладах освіти. Згідно з офіційними даними, 2 946 українських громадян випустилися з чеських університетів протягом 2001 – 2017 рр. Як реакція на критику Visapoint та дедалі більший попит на іноземних студентів у травні 2017 р. був запущений спеціальний проект «Режим студент», покликаний лібералізувати процес подання заявок на отримання студентської візи для громадян третіх країн [4].

За даними багатьох авторитетних міжнародних досліджень, Чехія є найбільш інвестиційно привабливою і конкурентноспроможною країною Центрально-Східної Європи з досить ліберальними умовами для створення власних фірм будь-якого типу, що формує доволі сприятливі умови для бізнес-міграції. Особливо цікавими для українських підприємців є товариства з обмеженою відповідальністю, де мінімальний капітал для статутного фонду – 1 крона. Крім того громадяни України перебувають на другому місці після чехів за активністю придбання бізнесу: у 2017 р. на їх частку припало 16% придбаних в ЧР компаній, а у 2019 р. – майже 27%. П'ята частина з чеських компаній

тримає у своєму керівництві іноземців. Серед них перше місце – за українцями. Кожний третій очільник компаній – іноземець в Чехії – українець. Багато наших співвітчизників можна зустріти в офісах міжнародних компаній, зокрема – IT-сектору. Втім через цілу низку об'єктивних й суб'єктивних причин кількість українців, які здійснювали тут підприємницьку діяльність, у 2014 – 2017 рр. дещо зменшилася – з 23 539 (28,3%) до 21 746 (24,9%) [3; 6, с. 23–24; 16].

Динамічні зміни в структурі і становищі української громади спричинили появу цілої низки діаспорних організації в різних регіонах Чехії.

Натепер в Празі, де мешкає майже половина чеських українців, зокрема, діють: «Українська ініціатива в ЧР», «Об'єднання українців та прихильників України в ЧР», «Міжнародна громадська організація «Українська Європейська Перспектива», «Об'єднання українок в ЧР», «Форум культур», «Асоціація українців в ЧР», «Українські профспілки в ЧР», «Міжнародна асоціація українців «Євромайдан», «Український народний дім в ЧР», «Празький Майдан», «Рута», «Український національно-культурний центр», «Український бізнес-клуб в ЧР», «Міжнародне об'єднання «Українська Свобода», «Празькі УкрОпки», «Товариство охорони українських могил та пам'яток в ЧР», «Східноєвропейський клуб», «Нова свідомість». Крім того, працюють самостійні громадські структури, що по своїй суті є творчими об'єднаннями: «Товариство трудової міграції українців у ЧР «Берегиня», при якому створений дитячий творчий колектив «Світоч», вокально-танцювальний колектив «Джерело», творчий колектив «Родина». Подібні громадські організації існують й в інших містах: Градець Кралове – «Регіональне українське товариство Східної Чехії», Брно – «Українська ініціатива Південної Моравії», Хомутов – «Дзвони надії», Карлові Вари – «Союз українців Богемії», Ліберець – «Ліберецька греко-католицька Харіта», Теплице – «Українська світлиця», Пардубіце – «Український меморіал» [12].

Загалом в країні налічується близько трьох десятків громадських та творчих об'єднань, а також чотири українські школи («Ерудит» та Культурно-освітній центр «Крок» (Прага), «Ниточка Родоводу» (Градець Кралове), Український культурно-освітній центр (Брно)), які допомагають співвітчизникам вирішувати законодавчі проблеми, зберігати національну культуру і традиції. Їх діяльність зосереджується не тільки на проведенні культурно-освітніх та благодійно-гуманітарних заходів, а й на влаштуванні юридично-правових консультацій, практичної допомоги щодо адаптації проживання, працевлаштування, інтегрування і соціального забезпечення

іммігрантів з урахуванням регіональної специфіки (сервіс міграційних послуг). Уряд республіки надає фінансову допомогу етнічній громаді, підтримує видання україномовних часописів («Пороги», «Український журнал»). При уряді діє постійна Комісія з питань національних меншин, де представлена українська діаспора [6; 12].

Проте сучасна українська національна спільнота, за свідченнями соціологів, є доволі замкнутою, часто не довіряє місцевим інституціям та поліції, але водночас є високоосвіченою та релігійною. Половина її представників регулярно працюють у вихідні, частина – їздить на батьківщину і Чехію сприймає як свій тимчасовий притулок. Чимало мігрантів у правовому полі залишаються незахищеними, в соціальному – невлаштованими, в політичному – безправними [22, s. 60–63].

З багатолюдним прибуттям українців на терени ЧР виразно принизилася загальна добра думка пересічного чеха про нашого земляка, суттєво погіршилася акцептація українців та України. Висловлюючись неприязно про наших співгромадян, чехи зазвичай акцентували ставлення до українців лише як до дешевої робочої сили. Втім українська робоча сила (надійна, недорога, невибаглива) повсякчас приваблювала більшість господарників як «велика опора для малого та середнього бізнесу». Майже 97% чеських компаній наголошують на своїй зацікавленості в спеціалістах з України. Тому останніми роками образ українців в очах чехів поступово змінюється на краще, враховуючи їх працездатність, а також швидку мовну і ментальну адаптацію. Тими українцями, хто працює легально, задоволені не тільки роботодавці, а й держава. І не дарма. Адже, за даними Економічної палати ЧР, завдяки лише нашим співвітчизникам в рамках «Режиму Україна» до чеської держскарбниці щорічно надходить понад 2 млрд крон (78,5 млн євро) у вигляді податків і відрахувань. Все частіше почала лунати думка, що Чехія зазнає збитків через неефективне використання українських кадрів, серед яких чимало мають гідну фахову освіту [9, с. 21; 15].

Щорічне опитування Центру дослідження громадської думки ЧР (CVVM) на тему «Ставлення чеської громадськості до проживаючих в країні національних груп», проведене в березні 2019 р., засвідчило стабілізацію ситуації в суспільстві стосовно українців: про свою симпатію до них заявили 20%, про антипатію – 35%, про нейтральне відношення – 43% респондентів. Звертається увага на те, що від 2015 р. симпатія чехів до представників України зросла на 13% [16; 24, s. 1-2]. Доволі цікавими стали результати опитування на тему «Наскільки глибоко чехи готові впустити в своє життя іноземців?».

опубліковані чеським щотижневиком «Економ». Близькими друзями або родичами готові були побачити українців 15% опитаних, сусідами або колегами – 41%, громадянами або відвідувачами ЧР – 84%. Й лише 16% вважали, що українцям нема чого робити на чеській землі [3].

Еволюція чеської громадської думки значною мірою пов'язана із зміною соціальної структури української трудової міграції та її становищем на ринку праці. Чеські українці нині – це не тільки працівники на будівництві чи прибиральниці, це також викладачі, інженери, музиканти, художники, лікарі, підприємці. Вони роблять суттєвий внесок у розвиток високих технологій, науку, культуру, спорт. Образ українського трудового мігранта як в ЧР, так й скрізь по світі поступово стає синонімом чесної й кваліфікованої праці, надійної допомоги, дієвої дипломатії. Показовою в цьому сенсі стала презентація проекту «Між вами. Українці, якими ви їх не знаєте», що відбулася в Празі на початку 2019 р. Унікальний фотоальбом, створений в його рамках, розповідає про долі тридцяти сучасних успішних українців, для яких Чехія виявилася другою батьківщиною [3; 14].

Отже, міграція українців до ЧР упродовж останніх десятиліть набула значних масштабів та нового іміджу. Динамічно змінюється становище та структура українських мігрантів, а також їх вплив на чеське суспільство в усіх сферах. Міграційна проблема в умовах глобалізації через свою складність, контрверсійність та фактологічну насиченість поряд з економічними аспектами чимдуж доповнюється політичними, соціальними і морально-етичними («відплив мізків», «відтік робочої сили», «кадровий голод», «вимушена мобільність», «фактори поштовху і тяжіння»). Низка тенденцій у сучасній трудовій міграції свідчать про те, що Чехія з її історичними традиціями, географічною близькістю, культурною та мовною схожістю, комфортними умовами для навчання та ведення бізнесу, пошуку робочого місця з гідною зарплатою та легального працевлаштування, позитивними економічними показниками та кризою на ринку праці, все частіше розглядається українцями як країна для переселення, куди все більше наших співгромадян перевозять свої родини. У зв'язку з цим перспективи подальшого розвитку стало зростаючої тут української громади пов'язані з пошуком нової парадигми її існування, збереженням етнокультурної єдності та ідентичності, виробленням ефективного механізму соціального та правового захисту, адаптації та інтегрування, формуванням та реалізацією виваженої державної політики щодо співвітчизників за кодоном. З іншого боку, назріла нагальна необхідність більш активної позиції України в конкурентній боротьбі за власні

трудові ресурси. Треба не тільки зупинити відтік робочої сили за кордон, а й стимулювати та заохочувати повернення тих, хто вже виїхав, сприяти їх реінтеграції. Зробити це можна тільки шляхом ухвалення відповідних програм та проведення дієвих реформ, які сприятимуть зростанню рівня життя в нашій державі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вашкова Л. Чехия среди европейских лидеров по числу иностранных студентов [Электронный ресурс] / Л. Вашкова // Радио Прага. – 2019. – 23 октября. – Режим доступа: <https://www.radio.cz/ru/rubrika/tema/chexiya-vxodit-v-chislo-evropejskix-liderov-po-chislu-inostrannyx-studentov> (Дата обращения: 4 февраля 2020). – Название с экрана.
2. В Чехии подсчитали пойманных за год нелегальных мигрантов [Электронный ресурс] // Vinegret.cz. – 2020. – 30 января. – Режим доступа: <https://www.vinegret.cz/621772/v-chekhii-podschitali-poimannykh-za-god-nelegalny-migrantov> (Дата обращения: 8 февраля 2020). – Название с экрана.
3. Лань О. Наші в Чехії: українці, якими їх не знають [Електронний ресурс] / О. Лань // ЗІК. – 2019. – 6 березня. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2019/03/06/nashi_v_chehii_ukraintsi_yakumu_iih_ne_znayut_1523525 (Дата звернення: 9 лютого 2020). – Назва з екрану.
4. Леонт'єва Я. Українське студентство в Чехії: політики залучення, інтеграції та мотивація і плани студентства [Електронний ресурс] / Я. Леонт'єва, Л. Копецька // CEDOS. – 2018. – 22 жовтня. – Режим доступу: <https://cedos.org.uk/articles/ukrainski-studenty-v-chekhii-polityky-zaluchennia-integratsii-ta-motyvatyia-i-plany-studentiv> (Дата звернення: 7 лютого 2020). – Назва з екрану.
5. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія / О. А. Малиновська. – Київ: НІСД, 2018. – 472 с.
6. Міфи і факти про українську трудову міграцію до країн Вишеграду [Електронний ресурс] / кер. проекту І. Сушко; ред. та впоряд. К. Кульчицька, Р. Мініч. – Київ, 2019. – 40 с. – Режим доступу: https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/Mify_trud_migrac.pdf (Дата звернення: 17 січня 2020). – Назва з екрану.
7. Пелех О. Б. Міжнародна трудова міграція в Чеській Республіці / О. Б. Пелех, Б. М. Юськів. – Рівне: Перспектива, 2006. – 199 с.
8. Рябцева Н. Україна і Чехія проведуть паралельний аудит щодо українських заробітчан [Електронний ресурс] / Н. Рябцева // UNN. – 2019. – 20 листопада. – Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1836857-ukrayina-i-chexiya-provedut-paralelniy-audit-schodo-ukrayinskikh-zarobitchan> (Дата звернення: 2 січня 2020). – Назва з екрану.
9. Танасійчук О. Чехія: українські «біженці» чи «люди з України»? / О. Танасійчук // Пороги. – 2018. – № 10. – С. 20–21.
10. Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів ХХІ століття: наук. видання [Електронний ресурс] / наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2019. – 110 с. – Режим доступу: irg.gov.ua/irgp/p20190801.pdf (Дата звернення: 12 січня 2020). – Назва з екрану.
11. Українська міграція у часи кризи: вимушена і трудова мобільність [Електронний ресурс] / за ред. Д. Дрбохлава, М. Ярошевич. – Прага, 2017. – 169 с. – Режим доступу: <https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Migr-mobiliti-ukr.pdf> (Дата звернення: 12 січня 2020). – Назва з екрану.

12. Українці в Чехії / Посольство України в Чеській Республіці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://czechia.old.mfa.gov.ua/ua/ukraine-czechia/ukrainians-in-czechia> (Дата звернення: 9 лютого 2020). – Назва з екрану.

13. Украинцы стали намного чаще выезжать в Чехию [Електронний ресурс] // Пражский Экспресс. – 2020. – 6 февраля. – Режим доступа: <https://prague-express.cz/eu/70651-ukraintsy-stali-namnogo-chashche-vyezhat-v-chekhiyu> (Дата обращения: 6 февраля 2020). – Название с экрана.

14. «Хто замінить українців в Україні?» Дипломат про міграцію робочої сили в Європі / Портал зовнішньої політики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://fpp.com.ua/hto-zaminyt-ukrayintsiv-v-ukrayini-dyplomata-pro-migratsiyu-robochoyi-syly-v-yevropi/> (Дата звернення: 8 лютого 2020). – Назва з екрану.

15. Чехія подвоїла квоти для українців, обіцяє їм більшу зарплату [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2019. – 4 червня. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/amp/news-chehiya-ukrayitsi-kvoty-roboty/29980619.html> (Дата звернення: 5 лютого 2020). – Назва з екрану.

16. Як живуть українці в Чехії / Migrant.biz.ua [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://migrant-biz-ua/chexiya/zhittya-cz/ukraintsi-v-chekhii.html/amp> (Дата звернення: 7 лютого 2020). – Назва з екрану.

17. ČR bude mít 3 programy pro získání zaměstnanců z ciziny místo 6 [Elektronický zdroj] // České noviny. – 2019. – 26. srpna. – Režim přístupu: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/cr-budmit-3-programy-pro-ziskani-zamestnancu-z-ciziny-misto-6/1790983> (Datum oběhu: 8. února 2020). – Název z obrazovky.

18. Čtvrtletní zprávy o situaci v oblasti migrace / Ministerstvo vnitra ČR [Elektronický zdroj] – Režim přístupu: <https://mvcr.cz/migrace/clanek/ctvrtletni-zpravy-o-situaci-v-oblasti-migrace.aspx> (Datum oběhu: 15. ledna 2020). – Název z obrazovky.

19. Data – počet cizinců / Český statistický úřad [Elektronický zdroj] – Režim přístupu: https://www.czso.cz/csu/cizinci/4-ciz_pocet_cizincu (Datum oběhu: 5. února 2020). – Název z obrazovky.

20. Marešová J. Cizinci na trhu práce. Tisková konference, 16. ledna 2020 [Elektronický zdroj] / J. Marešová, D. Holý. – Praha: Český statistický úřad, 2020. – 28 s. – Režim přístupu: https://www.czso.cz/dokumenty/10180/132986050/csu_tk_cizinci_na_trhu_prace.pdf (Datum oběhu: 8. února 2020). – Název z obrazovky.

21. Odbor azylové a migrační politiky / Ministerstvo vnitra ČR [Elektronický zdroj] – Režim přístupu: <https://mvcr.cz/migrace/> (Datum oběhu: 15. ledna 2020). – Název z obrazovky.

22. Pavlíková E. Sociální situace a religiozita ukrajinských migrantů v ČR / E. Pavlíková, K. Sládek. – Červený Kostelec: Pavel Mezvar, 2009. – 120 s.

23. Programy ekonomické migrace [Elektronický zdroj]// Generální konzulát ČR ve Lvově. – 2019. – 3. září. – Režim přístupu: https://www.mzv.cz/lvov/cz/viza_a_konzularni_informace/aktuality/programy_ekonomicke_migrace.html (Datum oběhu: 9. února 2020). – Název z obrazovky.

24. Vztah české veřejnosti k národnostním skupinám žijícím v ČR – březen 2019 / Akademie věd ČR [Elektronický zdroj] – Režim přístupu: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4905/f9/ov190415.pdf (Datum oběhu: 24. ledna 2020). – Název z obrazovky.

25. Zilynskij B. Ukrajinci v Čechách a na Moravě: stručný nástin dějin / B. Zilynskij. – Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, 2002. – 76 s.

References:

1. Vashkova, L. (2019, Oktjabrja 23). Chehija sredi evropejskih liderov po chislu inostrannyh studentov. *Radio Praga*. Retrieved from <https://www.radio.cz/ru/rubrika/tema/chexiya-vxodit-v-chislo-evropejskix-liderov-po-chislu-inostrannyx-studentov>

© Світлана Мотрук, 2020

2. V Chehii podschitali pojmannykh za god nelegal'nykh migrantov (2020, Janvarja 30). *Vinegret.cz*. Retrieved from <https://www.vinegret.cz/621772/v-chehii-podschitali-poimannykh-za-god-nelegalny-migrantov>
3. Lan", O. (2019, Bereznya 6). Nashi v Chexiyi: ukrayinci, yakymy yix ne znayut". *ZIK*. Retrieved from https://zik.ua/news/2019/03/06/nashi_v_chehii_ukrainsi_yakymy_iih_ne_znayut_1523525
4. Leont"yeva, Ya., & Kopec"ka, L. (2018, Zhovtnya 22). Ukrayins"ke studetstvo v Chexiyi: polityky zaluchennya, intehracyi ta motyvacya i plany studentstva. *CEDOS*. Retrieved from <https://cedos.org.uk/articles/ukrainski-studenty-v-chechii-polityky-zaluchennia-integratsii-ta-motyvatyia-i-plany-studentiv>
5. Malynovs"ka, O. A. (2018). *Mihracijna polityka: hlobal"nyj kontekst ta ukrayins"ki realiyi: monohrafiya*. Kyiv, K: NISD.
6. Sushko, I. (2019). *Mify i fakty pro ukrayins"ku trudovu migraciju do krayin Vyshehradu*. Kul"chyc"ka, K., & Mivich, P. (Eds.). Retrieved from https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/Mify_trud_migrac.pdf
7. Pelex, O. B., & Yus"niv, B. M. (2006). *Mezinarodna trudova mihraciya v Ches"kij Respublici*. Rivne, R: Perspektyva.
8. Ryabceva, N. (2019, Lystopada 20) Ukrayina i Chexiya provedut" paralel"nyj audyt shhodo ukrayins"kyx zarobitchan. *UNN*. Retrieved from <https://www.unn.com.ua/uk/news/1836857-ukrayina-i-chechija-provedut-paralelniy-audit-schodo-ukrayinskikh-zarobitchan>
9. Tanasijchuk, O. (2018) Chexiya: ukrayins"ki "bizhenci" chy "lyudy z Ukrayiny"? *Porohy*, XXVI(10), 20–21.
10. Sadova, U. Ya. (Ed.) (2019). *Ukrayins"ka mihraciya v umovax hlobal"nyx vyklykiv XX stolittya: nauk. vydannya*. Retrieved from irg.gov.ua/irdp/p20190801.pdf
11. Drboxlav, D., & Yaroshevych, M. (Eds.) (2017). *Ukrayins"ka mihraciya u chasy kryzy: vymushena i trudova mobil"nist"*. Retrieved from <https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Migr-mobilite-ukr.pdf>
12. Ukrayinci v Chexiyi (2019). *Posol"stvo Ukrayiny v Ches"kij Respublici*. Retrieved from <https://czechia.old.mfa.gov.ua/ua/ukraine-czechia/ukrainians-in-czechia>
13. Ukraincy stali namnogo chashhe vyezhat' v Chehiju (2020, Fevralja 6). *Prazhskij Jekspres*. Retrieved from <https://prague-express.cz/eu/70651-ukrainsy-stali-namnogo-chashche-vyezhat-v-chechiju>
14. "Xto zaminyt" ukrayinciv v Ukrayini?" Dyploamat pro mihraciyu robochoyi syly v Yevropi (2020). *Portal zovnishn"oyi polityky*. Retrieved from <https://fpp.com.ua/hto-zaminyt-ukrayintsiv-v-ukrayini-dyploamat-pro-migratsiyu-robochoyi-syly-v-yevropi/>
15. Chexiya podvoyila kvoty dlya ukrayinciv, obicyaye yim bil"shu zarplatu (2019, Chervnya 4). *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/amp/news-chehija-ukrayitsi-kvoty-robota/29980619.html>
16. Yak zhyvut" ukrayinci v Chexiyi (2020). *Migrant.biz.ua*. Retrieved from <https://migrant-biz-ua/chexiya/zhittya-cz/ukrainsi-v-chechii.html/amp>
17. ČR bude mít 3 programy pro získání zaměstnanců z ciziny místo 6 (2019, Srpna 26). *České noviny*. Retrieved from <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/cr-budmit-3-programy-pro-ziskani-zamestnancu-z-ciziny-misto-6/1790983>
18. Čtvrtletní zprávy o situaci v oblasti migrace (2020). *Ministerstvo vnitra ČR*. Retrieved from <https://mvcr.cz/migrace/clanek/ctvrtletni-zpravy-o-situaci-v-oblasti-migrace.aspx>
19. Data – počet cizinců (2020). *Český statistický úřad*. Retrieved from https://www.czso.cz/csu/cizinci/4-iz_pocet_cizincu
20. Marešová, J., & Holý, D. (2020). *Cizinci na trhu práce. Tisková konference*. Retrieved from https://www.czso.cz/dokumenty/10180/132986050/csu_tk_cizinci_na_trhu_prace.pdf/

21. Odbor azylové a migrační politiky (2020). *Ministerstvo vnitra ČR*. Retrieved from <https://mvcr.cz/migrace/> (Accessed: January 15, 2020).
22. Pavlíková, E., & Sládek, K. (2009). *Sociální situace a religiozita ukrajinských migrantů v ČR*. Červený Kostelec, ČR: Pavel Mezvarť.
23. Programy ekonomické migrace (2019, Zář 3). *Generální konzulát ČR ve Lvově*. Retrieved from https://www.mzv.cz/lvov/cz/viza_a_konzularni_informace/aktuality/programy_ekonomicke_migrace.html
24. Vztah české veřejnosti k národnostním skupinám žijícím v ČR (2019, Březen). *Akademie věd ČR*. Retrieved from https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4905/f9/ov190415.pdf
25. Zilynskyj, B. (2002). *Ukrajinci v Čechách a na Moravě: stručný nástin dějin*. Praha, P: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel.

Svitlana Motruk, PhD in History, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MIGRATION OF UKRAINIANS TO THE CZECH REPUBLIC IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES OF THE 21st CENTURY

Abstract. *On the basis of a large variety of documents and materials the article analyses the preconditions, main stage and consequences of the Ukrainian migration to the Czech Republic during the period of European integration. The article defines the problems of the migration and the prospects for its development in the 21st century. The author emphasises globalization, world conditions, scientific and technological progress, specialization of markets at regional level, social and public labor potential as the key factors of labor mobility, as well as geopolitical and geocultural factors, that changes people's world outlook in the context of information society. The study focuses on the main reasons for migration from Ukraine to Czech Republic (relatively stable and positive situation in the Czech economy in comparison to the Ukrainian, position in the labor market, the cultural and linguistic similarities, the long history of mutual migration processes). In addition, the author points out at a number of the modern trends of the migration (the quantitative growth of migrant workers and students in absolute numbers as well as in percentage, the growing number of Ukrainians with the Czech residence permit, the transformation of the social structure of migrants, permanent illegal employment). The changes in the migration policy of the Czech Republic after accession to the EU, its political and social context, positive and negative effects, the contents of the so-called «Ukraine Project» and «Ukraine Mode» are examined. The growing impact of the Ukrainian migrants on the development of the Czech economy and society is underlined. The article identifies of the modern migration as a phenomenon, which is being institutionalized and which transforms from a traditional social movement into a structured social organism (diaspora, network of national public associations, infrastructure of the migration services market, etc.), and thus into the subject and instrument of regulation of the people's economic activity. Some aspects of the Ukrainian diaspora life in Czech Republic are considered.*

Key words: *euro-integration, Ukrainian migration, migrant workers, student mobility, diaspora, Czech Republic, migration policy.*

Надійшла до редколегії 10.02.2020

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 94(477.51)

DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.15.6>

Людмила Вовчук

кандидат історичних наук, доцент

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ІНОЗЕМНИМИ КОНСУЛАМИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Анотація. Сьогодні ми все частіше чуємо, що допоки наша держава не реалізує основоположні європейські цінності, доти вона не зможе стати повноцінним членом «європейської родини». Але варто наголосити, що цей процес розпочався ще за довго до отримання Україною незалежності і провідну роль в цьому відіграли саме іноземні консули країн Європи та Америки. Тому, дана стаття присвячена висвітленню ролі цих представників у питанні впровадження європейських цінностей на Півдні України наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Перебуваючи у портових містах даного регіону, які тоді відкривали широкі обрії для комерційної діяльності, та використовуючи всі можливості для максимальної охорони інтересів своєї держави та її громадян, іноземні консули, шляхом розвитку громадського-суспільного життя краю, сприяли впровадженню пріоритетних цінностей. Серед консулів було чимало особистостей, що внесли своєю плідною діяльністю вагомий внесок у справу освоєння та розвитку міських територій, їх благоустрою, збагачення духовного та інтелектуального життя городян. Серед таких на особливу увагу заслуговують консульські представники Греції, Норвегії, Швеції, Німеччини, Італії, Бельгії, Англії, Данії, Португалії, Бразилії та Аргентини.

Ключові слова: європейські цінності, консульські представники, громадсько-суспільна діяльність, Південь України, Одеса, Миколаїв, Херсон.

Ставши у 1991 році незалежною суверенною державою, Україна обрала новий проєвропейський шлях свого розвитку, в основі якого були і залишаються європейські цінності. Однак, сьогодні ми й до нині в середині нашого суспільства не маємо єдиного бачення стосовно пріоритетних цінностей, а результати багатьох досліджень демонструють, що на цей процес впливає не лише обізнаність українського народу, але й ряд негативних процесів в окремих сферах суспільного життя нашої держави [5].

На сьогоднішній день існує безліч наукових праць як вітчизняних, так й зарубіжних дослідників [9, 10, 11], які активно займаючись визначенням категоріального апарату теорії цінностей, розробкою основних методологічних положень щодо виникнення, походження, характеру та подальшого розвитку цінностей людини та суспільства, втіленням їх в життя на прикладі багатьох

© Liudmyla Vovchuk, 2020

європейських країн, беззаперечно підкреслюють важливість європейських цінностей для успішного розвитку країни, підкреслюючи їх надзвичайну роль для України. Оскільки, саме імплементація європейських цінностей сприятиме об'єднавчому процесу в нашій державі [6].

Звісно, можна вести довгі дискусії щодо даного питання, але факт залишається фактом: усі успішні країни – це країни, що прийняли європейські цінності. Хоча й сам процес впровадження їх в життя в кожній з країн був різний як за часом, процесом, так й пріоритетністю.

Згідно з проведеними у 2013 році соціологічними опитуваннями у 27 країнах ЄС щодо пріоритетності європейських цінностей на першому місці серед ідеалів виявилися: права людини (37%), мир (35%), демократія (34%), верховенство закону (22%), повага до інших культур (17%), солідарність (15%), повага до життя людини (14%), рівність (13%), особиста свобода (11%), толерантність (10%), самовираження (4%), і на останньому місці у переліку цінностей – релігія, яка виявилася важливою для 3% опитаних [12].

Проте, зрозуміло, що такою градація була не завжди і на формування пріоритетності цінностей впливали відповідні виклики історичної епохи та потреби суспільства. Саме на межі ХІХ – ХХ ст. піднімається питання щодо важливості «переосмислення цінностей», оскільки зі зміною життєвих пріоритетів людства змінювався й підхід до визначення першочергових цінностей [10, с. 180-181]. У цей час робиться акцент на таких цінностях як права і свободи людини, інтелектуальний та особистісний розвиток, цінності патерналістичного спрямування (право на освіту, медицину, соціальні виплати), християнські цінності, розвиток міста як основа розквіту людського таланту та ін.

Серед представників, які брали активну участь у впровадженні такого роду цінностей були й іноземні консульські представники провідних країн Європи та Америки, які діяли на Півдні України упродовж кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Отже, метою даного дослідження є висвітлення ролі іноземних консулів вище зазначених країн у питанні впровадження тогочасних пріоритетних європейських цінностей на Півдні України.

Перебуваючи у портових містах Півдня України, які тоді відкривали широкі обрії для комерційної діяльності, та використовуючи всі можливості для максимальної охорони інтересів своєї держави та її громадян, сприяли розвитку впровадженню європейських цінностей, шляхом розвитку громадського життя краю. Серед консулів було чимало особистостей, що внесли своєю плідною

діяльністю вагомий внесок у справу освоєння та розвитку міських територій, їх благоустрою, збагачення духовного та інтелектуального життя городян.

Сьогодні може виникнути питання яким же чином ці особи сприяли впровадженню європейських цінностей на Півдні України. Відповідь дуже проста – беручи участь у громадсько-суспільній діяльності. Будучи шанованими та не бідними особами у місті, вони по-перше, ініціювали питання в органах міської влади щодо доцільності та важливості розвитку освітньої, наукової, соціальної сфер, а по-друге, надавали безпосередньо немалі кошти на будівництва тих же шкіл, лікарень, притулків, благоустрій міста та ін.. Тим самим сприяючи впровадженню у містах Півдня України (Одеса, Миколаїв, Херсон) тогочасних пріоритетних цінностей.

До найбільш яскравих особистостей, у розрізі даного питання, можна віднести грецького генерального консула в Одесі Федора Павловича Родоканакі, який зробив значний внесок у розвиток жіночої освіти. Йому завдячує своїм існуванням чотирикласне Одеське грецьке жіноче училище: на початку 1870-х рр. у місцевій грецькій громаді виникла ідея створення гімназії для дівчат і в 1872 р., на організаційному комітетові вдалося зібрати для цього 2000 руб., у результаті чого, виходячи із зібраних коштів, було складено кошторис, запрошено двох викладачів для проведення занять з російської, грецької та французької мов, малювання й інших предметів. Проблему з приміщенням розв'язав Ф. П. Родоканакі, надавши училищу в оренду свій будинок. Етнічна громада схвально поставилася до відкриття закладу та підтримувала його постійними пожертвами. У результаті наступного року було вирішено звести будівлю спеціально для школи на території Свято-Троїцької церкви. Однак в ініціаторів виникли проблеми матеріального характеру. За попередніми підрахунками вартість будівництва становила 50 тис. руб. Грецька громада мала лише 10-13 тис. руб. [13, с. 188-189]. Тоді всі необхідні фінансові витрати взяв на себе Ф. П. Родоканакі (майже 40 тис. руб.). Новозбудоване училище назвали на честь його засновника – Родоканакіївським еллінським дівочим училищем, а в актовій залі училища було встановлено мармуровий бюст Ф. П. Родоканакі.

Вагомий внесок у розвиток освіти та благоустрою міста також зробив бразильський консул в Одесі Георгій Федорович, який жертвував кошти на користь бідних учнів одеської 2-ї гімназії, суботньої школи при Одеському єврейському училищі і на піклування про незаможних студентів Новоросійського імператорського університету.

На початку ХХ ст. Георгій Рафалович активно сприяв розвитку телефонної

мережі в Одесі. Отримавши право на реконструкцію й експлуатацію Одеської телефонної мережі терміном на 18 років під час торгів у Головному управлінні пошти та телеграфів (17 листопада 1900 року), у 1902-1904 рр. проводить великі роботи по будівництву кабельної мережі, монтажу нового, сучасного на той час станційного обладнання. У результаті, у 1904 році була відкрита Центральна міська телефонна станція, яка проіснувала до 1941 року [4].

Іншим дипломатом, який заслуговує на увагу, є шведсько-норвезький консул Ігнат Михайлович Ефруссі (був на посаді консула з 1870 по 1882 рр.). Будучи представником банкірського дому «М. Ефруссі та К^о», Ігнат Михайлович сприяв розвитку регіональної системи соціального захисту дітей. Так, він неодноразово жертвував кошти Товариству для опікування немовлят і бідних породіль, робив пожертви на користь вихованців Олександрівського дитячого притулку. У 1880 році надіслав 300 руб. на розвиток Товариства дешевих нічліжних притулків. Також І. Ефруссі разом зі своєю родиною став засновником школи, пожертвувавши на його утримання більше 62 тис. руб., починаючи з 1868 р. У 1881 р. імператор присвоїв школі найменування «Міське училище Ефруссі», яке з часом розширилося та перетворилося на 6-класне [2, с. 158].

Прагнення до участі у громадському та політичному житті суспільства проявив також ганноверський консул Орест Юхимович Мас. Так, упродовж 1875-1876 рр. він, як і Ігнат Михайлович Ефруссі, надавав пожертви Товариству для опікування немовлят і бідних породіль. Разом із членами своєї родини зробив значний внесок у функціонування Товариства дешевих нічліжних притулків. У 1880 р. родина Ефруссі пожертвувала 60000 руб. на будівництво притулку, який за функціонував на початку 1882 року і міг вміщувати до 725 осіб. Також Орест Юхимович, як і Ф. П. Родоканакі, І. М. Ефруссі та Г. Ф. Рафалович, робив пожертвування на користь бідних учнів одеської 2-ї гімназії, суботньої школи при одеському єврейському училищі, попечительства про незаможних студентів Новоросійського імператорського університету.

Численні пожертви О. Ю. Мас робив на користь і «дрібних страждальців». Він допомагав молодим людям, які бажали навчатися за кордоном, надавав фінансову підтримку «сочинителям», оплачуючи видання їхніх творів; усіляко заохочував творчу діяльність місцевих літераторів. Хоча така благодійна діяльність не мала великих масштабів і була практично невідома широкій громадськості, зате вона надавала можливість вихідцям із незаможних верств здобути пристойну освіту, реалізувати свої таланти та визначитися у житті.

Відомо, що барон О. Ю. Мас багато років очолював євангелістсько-реформаторську церковну раду в Одесі. Під його наглядом було зведено перший молитовний дім громади. Окрім цього у 1870-1880-х рр. євангелістсько-лютеранська громада Одеси отримала 15000 руб., згідно з останньою волею барона О. Ю. Маса на потреби сирітського притулку для хлопчиків. За умовами заповіту кошти розподілялися наступним чином: 5000 руб. – на завершення будівництва та відкриття притулку, решта – жертвувалася як недоторканий капітал, відсотки з якого йшли на його утримання

Потрібно зазначити, що окрім цільового благодійництва, спрямованого на вирішення конкретних соціальних проблем, О. Ю. Мас надавав також різноманітну допомогу (можливо, менш значиму у суспільному плані) багатьом окремим особам. Так, у 1866 р. він, прочитавши надруковану в «Одесском вестнике» статтю про героїчний вчинок солдата-прикордонника, який урятував трьох людей із криниці, звернувся до одеського градоначальника з проханням передати солдатові 200 руб. «на знак особливого з його боку співчуття до здійсненого ним подвигу». На той час подарована сума була досить великою та могла забезпечити солдатові безбідне існування. Також консул завжди турбувався про своїх працівників. Яскравим прикладом чого є його заповіт, в якому він передбачив виплату всім працівникам торгового дому, окрім новачків, довічної пенсії у розмірі 600 руб. щорічно кожному. Тим же, хто перебував на службі нещодавно, мали видати одноразову допомогу [2, с. 158-160].

Великий інтерес до духовного життя регіону проявив грецький генеральний консул в Одесі (1876-1880 рр. – консул, 1881-1900 рр. – генеральний консул), одеський неогоціант Іван Юрійович Вучина. Ставши 24 січня 1880 р. членом Одеського товариства історії та старожитностей, він зробив значний внесок у розвиток науки. У 1872 р. Вучина звернувся з проханням до Новоросійського університету, щоб історико-філологічний факультет взяв на себе розгляд драматичних творів, з метою визначення найкращого письменника та нагородження його премією. З цією метою 28 листопада 1872 р. І. Ю. Вучина поклав у банк м. Одеси 10600 руб.. Того ж дня була заснована премія імені І. Ю. Вучини за найкращий твір для російського народного театру. Вона становила 500 руб. і видавалася щорічно. З травня 1894 р. була заснована друга премія у розмірі 300 руб. з процентів, які були накопичені банком за період вкладення капіталу. Здавалося б, що на перший погляд це лише премія, але її заснування Вучиною зробило значний внесок у

розвиток російської літератури регіону [2, с. 160-161].

Даний вид благодійницької діяльності простежується й у потомственного почесного громадянина, датського консула в Одесі Симона Соломоновича Гуровича, який при Одеському комерційному училищі затвердив стипендію «імені С. С. Гуровича» на знак 25-літньої його службової діяльності на користь училища [7, с. 87].

Не менш важливе значення посідає швейцарський консул в Одесі Іван Антонович Демоль (1832-1856 рр.). Будучи одним із засновників і діючим членом Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії, він сприяв розвитку різних галузей сільського господарства. Значний внесок А. Демоль зробив і у розвиток науки про тваринництво [2, с. 162].

Серед вже розглянутих дипломатичних представників значне місце посідає аргентинський віце-консул Альберт Рафаїлович Харі (1909-1912 рр.), який будучи членом Одеського товариства допомоги літераторам і вченим, як і його батько, що був відомим у місті діячем і благодійником, неодноразово надавав кошти молодим представникам літератури та науки.

Помітний внесок також зробив тосканський генеральний консул в Одесі Луїджі Серресторі (відомо, що консулом він став у 1820-х роках), який був найбільш освіченим представником Тоскани, автор досліджень у сфері географії, економіки, статистики, техніки та просвітництва, які видавалися у Мілані, Флоренції, Одесі тощо.

Живучи в Одесі, він присвятив чимало часу дослідженням, метою яких було покращення міського господарства. Згідно з його проектом було прокладено спуск до Карантинної гавані. У рапорті від 17 червня 1826 р. на ім'я виконуючого обов'язки одеського градоначальника графа М. С. Воронцова Луїджі Серресторі ратував за реалізацію плану водопостачання міста з р. Дністер, вказуючи при цьому на проведені раніш підготовчі роботи на місцевості [1, с. 170].

Упродовж XIX – на початку XX ст. активну громадсько-суспільну діяльність також проводили дипломатичні представники, які діяли у Миколаєві. Серед таких німецький віце-консул Франц Іванович Фрішен, який будучи головою церковної ради євангелістсько-лютеранської церкви, сприяв розвитку парафії. Ставши членом Миколаївського Яхт-клубу, Фрішен неодноразово робив внески у його розвиток і розбудову.

Помітне місце у суспільному житті миколаївської громади займає і сербський позаштатний віце-консул Георгій Антонович Властелиця. Завдяки медичній освіті він обирався членом піклувальної ради Миколаївської міської

лікарні (1897-1905 pp.); був товаришем голови Миколаївського відділення Російського товариства охорони народного здоров'я, у засіданнях якого він неодноразово піднімав питання про гостру необхідність будівництва у Миколаєві водогону та каналізації. Про багатогранність особистості Властелиці говорить і той факт, що він був також редактором-видавцем газети «Новоросія». З 1903 по 1911 р. консул займав посаду директора Миколаївського Піклувального про тюрми комітету та перебував на посаді голови Піклувальної ради Миколаївського комерційного училища імені С.Ю. Вітте та його викладачем.

Необхідно також згадати Віктора Івановича Боссаліні (1860-1916 pp.), який представляв Швецію, Норвегію та Португалію, був членом Опікунської ради комерційного училища. Окрім розвитку освіти у Миколаєві, підтримував ідею про улаштування трамвайного руху у Херсоні, яка, нажаль, так і не була реалізована [3, с. 168-169.]

Щодо громадсько-суспільної діяльності консулів у Херсоні, то можна згадати італійського віце-консула Анжело Осиповича Анатру й англійського віце-консула Едвіна П. Каруану. Так, відомо, що А.О. Анатра неодноразово обирався гласним міської Думи, розвивав вітрильний спорт у Херсоні, а на початку ХХ ст. увійшов до ініціативної групи засновників Херсонського яхт-клубу [8].

У свою чергу Е.П. Каруана, сприяючи фаховому зростанню вихованців Херсонського училища торгівельного мореплавства, впродовж 1908-1909 pp. подарував училищу періодичні видання на приблизну вартість 60 руб.. Окрім цього, у 1912 р. він передав на збереження до музею вишуканий срібний перстень з дорогоцінним каменем, який у 1887 р. був знайдений у Кубанській області (Усть-Лабінська станиця) [2, с. 170-171].

Отже, як бачимо, впровадження європейських цінностей на Півдні України іноземними консулами країн Європи та Америки здійснювалося саме практичним шляхом. Беручи участь у громадсько-суспільній діяльності краю, вони сприяли розвитку освітньої, наукової, медичної сфер, благоустрою міст, тобто тих ключових цінностей, які позитивно вплинули на розвиток регіону у цілому. У результаті, наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Південь України почав займати передові позиції у зовнішньоекономічній діяльності Російської імперії. Звісно, не можна говорити, що це було зроблено лише завдяки діяльності іноземних представників, але тим не менш, їм вдалося довести, що єдність цінностей – фундамент, на якому стоїть сьогодні Європейський Союз. Не можливо втілювати в життя якісь окремі компоненти, забуваючи при цьому про

інші, які є невід’ємним елементом реалізації перших.

Виходячи з вище зазначено, хотілося б підкреслити, що сьогодні, як ніколи, питання про визначення ролі європейських цінностей для українського соціуму в сучасних умовах функціонування та розвитку нашої держави залишається надзвичайно важливим і потребує всебічного розгляду. Українській владі потрібно нарешті перейти до дієвих практичних кроків реалізації пріоритетних цінностей, оскільки це є запорукою демократичного розвитку нашої держави, повернення втрачених територій та об’єднання українського народу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Варварцев Н. Н. Украина в российско-итальянских общественных связях (первая половина XIX в.) / Николай Николаевич Варварцев – К.: Наукова думка, 1986. – 203 с.
2. Вовчук Л. А. Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Людмила Анатоліївна Вовчук; Миколаївський державний університет імені Петра Могили. – Миколаїв, 2013. – 276 с.
3. Вовчук Л. Консули іноземних держав у громадсько-культурному житті Миколаєва (друга половина XIX – 1919 р.) / Людмила Вовчук // Аркасівські читання: матеріали I Міжнародної наукової конференції (14-15 квітня 2011 р.). – Миколаїв: МДУ імені В.О. Сухомлинського, 2011. – С. 168–171.
4. Вовчук Л. А. Семья Рафаловичей в дипломатической и общественной жизни Южной Украины (XIX – начало XX ст.) / Людмила Вовчук // Historia III. Częstochowskie spotkania młodych historyków / Polskie Towarzystwo Historycznego Oddział w Częstochowie. Red. naukowa Norbert Morawiec, Tadeusz Strogosz. – Częstochow: 2013. – С. 125–132.
5. Європейські цінності: які саме захоплюють нас найбільше? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zaholovok.com.ua/jevropeiski-tsinnosti-yaki-same-zakhoplyuyut-nas-naibilshe> (Дата звернення: 22.09.2019)
6. Європейські цінності і Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/klitchko/4dd6871d3c6c5/> (Дата звернення: 22.09.2019)
7. Евреи Одессы и Юга Украины / Авт.сост. Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова; Гос. архив Одесск. обл.; Междунар. евр. общин. центр «Мигдаль». – Одесса: ООО «Студия «Негоциант», 2002. – (Труды Гос. Архива Одесск. обл. Т. VII). Кн. I. (Кон. XVII – нач. XX вв.). – 300 с., 16 ил.
8. Італійський консул Анжело Анатра [Електронний ресурс] // Херсонщина: офіційний сайт Херсонської обласної державної адміністрації. – Режим доступу: <http://www.oda.kherson.ua/ua/meet/italyanskijj-konsul-anjelo-anatra> (Дата звернення: 22.09.2019)
9. Комісар Л. П. «Європейські цінності» (European values study) в міждисциплінарному вимірі: рефлексія і практика / Людмила Петрівна Комісар, Наталія Василівна Чехун // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2018. – № 1. – Т. 27. – С. 55–59.
10. Сахань О.М. Європейські цінності як запорука процвітання суспільства: український вибір / Олена Миколаївна Сахань, Наталія Віталіївна Шевчук // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2018. – № 2 (37). – С. 177–196.
11. «Українське суспільство та європейські цінності» // Звіт за результатами соціологічного дослідження, проведений Інститутом Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусії. – Київ, 2017. – 42 с.

12. Цюпін Б. Європейські цінності: реальність чи міф? / Богдан Цюпін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/25131805.html> (Дата звернення: 22.09.2019)

13. Шевченко В. В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX- поч. XX ст.): Монографія / Валентина Віталіївна Шевченко; НАН України, ін-т історії України. – 2010. – 266 с.

References:

1. Varvarcev, N. N. (1986). *Ukraina v rossijsko-ital'janskih obshhestvennyh svyazjah* (pervaja polovina XIX v.) K.: Naukova dumka.

2. Vovchuk, L. A. (2013). *Diyal'nist' konsuliv inozemnykh derzhav u chornomors'ko-azovs'kykh portax Rosijs'koyi imperiyi (kinec' XVIII – pochatok XX st.)*. Mykolayiv: Mykolayivs'kyj derzhavnyj universytet imeni Petra Mohyly.

3. Vovchuk, L. (2011). *Konsuly inozemnykh derzhav u hromads'ko-kul'turnomu zhytti Mykolayeva (druha polovyna XIX – 1919 r.)*. Arkasivski chytannay. Mykolayiv: MDU imeni V.O. Suxomlyns'koho, 168–171.

4. Vovchuk, L. A. (2013). *Sem'ja Rafalovichej v diplomateskoj i obshhestvennoj zhizni Juzhnoj Ukrainy (XIX – nachalo HH st.)*. Historia III°. *Częstochowskie spotkania młodych historyków*. Polskie Towarzystwo Historycznego Oddział w Częstochowie, 125-132.

5. Yevropejs'ki cinnosti: yaki same zaxoplyuyut' nas najbil'she? Retrieved from <https://zaholovok.com.ua/jevropejski-tsinnosti-yaki-same-zakhoplyuyut-nas-naibilshe>

6. Yevropejs'ki cinnosti i Ukrayina. Retrieved from <https://blogs.pravda.com.ua/authors/klitchko/4dd6871d3c6c5/>

7. *Evrei Odessy i Juga Ukrainy* (2002). Odessa: OOO «Studija «Negociant».

8. Italijs'kyj konsul Anzhelo Anatra. Xersonshhyna: oficijnyj sajt Xersons'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administraciyi. Retrieved from <http://www.oda.kherson.ua/ua/meet/italyanskijj-konsul-anjelo-anatra>

9. Komisar, L. P. & Chexun, N.V. (2018). «Yevropejs'ki cinnosti» (European values study) v mizhdyscyplinarnomu vymiri: refleksiya i praktyka. *Visnyk Nacional'noho aviacijnoho universytetu*. Seriya: Filosofiya. Kul'turolohiya. 27, 55–59.

10. Saxon', O. M. & Shevchuk, N.V. (2018). Yevropejs'ki cinnosti yak zaporuka procvitannya suspil'stva: ukrajins'kyj vybir. *Visnyk Nacional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho»*. 2 (37), 177–196.

11. «Ukrayins'ke suspil'stvo ta yevropejs'ki cinnosti» (2017). Kyiv.

12. Cyupin, B. Yevropejs'ki cinnosti: real'nist' chy mif? Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/25131805.html>

13. Shevchenko, V.V. (2010). *Pryvatne bankirs'ke pidpryyemnyctvo v Odesi (XIX- poch. XX st.)*. NAN Ukrayiny, in-t istoriyi Ukrayiny.

Liudmyla Vovchuk, PhD in History, Associate Professor

Petro Mohyla Black Sea National University

Mykolaiv, Ukraine

IMPLEMENTATION OF EUROPEAN VALUES BY FOREIGN CONSULS IN SOUTHERN UKRAINE (LATE 19th – EARLY 20th CENTURIES)

Abstract. Today we hear more and more that until our country realizes fundamental European values, it will not be able to become a full member of the "European family". But it should be emphasized that this process began long before Ukraine gained independence and the

leading role in this was played by foreign consuls of Europe and America. The countries that created the modern world as it is, where the foundations of modern statehood, civil society, an efficient market economy, and a system of social justice were laid. Therefore, this article is dedicated to highlighting the role of these representatives in the implementation of European values in the south of Ukraine in the late XIX - early XX centuries. Being in the port cities of the region, which then opened wide horizons for commercial activity, and using all opportunities to maximize the protection of the interests of their state and citizens, foreign consuls, through the development of public-social life of the region, contributed to the implementation of priority values. There were many consuls who made a significant contribution to the development of urban territories, their improvement, the enrichment of the spiritual and intellectual life of the townspeople. Consulates of Greece, Norway, Sweden, Germany, Italy, Belgium, England, Denmark, Portugal, Brazil and Argentina deserve special attention. Awareness of the importance of education, spiritual status of the population and the development of the city as a whole made positive changes. At the end of XIX – beginning of XX century the South of Ukraine began to occupy leading positions in the foreign economic activity of the Russian Empire. Of course, it cannot be said that this was done solely through the work of foreign representatives, but they nevertheless managed to prove that the unity of values is the foundation on which the European Union stands today.

Keywords: *European values, consular representatives, public and social activity, South of Ukraine, Odessa, Mykolaiv, Kherson.*

Надійшла до редколегії 12.02.2020

УДК 314.151.3-054.73(4)"19/201(091)
DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.15.7>

Любов Жванко

доктор історичних наук, професор
провідний фахівець науково-дослідного відділу
Харківської державної зооветеринарної академії
Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-1107-449X

ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ ТА ЄВРОПА: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ (1914 – 2015)

Анотація. У запропонованій статті узагальнено бачення проблеми переміщених осіб та біженців на європейському континенті упродовж століття. Їх поява була зумовлена військовими конфліктами різного походження: від двох світових воєн до низки локальних збройних протистоянь. В історіографічному сюжеті подано, головним чином, ключові праці західноєвропейських дослідників, безпосередньо дотичні окресленої у статті тематики, вказані провідні дослідники вивчення проблематики біженства.

У дослідженні представлено оригінальну авторську концепцію – періодизацію появи та перебування біженців у Європі. Авторка припускає, що упродовж ХХ–ХХІ ст. спостерігалось дев'ять хвиль біженства. Їх поява – військові конфлікти різного характеру. Встановлено два піки біженства, зумовлені класичною причиною – світовими війнами з епіцентром саме на європейському континенті. Серед хвиль вона назвала: перша – в часи Першої світової війни (1914 – 1918); друга – міжвоєнні потрясіння (1919 – 1939); третя – Друга світова війна і перші роки по її закінченні (1939 – 1956); четверта: біженців з Угорщини (1956) та Чехословацької Соціалістичної Республіки (1968); п'ята – деколонізаційні процеси на Африканському континенті (60-ті рр. ХХ ст.); шоста – розпад Югославії (1992 – 1997); сьома – розпад СРСР (початок 90-х рр. ХХ ст.); восьма – Україна і «гібридна» війна (від 2014 р.); дев'ята – «європейська міграційна криза» (від 2015).

Складними для континенту залишаються у цьому контексті сучасні реалії: розв'язана Російською Федерацією проти суверенної держави, якою є Україна, гібридної війни спровокувала чергову хвилю переміщених осіб. За рік влада Європейського Союзу постала перед новим викликом – «міграційною кризою». Історична ретроспектива явища показує, що проблема є глобальною і складною для вирішення. Авторка виокремила період Великої війни (1914–1918), оскільки він започаткував першу масову появу біженців по різні боки фронтів, а відтак спричинив перше на континенті масове переміщення цивільного населення. Усі наступні хвилі біженців можна вважати опосередкованим наслідком цього військового конфлікту.

Ключові слова: біженець, внутрішньо переміщені особи, Європа, гібридна війна, «міграційна криза».

Європу Великої війни 1914 – 1918 рр. та Європу доби «гібридної» війни, розв'язаної Російською Федерацією проти України, відділяє сто років. Між цими конфліктами – низка локальних протистоянь, які супроводжувалися хвилями біженців та спробами міжнародного співтовариства подолати цю гуманітарну проблему. У річницю від початку Першої світової війни старий континент сколихнув конфлікт нового типу – невідомого їй до цього часу за своїм цинізмом та засобами ведення. Агресія Російської Федерації, що почалася

2014 р. проти України, стала довгостроковим чинником впливу не лише на українську, але і на світову політичну, економічну, військову та соціальну реальність. Отже, метою запропонованої роботи є спроба узагальнити проблему вимушеного переміщення цивільного населення, серед якого ключове місце посідають біженці, на європейському континенті упродовж століття.

Перш ніж, подати історіографічний сюжет, необхідно зробити певні зауваги. Враховуючи значний пласт літератури доцільно виокремити дослідницькі «пунктири» – ключові праці, безпосередньо дотичні окресленої у статті тематики, вказати провідних дослідників вивчення проблематики біженства на різних етапах. Однією із дотичних до нашої тематики є робота, що витримала п'ять видань (1993, 1998, 2003, 2009, 2014) С. Кастлес (Австралія), Х. де Хаас (Велика Британія) і М. Міллера (США) «Епоха міграції. Міжнародний рух населення в сучасному світі» [28]. У книзі подано комплексну оцінку характеру, масштабів і розмірів міжнародних переміщень населення та їх наслідків. Головну увагу авторів в історичному контексті біженства зосереджено на насильницьких переміщеннях після Другої світової війни. Події, що передували світовому катаклізму, подано на прикладі міграційних рухів Океанії та Північної Америки. Значний пласт європейських «тектонічних зсувів» насильницького переміщення населення залишився поза увагою науковців [27]. Спробу узагальнити історію європейського біженства ХХ ст. від перших Балканських воєн до розпаду Югославії здійснив польський історик Я. -М. Піскорський. Проте відсутність джерельної бази, як і погляд на проблему іде крізь призму історичного досвіду власної родини, робить книгу подібною до жанру політичної есеїки [33].

Говорячи про вивчення біженства на різних етапах, слід назвати роботи великих авторських колективів з різних країн, об'єднаних тематикою в окреслених хронологічних межах. Протягом 2004–2015 рр. було реалізовано два міжнародні науково-дослідні проекти, результатами яких стали фундаментальні видання. Перший – «Батьківщина: війна, населення та державність у Східній Європі та Росії, 1918–1924 рр.» (співредактори: британські історики П. Гетрелл та Н. Барон). Автори однойменної книги зосередили увагу на проблемах повоєнного життя переміщеного у Першу світову війну цивільного населення на території Російської імперії, ставленні урядів нових держав до своїх земляків, які майже десятиліття перебували в евакуації, показали шлях репатріантів додому, їх новий досвід, взаємовпливи репатріантів та місцевих громад, куди ті поверталися [32]. Другий – «Європа в русі: Велика Війна та її біженці. 1914–1918 рр.» (співредактори: П. Гетрелл та

Л. Жванко) [10]. У книзі представлено широку картину біженства по різні боки фронтів на європейському континенті [31].

Сучасні європейські дослідження присвячено, головним чином, подоланню «міграційної кризи» [37], новим економічним [24] та кліматичним біженцям, пошукам шляхів адаптації та вживання переміщених осіб у приймаючих соціумах тощо. Можна говорити про новий пік біженства, а відтак й зростання інтересу науковців до цього явища, але, головним чином, в сучасних хронологічних рамках [25]. Окремі статті авторки також стосуються висвітлення проблематики переміщених осіб в контексті українських реалій [11; 12: 14]. Відтак, тематика перебування біженців на європейському континенті залишається відкритою й потребує нових досліджень.

Протягом ХХ – ХХІ ст. у Європі, за нашим досить умовним припущенням, спостерігалось дев'ять хвиль біженства. Їх поява – військові конфлікти різного характеру. При цьому слід визначити два піки біженства, зумовлені класичною причиною – світовим війнами з епіцентром саме на європейському континенті. Отже:

- перша хвиля: в часи Першої світової війни (1914 – 1918);
- друга хвиля: міжвоєнні потрясіння (1919 – 1939);
- третя хвиля: Друга світова війна і перші роки по її закінченні (1939 – 1956);
- четверта хвиля: Прояви радянського імперіалізму привели до появи біженців з Угорщини (1956) та Чехословацької Соціалістичної Республіки (1968);
- п'ята хвиля: деколонізаційні процеси на Африканському континенті (60-ті рр. ХХ ст.);
- шоста хвиля: розпад Югославії (1992 – 1997) і поява неочікувано великої кількості біженців;
- сьома хвиля: після розпаду СРСР почалися масові переміщення населення, серед іншого, й вимушені (початок 90-х рр. ХХ ст.);
- восьма хвиля: Україна і «гібридна» війна (від 2014 р.);
- дев'ята хвиля: «європейська міграційна криза» (від 2015).

Упродовж окресленого періоду було створено систему міжнародних структур: Ліга Націй, Міжнародний Нансенівський комітет, Верховний комісар у справах біженців з Німеччини, Міжурядовий комітет у справах біженців, Міжнародна організація у справах біженців, Верховний комісар ООН у справах біженців, Організація Об'єднаних Націй, Європейський парламент. Проте, як

показала практика, їх діяльність не завжди була дієвою і залежала від багатьох чинників, а проблема біженства набувала світового характеру.

Про загальносвітовий характер проблеми свідчить той факт, що примусове переміщення цивільного населення відбувається одночасно в країнах різних географічних регіонів, з різним культурним рівнем, різними історичними та політичними особливостями. З іншого боку, біженство виступає як певний феномен, оскільки впливає на загальносвітову ситуацію. Воно може виникнути у будь-який час у будь-якій частині земної кулі, тоді ж як наслідки будуть відчутні на теренах за тисячі кілометрів від епіцентру появи. Жодне переміщення не є відокремленим від світової спільноти явищем [34, s. 64]. Воно незмінно пов'язане із появою вогнищ нестабільності, збройних конфліктів, а мапа поширення змінюється залежно від загострення чи затухання джерел небезпеки [29, s. 50]. При цьому простежується закономірність: більшість біженців, незалежно від частини світу, втікає до країн-сусідів. Останні досить часто, попри основоположні документи ООН, нехтуючи фундаментальними правами людини, закривали у минулому чи закривають кордони нині свої кордони, блокуючи втікачам можливість знайти безпечне місце чи просто перетнути їх терени у пошуку іншої безпечної країни. До цього часу подолати проблему не можуть ані уряди окремих держав, ані світова спільнота загалом. Чи не останньою панацеєю видається ухвалений 17 грудня 2018 р. Генеральною Асамблеєю ООН Глобальний договір про біженців [35], як перший етап довгострокового стратегічного бачення проблеми. Однак його успішність буде за умов чіткого переведення теоретичних положень у практичну площину усіма членами світової спільноти [26].

Подаючи ретроспективу біженства слід наголосити, що першим поштовхом до появи кількох мільйонів переміщених осіб стала Велика війна 1914 – 1918 рр. Її ініціатори, кожен окремо і всі разом, прагнули перемоги до різдвяних свят, але кожен за своїм календарем. Пересічне населення радо вітало початок війни масовими демонстраціями прихильності до рішень влади та урядів. Британський військовий історик М. Говард так пояснив найдивовижніший феномен 1914 року: «Радісні, збуджені натовпи, які заповнювали бульвари всіх найбільших міст Європи, британських добровольців, які ломилися до будок, де йшов набір, аби не зпізнитися на розвагу у Франції, юних офіцерів з французької академії Сен-Сір, які прямували на битву у своїх випускних мундирах, з помпонами та у білих рукавичках, німецьких резервістів, які ще минулого літа були студентами університетів, а тепер ішли з піснями, зімкнувши зброю, назустріч своїй згибелі... Маса людей

© Любов Жванко, 2020

вирушили вперед за наказом професійних військових, переконані, що роблять це з власної волі» [4, с. 113]. Війна марилася як переможна, короткотривала, проте злий геній людського розуму зіграв фатальний жарт із цивілізацією.

Перша світова війна позначена страхітливими новаціями, невідомими з минулих збройних конфліктів. Серед них можна вважати й пропаганду як різновид ведення війни та депортаційні акції – примусове вивезення військовими воюючих сторін у тиллові райони власного цивільного населення. Акція, проведена саме у Російській імперії, стала одним із перших випадків ініційованого владою широкомасштабного переселення XX століття. Відтак у часи Великої війни людина набувала статусу біженця від страху бути убитим ворогом чи від застосованих владою воюючих сторін акцій з вивезення населення у відносно безпечні регіони своїх держав. Водночас воюючі сторони робили спроби організації допомоги біженцям, формували першу правову базу, вертикалі відповідних органів [13]. При цьому прослідковується закономірність: держава, як складний механізм, досить повільно «реагує» на появу біженців, іноді свідомо перекладаючи свої обов'язки на соціум.

На початку 20-х рр. Західну Європу заповнила хвиля біженців з теренів колишньої Російської імперії, змушуючи європейські уряди розв'язувати цю проблему на міждержавному рівні. До цієї справи був залучений видатний норвезький дослідник і громадський діяч Ф. Нансен, який став на чолі масштабної гуманітарної операції з надання допомоги постраждалим внаслідок Першої світової війни та громадянської війни в Радянській Росії. Ф. Нансен, ставши першим Верховним комісаром Ліги Націй зі справ біженців і військовополонених, очолював Міжнародний комітет справ біженців, більш відомий як Нансенівський комітет. За свою подвижницьку діяльність він отримав не лише подяку мільйонів біженців, які, маючи на руках «Нансеновські паспорти», уже не почувалися, за висловом Е. М. Ремарка «трупами на канікулах», але й Нобелівську премію миру 1922 р. [36].

Наступну потужну хвилю біженців спровокувала Друга світова війна. Виникла гостра потреба у створенні спеціальних гуманітарних міжнародних структурах [23, с. 14]. У зв'язку з цим у 1946 р. під егідою ООН було утворено Міжнародну організацію у справах біженців, а з 1951 р. – Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, відділення якого нині діють у 119 державах світу. Конвенція про статус біженців (1951) та Протокол про статус біженців (1967) є і тепер відповідними нормативними актами для держав, які стикаються з проблемою біженців.

На початку початку 90-х рр. минулого століття Європейський Союз зіткнувся з хвилею біженства з колишньої Югославії, яке стало результатом, крім іншого, й етнічних чисток. У 1992–1995 рр. Європа пройшла шлях від ігнорування міжнародних зобов'язань у царині захисту біженців, коли задля власної безпеки були закриті кордони для потоків біженців із зони війни, розв'язаної на Балканах. У цей час європейські лідери, сповідуючи принцип «Фортеця Європа», прагнули закрити свої кордони для біженців. Саме двозначне тлумачення поняття «біженець» серед тогочасної політичної еліти привело до того, що європейські держави просто «зачинили двері» перед масовим потоком балканських біженців. І ніхто з очільників провідних європейських держав навіть не зауважив, що тим самим порушуються основоположні гуманітарні принципи, а їх дії ідуть в розріз міжнародним зобов'язанням [18].

XXI століття у західній публіцистиці уже встигло отримати назву «століття біженців» [30], а міські нетрі з мігрантами стали неодмінним атрибутом краєвидів сучасних європейських мегаполісів [2]. Проблема вимушено переселених осіб стала настільки глобальною, що з 2002 р. відзначається Всесвітній день біженця та мігранта. У рік його запровадження Генеральний секретар ООН К. Аннан закликав завжди пам'ятати, що одного дня кожен із нас може постукати в чий-небудь двері, прохаючи про допомогу. Неспроможність держав, не зважаючи на норми міжнародного права, виконувати спільний обов'язок з «...нестворення потоків біженців та співпраці з іншими державами у випадку їх виникнення» [6] і стало першопричиною того, що проблема біженців з локального явища поступово перетворилася у глобальну проблему людства. На червень 2018 р., за даними щорічного звіту Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі. – УВКБ ООН) було зафіксовано уже 69 мільйонів насильно переміщених осіб, що стало новим трагічним рекордом [3]. Серед них: біженці – особи, що покинули власну країну так і внутрішньо переміщені особи (далі. – ВПО), ті, що були змушені покинути власні домівки в межах своєї країни [20]. Зазвичай, велика кількість людей змушена раптово залишити свої будинки в результаті збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і втікати у безпечні райони своєї країни. Специфіка внутрішньо переміщених осіб полягає в тому, що залишаючись громадянами держави і залишаючись на її території, вони знаходяться під юрисдикцією і захистом

своєї країни, навіть якщо сама держава і не в силах забезпечити такий захист [11, с. 240].

Новим і зовсім неочікуваним вогнищем у центрі Європи, яке дало поштовх до появи біженців, а коли точно слідувати міжнародній правовій термінології – внутрішньо переміщених осіб, стала Україна. У 2014 р. розв'язана проти України з боку Росії, так звана, «гібридна війна». За словами генерал-майора у відставці, члена верхньої палати парламенту Нідерландів Ф. ван Каппена: «Держава, яка веде гібридну війну, укладає оборудку з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської конвенції та Гаазької конвенції про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами» [21].

При цьому можна стверджувати, що Україна – лише плацдарм для випробовування та відпрацювання з боку РФ прийомів ведення цієї війни, направленої, у першу чергу, на дестабілізацію ситуації в цілій Європі. Визнання розпаду Радянського Союзу, як найбільшої геополітичної помилки ХХ ст. з боку керівництва РФ, несприйняття, а то й відверта ворожість до системи ліберальних європейських поглядів – все це привело до гібертрофованого бажання відродити колишню міць у межах Російської імперії. Цікаві думки з цього приводу озвучив В. Горбулін: «... ми можемо констатувати, що «гібридна війна» як форма агресивного вирішення Росією своїх геополітичних завдань не лише не обмежилася Україною, а й усіяко розвивається, а самі форми гібридної війни стають дедалі вигадливішими, поширюючись на нові театри воєнних дій» [5].

Потрібно зазначити, що гібридна війна розв'язана проти України, як форма ведення збройного конфлікту не відома навіть найбільшій військовій потузі світу, якими є США. В одному із інтрев'ю посол США Д. Пайєтт відзначив: «Весь світ вчиться на вашому досвіді ведення гібридної війни. Міністр оборони США Картер у Європі цього тижня говорив про це. Генерал Брідлов – Головнокомандувач сил НАТО в Європі – говорив про це. Підкреслю важливість розуміння об'єднаних сил, з якими ви стикаєтеся: інформаційна війна, поєднання регулярних російських військових підрозділів, російської розвідки, безпілотних літальних апаратів, місцевих бойовиків і радіоелектронної війни. Ці елементи створюють нову військову модель» [7].

Відтак ця «несправжня», «гібридна», війна без правил, без дотримання жодних міжнародних конвенцій привела до появи в Україні значної кількості переміщених осіб. Проте, така ситуація, як це не прозвучить цинічно, була прогнозована. Вона стала результатом втручання Російської Федерації у внутрішні справи держав-сусіда, одночасно її ключового стратегічного інтересу у цьому регіоні. Відтак і Україна, як свого часу Молдова та Грузія, де Російська Федерація прагнула реалізувати свої неоімперські амбіції свої, потрапила до так званого, за нашим визначенням, «поясу біженців» на пострадянських теренах [12, с. 182]. Її супутниками стали біженці з окупованого Кримського півострова на материкову частину держави та із окупованих частин Донецької та Луганської областей – зони проведення АТО та ООС. При цьому простежується динаміка збільшення їх чисельності з понад 1 млн 300 тис. (липень 2015 р.) до 1 млн 519 234 (жовтень 2018) [8]. За даними ООН Україна входить у десятку країн світу за кількістю внутрішньо переміщених осіб [19].

Відповідно до причин появи слід виокремити у дві умовні категорії біженців. До першої належать переселенці з Автономної Республіки Крим (далі. – АРК), для яких рідна домівка залишилася на анексованій, а значить ворожій території території, а перспектива повернутися є досить примарною і довгоочікуваною. Другу категорію склали переселенці зі Сходу України – Донецької та Луганської областей, для яких існує перспектива повернення після закінчення АТО чи точніше справжньої війни. Переселенці з АРК мають менш болісний досвід зустрічі з реальністю, яка виштовхнула їх зі звичних умов життя. Натомість, реальність Сходу України для переселенців – це війна, терор, криваві розправи над заручниками та полоненими. Серед мотивів, що змусили цих людей покинути домівки: страх бойових дій, переслідування за політичні погляди чи етнічну приналежність, нагнітання істерії страху з боку засобів масової інформації Росії, ризик примусового залучення до збройних формувань бойовиків. І це лише причини, які лежать «на поверхні», тоді як весь їх комплекс потребує більш глибокого дослідження [12, с. 182].

Проблеми, з якими зіткнулися українське суспільство і влада з появою цієї категорії населення, вимагали максимальної їх взаємодії. Проте відсутність подібного досвіду роботи, необхідної законодавчої бази, належного фінансування надзвичайно ускладнили їх вирішення. Більше того, будь-яка держава, і Україна не є винятком, як складний механізм, досить повільно «реагує» на появу переміщених осіб, іноді свідомо перекладаючи свої обов'язки на соціум. Тому на початку їх трагічної одисеї наданням допомоги завжди займаються найбільш соціально активні та свідомі представники

© Любов Жванко, 2020

суспільного загалу. У XXI ст. – це волонтери, які «пробуджують» суспільство і нагадують йому на необхідності виявити жертвність до постраждалих. Важливим є необхідність прийняти нові правила співжиття з вимушеними преселенцями, які, враховуючи особливості впливу російської пропаганди на регіон, мають нерідко різну ментальність та світоглядні орієнтири [14, с. 87]. Ці люди, за великим рахунком, і є одним із інструментів гібридної війни, такою собі біологічною зброєю [17]. Багатьом з них нав'язувалася альтернативна реальність, а відтак почати нове життя в реальному українському світі складно.

Ще одним витком біженства у Європі, починаючи з липня 2015 р., стала поява сирійських біженців. При цьому вразила їх кількість та зорганізованість у прибутті, агресивність та почасти злагодженість дій, як на замовлення під телевізійну картинку. «На Європу звалилась лавина людей. Хто їх транспортував? Організовував раптовий, одномоментний, практично, від'їзд?», такі питання не дають спокою пересічним європейцям та урядовцям Європарламенту. Серед версій, які заслуговують на існування, виходячи із сучасних геополітичних реалій, «біженці із Сирії могли прибути в Європу російськими десантними кораблями» [1]. З початку 2015 р. в Європу прибуло 237 тис. нелегальних мігрантів, а 107,5 тис. – за один місяць, за липень, що ставить під сумнів можливість переміститися такій кількості на «гумових човниках». 4 вересня 2015 р. Верховний комісар ООН у справах біженців А. Гутерреш був змушений констатувати про нездатність у цілому Європи знайти ефективну колективну відповідь на цю проблему [15].

До 2015 р., тобто до масованої появи частково «гібридних сирійських біженців», країни ЄС йшли по шляху створення Спільної європейської системи притулку, заснованої на солідарності та повазі до основних прав людини, для забезпечення ефективного захисту переміщених осіб, пропорційний розподіл шукачів притулку між усіма його членами. Проте, погляди членів Євросоюзу на проблему біженців розділилися, що також є однією із складових гібридної війни, яку веде РФ. Криза з мігрантами поставила під загрозу знищення один із стовпів, на яких тримається Європейський Союз, – право громадян вільно пересуватися між країнами-членами цього утворення. Неспроможність європейських інститутів адекватно реагувати на проблему, спонукала діяти низку країн діяти на власний розсуд, без урахування інтересів сусідів. Окремі держави відкрито саботували колективне рішення Євросоюзу про розселення біженців. На той час зазначені дії могли зламати всю міграційну систему ЄС і спричинити непрогнозовані наслідки. Наприкінці лютого 2015 р. Голова

Європарламенту М. Шульц визнав: ще ніколи для Євросоюзу не складалося такої складної і небезпечної ситуації, заплутаної і вибухонебезпечної [16]. Отже, «мігрантська криза», коли величезна кількість біженців із Близького Сходу рушила в напрямку Європи, загнала європейські столиці у складну ситуацію й надовго відвернула їхню увагу від інших проблем [5].

Більшість мігрантів намагаються потрапити до Німеччину, Австрію, Швецію – держави з вищими соціальними стандартами. Проблема вироблення спільної міграційної політики в рамках ЄС має не тільки економічну і гуманітарну складову, але у більшою мірою фіксує політичні розбіжності. Країни півночі і півдня Європи, країни «периферії» і ті, що розташовані всередині континенту, як і раніше відстоюють різні підходи [9]. Цинізм ситуації полягає в тому, що біженців використано як інструмент дестабілізації безпекової ситуації в Європі, фейкові фото жертв тиражовані за допомогою медіа, направлені на розхитування ситуації в самій Європі.

Таким чином, упродовж століття європейський континент був і залишається одним із вогнищ появи біженства та переміщених осіб. Влада і суспільство різних країн, наскільки то можливе, шукали можливості подолання зазначеної проблеми. І нині для євроспільноти – потік біженців – це постійний гуманітарний виклик. Серед кроків зі спрямування його хоча б у кероване русло: створення Спільної європейської системи притулку, заснованої на солідарності та повазі до основних прав людини, для забезпечення ефективного захисту переміщених осіб, пропорційний розподіл шукачів притулку між країнами ЄС, гармонізація європейського законодавства. З іншого боку – необхідність подолання упередженого ставлення до вимушених переселенців. Мігранти, біженці і ті, хто просить притулку, нерідко викликають почуття ворожості, а звідси походить соціальний страх – втратити власну культуру та ідентичність, отримати нових конкурентів на ринку праці, зростання злочинності у суспільстві. Мимоволі формується негативний захисний стереотип: Європейський континент – «переповнений корабель», на який прагнуть дістатися чужі, незрозумілі та небезпечні шукачі притулку. Значні виклики, пов'язані з появою великою кількістю ВПО постали й перед Україною, які вона, не маючи досвіду, намагається долати.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біженці із Сирії могли прибути в Європу російськими десантними кораблями, – блогер. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zik.com.ua/ua/news/2015/09/09/bizhentsi_iz_syrii_mogly_prybuty_v_yevropu_rosiyskymu_desantnyumu_korablyamy__blogger_623003 (Дата звернення: 09.01.2020). – Назва з екрану.

2. Вербер К. Керовані вороги / К. Вебер // Український тиждень. – 2011. – № 21 (186). – 27 травня – 2 червня. – С. 40–41.
3. Всесвітній день біженців у 2018 році. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/ua/12570>. (Дата звернення: 09.01.2020). – Назва з екрану.
4. Говард М. Війна в європейській історії / М. Говард. – К. : Мегатайтп, 2000. – 166 с.
5. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається... [Електронний ресурс] / В. Горбулін. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya_.html. (Дата звернення: 09.01.2020). – Назва з екрану.
6. Гудвин-Гилл Г. С. Статус беженца в международном праве / Г. С. Гудвин-Гилл. – М. : ЮНИТИ: регион. Представительство УВКБ ООН в РФ; Будапешт : Colpi, 1997. – 647 с.
7. Джеффрі Пайетт: «Весь світ вчиться на вашому досвіді ведення гібридної війни». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/nation/1397443-dzheffri-pajett-ves-svit-vchitsya-na-vashomu-dosvidi-vedennya-gibridnoyi-vijni> (Дата звернення: 10.01.2020). – Назва з екрану.
8. Динаміка міграції в Україні: де живе найбільше переселенців [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2018/10/10/infografika/suspilstvo/dynamika-mihracziyi-ukrayini-zhyve-najbilshe-pereselencziv> (Дата звернення: 11.01.2020). – Назва з екрану.
9. До Європи прибудуть до мільйона біженців у 2016 році. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dt.ua/WORLD/do-uevropi-pribudut-do-milyona-bizhenciv-u-2016-roci-199087_.html (Дата звернення: 11.01.2020). – Назва з екрану.
10. Жванко Л. Друге засідання учасників міжнародного проекту «Europe on the move: the Great War and its refugees, 1914-1918» («Європа в русі: Велика Війна та її біженці. 1914 – 1918 рр.» [Електронний ресурс] / Л. Жванко. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/1693-liubov-zhvanko-druhe-zasidannya-uchasnykiv-mizhnarodnoho-proektu-europe-on-the-move-the-great-war-and-its-refugees-1914-1918-uevropa-v-rusi-velyka-viyna-ta-yiyi-bizhentsi-1914-1918-rr> (Дата звернення: 11.01.2020). – Назва з екрану.
11. Жванко Л. Украина и проблема беженцев: реалии современности / Л. Жванко // Перекрестки. Вильнюс. – 2014. – № 1–2. – С. 236–255.
12. Жванко Л. М. Біженство на європейському континенті: соціогуманітарні виклики / Л. М. Жванко // Безпековий, політичний, економічний та гуманітарний виміри сучасного етапу європейської та євроатлантичної інтеграції України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-й річниці створення ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, 5 грудня 2015 р.). – Ужгород, 2015. – С. 181–184.
13. Жванко Л. М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914 –1918 рр.) / Л. М. Жванко. – Х. : Віровець А. П. «Апостроф», 2012. – 568 с.
14. Жванко Л. М. Внутрішньо переміщені особи в Україні: гендерні виклики / Л. М. Жванко // Гендерна політика міст: історія і сучасність = Gender policy of cities: History and Modern Times: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 6–7 жовтня 2015 р.). – Х., 2015. – Вип. 5. – С. 85–90.
15. Заява Верховного Комісара ООН у справах біженців Антоніо Гутерріша щодо кризи з біженцями у Європі. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://unhcr.org/ua/novini/novyny/1528-zayava-verkhovnego-komisara-oon-u-spravakh-bizhentsiv-antoni-guterrisha-shchodo-krizi-z-bizhentsyami-u-evropi> (Дата звернення: 10.01.2020). – Назва з екрану.
16. Коваль О. Мігранти розколюють Європу. [Електронний ресурс] / О. Коваль. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/international/migranti-rozkolyuyut-uevropu_.html (Дата звернення: 10.01.2020). – Назва з екрану.
17. Корреспондент: Перенаселенці. Українські міста зіштовхнулися з проблемою біженців із зони АТО. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://ua.korrespondent.net/ukraine/events/3402747-korrespondent-perenaselentsi-ukrainski-mista-zishtovkhnulyasia-z-problemoui-bizhentsiv-iz-zony-ato> (Дата звернення: 10.01.2020). – Назва з екрану.

18. «Крепость-Европа»: проблема югославских беженцев в иммиграционной политике ЕвроСоюза в 1992–1997 гг. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.historichka.ru/works/krepost/> (Дата обращения: 10.01.2020). – Название с экрана.

19. ООН: кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні. [Електронний ресурс.] – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/news/oon-chislo-vnutrenne-peremeshchennyh-lits-1436828477.html> (Дата звернення: 10.01.2020). – Назва з екрану.

20. ООН: у світі 65,6 млн вимушених переселенців. 19 червня 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-40324061> (Дата звернення: 10.01.2020). – Назва з екрану.

21. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html> (Дата звернення: 13.01.2020). – Назва з екрану.

22. Рух біженців [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (Дата звернення: 14.01.2020). – Назва з екрану.

23. Світова статистика // Кризь кордони. Інформаційний бюлетень УВКБ ООН в Україні. – 2003. – № 1. – С. 14–15.

24. Betts A. Refugee Economies Forced Displacement and Development, [Electronic Resource] / A. Betts [and other]. – London: Oxford University Press, 2016. – Mode of Access: <https://www.rsc.ox.ac.uk/recent-rsc-books> (Last Access: 16.012020). – Title from the Screen.

25. Betts A. Refugee: Transforming a Broken Refugee System [Electronic Resource] / A. Betts, P. Collier. – London : Allen Lane, Penguin Random House, 2017. – 266 p. – Mode of Access: <https://academic.oup.com/ijrl/article-abstract/30/1/173/5051990> (Last Access: 16.012020). – Title from the Screen.

26. Betts A. The Global Compact on Refugees: Towards a Theory of Change? [Electronic Resource] / A. Betts. – Mode of Access: <https://doi.org/10.1093/ijrl/eey056> (Last Access: 17.012020). – Title from the Screen.

27. Castles St. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. [Electronic Resource] / St. Castles, H. de Haas, M. Miller. – Mode of Access: http://migrationmatters.me/wp-content/uploads/2016/11/AgeOfMigration_Chapter1and.pdf (Last Access: 17.012020). – Title from the Screen.

28. Castles St. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. [Electronic Resource] / St. Castles, H. de Haas, M. Miller. – New York : The Guilford Press, 2014. – Mode of Access: <http://www.age-of-migration.com/> (Last Access: 17.012020). – Title from the Screen.

29. Czerep J. Wymiar geograficzny uchodźstwa / J. Czerep // Uchodźcy w Europie: uwarunkowania, istota, następstwa / red. nauk. K. Wojtaszczyk, J. Szymańska; Instytut Europeistyki. Uniwersytet Warszawski. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2017. – S. 46–63.

30. Dasko H. Remarque, kronikarz uchodźców [Reżim elektronowy] / H. Dasko. – Warunki dostępu: http://polish-jewish-heritage.org/Pol/06-01_Remarque.html (Last Access: 20.012020). – Title from the Screen.

31. Europe on the Move: The Great War and Its Refugees. co-ed. P. Gatrell, L. Zhvanko. – Manchester : University Press, 2017. – 352 p.

32. Homelands: War, Population and Statehood in Eastern Europe and Russia, 1918–1924 / N. Baron and P. Gatrell, eds. – London : Anthem Press, 2004. – 267 p.

33. Piskorski J.-M. Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie / J.-M. Piskorski. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy. 2010. – 338 s.

34. Potyrała A. Organizacja Narodów Zjednoczonych wobec problemu uchodźstwa: geneza, istota i praktyka aktywności. / A. Potyrała. – Warszawa : Dom Wydawniczy Elipsa, 2015. – 272 s.
35. Report of the United Nations High Commissioner for Refugees Part II Global compact on refugees. [Electronic Resource] / Report of the United Nations High Commissioner for Refugees. – Mode of Access: https://www.unhcr.org/gcr/GCR_English.pdf (Last Access: 20.012020). – Title from the Screen.
36. Sierpowski St. Sprawy uchodźców w działalności Ligi Narodów : [Reżim elektrony] / St. Sierpowski. – Warunki dostępu: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/701/1/Sprawy%20uchod%C5%BAc%C3%B3w%20w%20dzia%C5%82alno%C5%9Bci%20Ligi%20Narod%C3%B3w.pdf> (Last Access: 20.012020). – Title from the Screen.
37. Uchodźcy w Europie: uwarunkowania, istota, następstwa / red. nauk.: K. A. Wojtaszczyk, J. Szymańska; Instytut Europeistyki. Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych. Uniwersytet Warszawski. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2017. – 714 s.

References:

1. *Bizhenci iz Syriyi mohly prybuty v Yevropu rosijskymy desantnymy korablyamy*, – bloher. Retrieved from: <https://nk.org.ua/mir/bijentsi-iz-siriyi-mogli-pributi-v-evropu-rosijskimi-desantnimi-korablyami-bloher-22473>
2. Verber, K. (2011) Kerovani vorohy. *Ukrayinskyj tyzhden*, 1–2, 236–255.
3. *Vsesvitnij den bizhenciv u 2018 roci*. Retrieved from: <https://www.unhcr.org/ua/125701>
4. Hovard, M. (2000). *Vijna v yevropejskij istoriyi*. Kyiv.
5. Horbulin, V. *Hibrydna vijna: vse tilky pochynayetsya*. Retrieved from: https://dt.ua/internal/gibridna-vijna-vse-tilki-pochinayetsya_.html
6. Hudvyn-Hyll, G. S. (1997). *Status bezhenca v mezhdunarodnom prave*. Moskva.
7. Dzheffri Pajett: «*Ves svit vchytysya na vashomu dosvidi vedennya hibrydnoyi vijny*». Retrieved from: <http://forbes.net.ua/ua/nation/1397443-dzheffri-pajett-ves-svit-vchytysya-na-vashomu-dosvidi-vedennya-gibridnoyi-vijni>
8. *Dynamika mihraciyi v Ukrayini: de zhyve najbilshe pereselenciv*. Retrieved from: <http://report.if.ua/socium/dynamika-migraciyi-v-ukrayini-de-zhyve-najbilshe-pereselenciv-infografika/>
9. *Do Yevropy prybudut do miljona bizhenciv u 2016 roci*. Retrieved from: https://dt.ua/WORLD/do-yevropi-pribudut-do-milyona-bizhenciv-u-2016-roci-199087_.html/
10. Zhvanko, L. *Druhe zasidannya uchasnykiv mizhnarodnoho proektu «Europe on the move: the Great War and its refugees, 1914–1918»*. Retrieved from: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/1693-liubov-zhvanko-druhe-zasidannya-uchasnykiv-mizhnarodnoho-proektu-europe-on-the-move-the-great-war-and-its-refugees-1914-1918-yevropa-v-rusi-velyka-vijna-ta-yiyi-bizhentsi-1914-1918-rr>
11. Zhvanko, L. (2014) Ukraina i problema bezhencev: reali sovremennosti. *Perekrestki. Vilnyus*, 1–2, 236–255.
12. Zhvanko, L. M. (2015) Bizhenstvo na yevropejskomu kontynenti: sociohumanitarni vyklyky. *Bezpekovyj, politychnyj, ekonomichnyj ta humanitarnyj vymiry suchasnoho etapu yevropejskoyi ta yevroatlantychnoyi intehraciyi Ukrayiny*. Uzhhorod, 181–184.
13. Zhvanko, L. M. (2012). *Bizhenci Pershoyi svitovoyi vijny: ukrayinskyj vymir*. Kharkiv.
14. Zhvanko, L. M. (2015) Vnutrishnio peremishheni osoby v Ukrayini: henderni vyklyky. *Henderna polityka mist: istoriya i suchasnist*, 5, 85–90.
15. *Zayava Verhovnoho Komisara OON u spravakh bizhenciv Antonio Huterrisha shhodo kryzy z bizhencyamy u Yevropi*. Retrieved from: <http://unhcr.org/ua/uk/novini/novyny/1528-zayava-verkhovnoho-komisara-oon-u-spravakh-bizhentsiv-antoni-guterrisha-shhodo-kryzy-z-bizhentsyami-u-evropi>

16. Koval, O. *Mihranty rozkolyuyut Yevropu*. Retrieved from: http://gazeta.dt.ua/international/migranti-rozkolyuyut-yevropu-_html
17. *Korrespondent: Perenaselenci. Ukrayinski mista zishtovkhnulysya z problemoyu bizhenciv iz zony ATO*. Retrieved from: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/events/3402747-korrespondent-perenaselentsi-ukrainski-mista-zishtovkhnulysia-z-problemoui-bizhentsiv-iz-zony-ato>
18. «Krepost-Evropa»: *problema yuhoslavskich bezhencev v immihracionnoj politike EvroSoyuza v 1992–1997*. Retrieved from: <http://www.historichka.ru/works/krepost/>
19. *OON: kilkist vnutrishnio peremishhenyx osib v Ukrayini*. Retrieved from: <http://www.rbc.ua/ukr/news/oon-chislo-vnutrenne-peremeshchennyh-lits-1436828477.html>
20. *OON: u sviti 65,6 mln vymushenyxp pereselenciv*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-40324061>
21. *Putin vede v Ukrayini hibrydnu vijnu – heneral Kappen*. Retrieved from: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html>
22. *Ruch bizhenciv*. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
23. Svitova statystyka (2003). *Kriz kordony. Informacijnyj byuletен UVKB OON v Ukrayini*, 1, 14–15.
24. Betts A., Bloom L., Kaplan J. & Omata N. (2016). *Refugee Economies Forced Displacement and Development*, London. Retrieved from: <https://www.rsc.ox.ac.uk/recent-rsc-books>
25. Betts A. *The Global Compact on Refugees: Towards a Theory of Change?* Retrieved from: <https://doi.org/10.1093/ijrl/eey056>
26. Betts, A. & Collier, P. (2017). *Refuge: Transforming a Broken Refugee System*. London. Retrieved from: <https://academic.oup.com/ijrl/article-abstract/30/1/173/5051990>
27. Castles, St., Haas, H. de & Miller, M. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Retrieved from : <http://migrationmatters.me/wp-content/uploads/2016/11/AgeOfMigrationChapter1and.pdf>
28. Castles, St., Haas, H. de & Miller, M. (2014). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Retrieved from: <http://www.age-of-migration.com/>
29. Czerep, J. (2017) *Wymiar geograficzny uchodźstwa. Uchodźcy w Europie: uwarunkowania, istota, następstwa*. Warszawa, 46–63.
30. Dasko, H. *Remarque, kronikarz uchodźców*. Retrieved from: http://polish-jewish-heritage.org/Pol/06-01_Remarque.html
31. Gatrell, P. & Zhvanko L. (co-ed.) (2017). *Europe on the move: the Great War and its refugees*. Manchester.
32. Baron, N. & Gatrell P. (eds.) (2004). *Homelands: War, Population and Statehood in Eastern Europe and Russia, 1918–1924*. London.
33. Piskorski, J.-M. (2010). *Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie*. Warszawa.
34. Potyrała, A. (2015). *Organizacja Narodów Zjednoczonych wobec problemu uchodźstwa: geneza, istota i praktyka aktywności*. Warszawa.
35. *Report of the United Nations High Commissioner for Refugees Part II Global compact on refugees*. Retrieved from: https://www.unhcr.org/gcr/GCR_English.pdf
36. Sierpowski, St. *Sprawy uchodźców w działalności Ligi Narodów* Retrieved from: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/701/1/Sprawy%20uchod%C5%BAc%C3%B3w%20w%20dzia%C5%82alno%C5%9Bci%20Ligi%20Narod%C3%B3w.pdf>
37. *Uchodźcy w Europie: uwarunkowania, istota, następstwa* (2017). Warszawa.

Liubov Zhvanko, Dr. habil. (History), Professor
Leading specialist of the research department
Kharkiv State Zooveterinary Academy
Kharkiv, Ukraine

REFUGEES AND EMIGRANTS IN EUROPE: RETROSPECTIVE VIEW OF THE PROBLEM (1914 – 2015)

Abstract. *The proposed article summarizes the vision of the problem of displaced persons and refugees on the European continent in last century. Their appearance was caused by military conflicts of different origins: from two world wars to a series of local armed confrontations. The historiographical story mainly presents the key works of Western European researchers, directly relevant to the topic outlined in the article, the leading researchers of the study of refugee issues.*

The study presents the original concept of the author – the periodization of the appearance and stay of refugees in Europe. The author assumes that during the XX - XXI centuries. there were nine waves of escape. Their appearance - military conflicts of different nature. There are two peaks of refuge, caused by the classic cause - the world wars with the epicenter on the European continent. Among the waves she named: the first - during the First World War (1914 - 1918); the second – the inter-war upheavals (1919 - 1939); third – the Second World War and the first years after its end (1939 - 1956); the fourth – refugees from Hungary (1956) and the Czechoslovak Socialist Republic (1968); fifth – decolonization processes in the African continent (1960s); sixth - the breakup of Yugoslavia (1992-1997); the seventh - the collapse of the USSR (the beginning of the 1990s); eighth - Ukraine and the hybrid war (from 2014); ninth - the 'European migration crisis' (2015).

The realities of the continent are still complex: the Russian Federation's unleashed hybrid war against a sovereign state of Ukraine has provoked another wave of displaced persons. Within a year, the European Union's authorities faced a new challenge - the "migration crisis". A historical retrospective of the phenomenon shows that the problem is global and difficult to solve. The author singled out the period of the I World War (1914–1918) because it initiated the first mass appearance of refugees on different sides of the fronts, and therefore caused the first mass displacement of civilians on the continent. All subsequent waves of refugees can be considered as indirect consequences of this military conflict.

Keywords: *refugee, internally displaced persons, Europe, hybrid war, "migration crisis".*

Надійшла до редколегії 7.02.2020

UDC 327:94(494+476)

DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.15.8>

Ilya Zuyeu

Master of History

Belarusian State University

Minsk, Belarus

BILATERAL RELATIONS BETWEEN SWITZERLAND AND BELARUS

Abstract. *The article deals with the Swiss-Belarusian bilateral relations in the political, economic, humanitarian and cultural area from 1991 until nowadays. It provides a brief overview of the studies on this topic published in both countries as well as official reports by the Federal Council, where Belarus was mentioned.*

The article focuses on the former and current issues of intergovernmental relations between Switzerland and Belarus. It analyses the periods of deterioration caused by divergence of views on democracy and human rights, and the periods of improvement, when sanctions were lifted, the number of high-level visits increased, and new diplomatic and consular representations were established.

The article traces the dynamics and structure of foreign trade between the two countries and notes its rapid growth since the mid-2000s, which was facilitated by major Swiss investors, joint ventures and other entities as well as business forums.

It also gives data on the financial assistance and humanitarian aid that the Confederation has provided to Belarus, especially to the areas most affected by the Chernobyl nuclear disaster, within its programmes of cooperation with Eastern Europe and via the Swiss Cooperation Office in Minsk (now the Embassy of Switzerland in Belarus). The article also describes the activities of the Belarusian diaspora in Switzerland as well as the cooperation between the educational, scientific and cultural institutions of the two countries.

The author concludes that while Belarus is not one of Switzerland's priority partners, in recent years the bilateral relations between them have been gradually improving.

Keywords: *Swiss Confederation, Republic of Belarus, visa and financial sanctions, foreign trade and investment, humanitarian aid, Chernobyl disaster, Swiss Cooperation Office.*

Introduction. After the end of the Cold War Switzerland intensified its policy towards the Eastern European countries, including those that, until 1991, had been part of the Soviet Union. Still, its relations with them have developed in a different way. Russia, which is an important global actor, a permanent member of the UN Security Council and a nuclear power, has become one of the Confederation's strategic partners. Ukraine has been the second largest recipient (after Russia) of technical and financial aid provided by Switzerland in the post-Soviet area: the Confederation has supported political and economic reforms in this country and helped it to overcome the consequences of the armed conflict that had broken out in 2014.

Belarus, in turn, cannot be called one of Switzerland's priority partners: the leaderships of the two states differ in their ideas of democracy and human rights, and

their political and economic relations have developed on an irregular basis. Nevertheless, in recent years the bilateral relations between the two countries have been gradually improving due to certain political liberalisation of Belarus, its greater economic openness and its stabilising role in the European region. Therefore, studying the Swiss-Belarusian relations is now becoming particularly relevant.

Literature review. Bilateral relations between Switzerland and Belarus go back to only 28 years, and therefore this topic has not yet been the subject of many studies. Among the Swiss authors who mentioned Belarus in their publications are René Schwok and Christophe Bonte who believed that Belarus, like other Central and Eastern European states, could use either the bilateral agreements between Switzerland and the European Union or the European Economic Area as a role model for developing its own relations with the European Union [25, p. 49]. Certain aspects of relations between the two countries have also been discussed in the coursebook by Alexander Sharapo on political systems and foreign policies of Germany, Austria and Switzerland [5, p. 210-215] and the article by Alexander Tikhomirov concerning the issues of the Swiss-Belarusian relations in 1991-2008 [4]. Recently, another Swiss scholar, Benno Zogg, published several works on Belarusian domestic and foreign policy. In a book chapter on Switzerland's relations with Ukraine, Belarus and Moldova – the three Eastern European countries between the NATO/EU and Russia – he noted that Belarus, though having a “neo-Soviet” political and economic system and being Russia's main ally, has much in common with Switzerland including relative political stability, flexibility and “situational neutrality” as well as acting as a mediator and bridge builder [36, p.41-47, 51].

The lack of much research on bilateral relations between Switzerland and Belarus is partially offset by official reports of the Swiss Federal Council on its foreign policy and on its cooperation with Eastern Europe. In 2004 the Swiss government linked the economic problems of Belarus with its dependence on energy supplies from Russia as well as ineffective reforms, and noted that since the Eastern enlargement of the European Union in May 2004 the Belarusian leadership has been torn between its efforts to adopt European standards and the need to maintain existing economic ties with Russia [16, p. 1920-1921]. The same conclusions were repeated in 2006 [17, p. 596]. In its 2010 report the Federal Council stressed that the main precondition for the improvement of Switzerland's bilateral relations with any country was its adherence to European values such as democracy and human rights, and therefore it declared its intention to maintain dialogue with Belarus on the abolition of the death penalty [8, p. 1057, 1287]. And in 2014 the Swiss government expressed its support for the conclusion of a free trade agreement between the

European Free Trade Association (EFTA), on the one side, and Russia, Belarus and Kazakhstan, on the other [9, p. 1081].

Unlike existing publications on the Swiss-Belarusian relations mentioned above, the present article aims to discuss more detailed aspects of political, economic, humanitarian and cultural relations between the two countries and their development from 1991 until nowadays.

Political relations. On 25 August 1991 the Supreme Council of the Byelorussian Soviet Socialist Republic gave the Declaration of State Sovereignty the status of a constitutional law, and on 19 September it approved a new name – the Republic of Belarus – and new state symbols. Switzerland recognised the new independent European state on 23 December 1991, and on 10 February 1992 Belarus and Switzerland established diplomatic relations. Since then, the Swiss Ambassador in Poland has also been accredited in Minsk, and in January 1993 the Belarusian embassy headed by Anatoly Mardovich was opened in the municipality of Muri bei Bern [1].

In the 1990s Switzerland and Belarus aimed to establish contacts and develop interstate dialogue. Ivan Antanovich, the Minister of Foreign Affairs, was the first Belarusian politician who officially visited Switzerland on 28 November 1997 [14]. Other Belarusian officials also participated in events that were organised in Switzerland. In particular, in January 1992 and in January 1993 Stanislav Shushkevich, the Chairman of the Supreme Council, spoke at the World Economic Forum in Davos, and in June 1998 Alexander Lukashenko, the President, took part in the Crans-Montana Forum. In mid-1998 the Belarusian leader was also scheduled to meet Flavio Cotti, his Swiss counterpart, but this visit never took place due to political misunderstandings.

In general, the Swiss-Belarusian relations in the second half of the 1990s and early 2000s stayed rather cool. The Confederation condemned political transformations that took place in Belarus at that time – these included the May 1995 referendum, which strengthened the presidential powers, the November 1996 referendum, which adopted the new Constitution, the subsequent dissolution of the Supreme Council and the diplomatic conflict in Drozdy in 1998, when twenty-two ambassadors were evicted from their residential compound northwest of Minsk. In response to that, Switzerland suspended financial aid to Belarus. However, it did not support the travel ban imposed by other European states against the Belarusian leadership in 2002 and did not interrupt ministerial and inter-parliamentary dialogue. In 2001 Walter Fust, the Director-General of the Swiss Agency for Development and

Cooperation, visited Belarus, and in 2003 Alexander Lukashenko took part in the World Summit on the Information Society in Geneva.

The Swiss-Belarusian relations deteriorated in 2006. The Confederation condemned the results of the October 2004 referendum, which gave the Belarusian President the right to be re-elected an unlimited number of times, and the suppression of mass demonstrations in March 2006. In response to that, on 29 June of the same year the Federal Council imposed sanctions against the Belarusian leadership [35]. The funds and economic resources of the President of Belarus and other politicians as well as members of electoral commissions and judges were frozen. Moreover, these persons (their number totalled 41 at the end of 2006) were banned from entering the territory of the Confederation [24].

In 2008 the bilateral relations between Switzerland and Belarus improved. On 11 February the Office of the Swiss Embassy in Poland, which began its work in July 2007 under the leadership of Dietrich Dreyer, was officially opened in Minsk [13]. In November 2008, noting the improvement of the political situation during the parliamentary elections and the release of political prisoners as well as a similar decision of the Council of the European Union taken a month earlier, the Swiss Federal Council lifted travel restrictions from most Belarusian politicians. Still, the financial sanctions against these persons remained in force.

Removal of visa sanctions allowed to organise a series of high-level visits. On 5 February 2010 Micheline Calmy-Rey, the Head of the Federal Department of Foreign Affairs (FDFA) and the Chairman of the Committee of Ministers of the Council of Europe, met Sergei Martynov, her Belarusian counterpart, at the Munich Security Conference, where they discussed the work of the Council of Europe Information Point in Minsk as well as bilateral issues such as the abolition of the death penalty, freedom of the media and the guarantee of political liberties for the opposition [27, p. 3]. At that time Alexander Lukashenko also had a number of informal meetings with representatives of Swiss business and political communities. On 25 February 2010 Micheline Calmy-Rey met Alexander Lukashenko in Kiev, where she expressed her hope for a rapprochement of Belarus with the Council of Europe, but noted that this is possible only if it respects the fundamental values of this organisation such as free and fair elections, the abolition of the death penalty, freedom of assembly and freedom of the media [18]. In addition, on 17 March 2010 the honorary consulate of Belarus was opened in Zurich.

The presidential elections of 19 December 2010, the suppression of mass demonstrations and the following repressions were again criticised by Switzerland. On 22 February 2011 the Federal Council renewed and expanded financial and travel

sanctions against the Belarusian leadership, politicians, members of electoral commissions, judges, security personnel, journalists, businesspeople and other persons responsible for the situation in the country [34]. Subsequently, these lists were repeatedly revised: in April 2012 they included 243 persons and 32 organisations, and from the end of 2013 they began to gradually decline. After the release of political prisoners in August 2015, Switzerland, like the European Union, lifted most of the sanctions in February 2016. The only persons not delisted were the four individuals suspected of involvement in the unresolved disappearances of opposition politicians Yury Zakharenko and Viktor Gonchar, businessman Anatoly Krasovsky and journalist Dmitry Zavadsky in 1999-2000 [26].

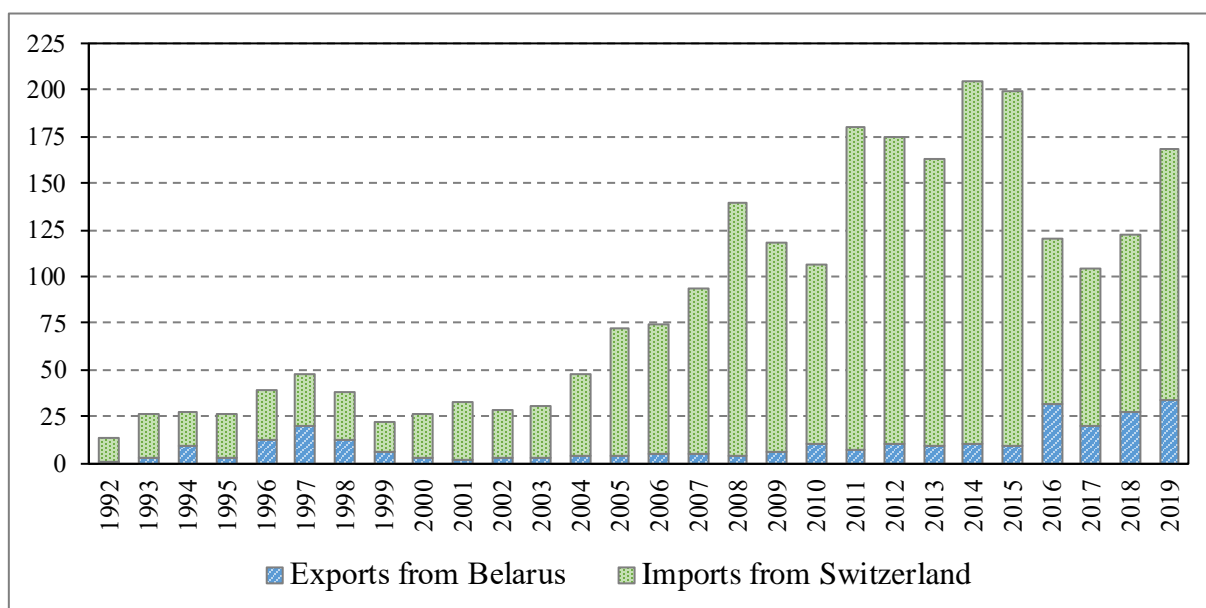
In 2017 the Swiss-Belarusian dialogue intensified again. The Switzerland-Belarus friendship groups were created in the parliaments of both states, and on 28 February 2018 the Belarusian delegation headed by Vladimir Andreichenko, the Chairman of the House of Representatives, made a historic visit to Switzerland. The delegates conducted negotiations with the members of the Swiss parliament as well as Ignazio Cassis, the Head of Switzerland's FDFA [14]. On 19-21 June of the same year Evgeny Shestakov, the Deputy Minister of Foreign Affairs, met Krystyna Marty Lang, FDFA Deputy State Secretary, in Bern. And on 25-28 September 2018 the delegation headed by Mikhail Orda, the Speaker of the Council of the Republic, and Vsevolod Yanchevsky, the Director of Hi-Tech Park Belarus, visited Switzerland [2]. During that visit, the second honorary consulate of Belarus was opened in Lausanne on 27 September 2018.

Vladimir Makei, the Minister of Foreign Affairs, made an official visit to Switzerland on 8-9 April 2019 – in particular, he spoke at the opening of the Belarusian-Swiss business forum “Doing Business in Belarus” [23]. Alexander Turchin, the First Deputy Prime Minister, met Guy Parmelin, the Head of the Federal Department of Economics, Education and Science, as well as members of the Swiss parliament on 4-9 June 2019 in Bern, and on 9 July in Lausanne and 23 August in Minsk he conducted negotiations with Swiss businesspeople [3]. Oleg Kravchenko, the Deputy Minister of Foreign Affairs, discussed the issues of European security and human rights with Krystyna Marty Lang on 5-6 September and on 12 December 2019 [19], and in September-October 2019 the representatives of the Belarusian Ministry of Internal Affairs and the Ministry of Foreign Affairs held consultations with their Swiss colleagues on cooperation in the area of migration and consular services. Furthermore, the third honorary consulate of Belarus was opened in Pratteln on 20 November 2019.

On 15 May 2019 the Federal Council, noting the steadily growing bilateral relations with Belarus and seeing great promise in its economic potential as well as its mediation efforts during the Ukrainian conflict, decided to upgrade the Swiss diplomatic mission in Minsk to a full embassy. At the same time, the Swiss government stressed its intention to increase its commitment to the issues of human rights in Belarus. On 12 July Claude Altermatt, now Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary, conducted negotiations with Vladimir Makei, the Belarusian Foreign Minister [22], and on 12 September 2019 he presented his Credentials to the Belarusian Head of State [6]. The official opening of the Swiss Embassy in Minsk took place on 13 February 2020 during the visit of Ignazio Cassis, who had negotiations with Vladimir Makei and Alexander Lukashenko [10]. In addition, the Switzerland-Belarus friendship association was founded in January 2020, which included members of Swiss humanitarian organisations, businesspeople, government officials and the public.

All in all, in the 1990-2000s political dialogue between the governments of Switzerland and Belarus was rather unstable, while it remained consistent and uninterrupted at the ministerial and inter-parliamentary level. Therefore, despite the fact that existing disagreements over democracy and human rights have not been resolved, in recent years the scope of the Swiss-Belarusian relations has increased, which was reflected in a series of meetings between the officials and the broadening of diplomatic contacts.

Economic cooperation. Despite the lack of mutual understanding on certain political issues, cooperation between Switzerland and Belarus in the economic area continued to develop, although not very actively. Belarus ranks only 83rd (or 4th among the post-Soviet countries) in the list of the Confederation's foreign trade partners, while Switzerland is the 22nd trading partner of Belarus [21]. The volume of Belarusian exports to Switzerland in 2019 amounted to CHF 33.6 m, and the volume of imports from Switzerland to Belarus amounted to CHF 134.7 m [29]. In general, during the period of 1992-2019 trade between the two countries increased, but this growth was not constant (see Chart 1). For example, in the mid-1990s the volume of Belarusian exports to the Confederation (CHF 20.5 m in 1997) was significantly higher than in subsequent periods and was surpassed only from 2016 onwards (CHF 31.3 m).

Chart 1. Volume of trade between Switzerland and Belarus, CHF million [29]

In 2019 Belarusian exports to Switzerland included vehicle parts, furniture, fresh and frozen vegetables, fruits and nuts, electrical transformers and other industrial goods, aluminium bars and iron nails. At the same time, the Confederation supplied locomotive and other vehicle parts, packaged medicaments, blood, chemicals, electrical transformers and other equipment, insulated wire, centrifuges, metal finishing machines, aluminium bars and flat-rolled iron to Belarus [32].

Belarus and Switzerland have concluded several agreements in the field of economics and finance: on trade and economic cooperation (1993), on the promotion and mutual protection of investments (1993), on the avoidance of double taxation in the field of taxes on income and on wealth (1999), on air (1994) and road transport (2000) [33].

Belarus attracts major Swiss investors. In March 2010 *Franck Muller* acquired majority ownership of the previously nationalised Minsk Watch Factory, promising to supply it with new equipment and build a new facility. It is worth saying, however, that since that time the production volumes have only decreased, the new equipment has not been acquired, and Vartan Sirmakes, the Chief Executive Officer, later abandoned the idea of building the so-called “Watch Village” – the new production facility in Shchomyslitsa, southwest of Minsk.

In January 2011 *Stadler Rail*, another major Swiss investor, delivered its electric trains to Belarus (the first of the post-Soviet countries) and in 2013 built the *Stadler Minsk* plant in Fanipol, Minsk Region. This plant subsequently became the main recipient of Swiss investments into the Belarusian economy and one of the largest

producers of single- and double-decker trains, trams and underground trains exported to Russia, Azerbaijan, Georgia and other countries.

A total of 118 Swiss-based enterprises are registered in Belarus, and the volume of Swiss investments in the Belarusian economy in 2018 amounted to almost CHF 83 m [30].

Cooperation between the two countries is facilitated by the Joint Chamber of Commerce “Switzerland-CIS/Georgia” (JCC), which since 1999 has helped companies to establish relations with each other, provided them with relevant information and conducted business events. One of such events was the Belarusian-Swiss business forum “Doing Business in Belarus: Opportunities for Swiss companies”, which was held on 8-9 April 2019 in Château du Grand Malagny in a suburb of Geneva. Several documents have been signed at the forum, including the memorandums of cooperation between the Joint Chamber of Commerce and two Belarusian departments: the National Agency of Investment and Privatisation [12] and the National Centre for Marketing of the Belarusian Ministry of Foreign Affairs [31]. A number of meetings between politicians and businesspeople of the two countries also took place during the forum.

In addition, in June 2013 the Belarusian-Swiss Business Council was created, which included organisations from both countries interested in strengthening bilateral contacts. It is important to note that the major Swiss investors were the main supporters of these associations. Peter Spuhler, the President of *Stadler Rail*, was the main initiator of the Belarusian-Swiss Business Council, and *Franck Muller* provided a platform for holding the Belarusian-Swiss business forum.

The creation of the Eurasian Economic Union (EAEU) in 2015 was meant to increase the attractiveness of Belarus for Switzerland, while it has become part of an extensive market on a continental scale. However, there are still numerous restrictions even in mutual trade between EAEU member countries. Economic sanctions against Russia also affect other member countries of the EAEU, including Belarus, and negotiations on a free trade agreement between the European Free Trade Association and the EAEU have been frozen due to Russia’s position on the conflict in Ukraine [11, p. 2-3]. Nevertheless, the Swiss government sees encouraging opportunities in cooperation with Belarus, although it does not overestimate its prospects in the short term.

All in all, while neither of the two countries is each other’s most important economic partner, the volume of mutual trade, which had declined in the late 1990s, has recovered and surpassed all previous records. The total trade between the two countries in 2014 was 4.3 times higher than in 1997, while Belarusian exports to

Switzerland in 2016 were 3.5 times higher than in 2015 and 1.5 times higher than in 1997. This growth is largely due to the involvement of major Swiss investors and the operation of joint ventures in Belarus.

Humanitarian and cultural cooperation. Like other post-socialist countries, Belarus was part of Swiss programmes of cooperation with Eastern Europe. In 1993-1999 it received CHF 22.7 m of financial assistance and CHF 20 m of loan guarantees [7]. However, since 2000 Belarus has been excluded from these programmes in accordance with the principle of political conditionality – in particular, due to the use of the death penalty and other violations of human rights.

After that, Switzerland continued to support Belarus through other sources. In January 2001 Walter Fust, the Director-General of the Swiss Agency for Development and Cooperation, opened a cooperation office in Minsk. Subsequently, Walter Fust and his colleagues repeatedly met the Minister of Emergency Situations and other Belarusian politicians. The governments of the two states also concluded an agreement on cooperation in the event of natural disasters, crises or major accidents (2004) and an agreement on the conditions for the recreation of minor citizens of the Republic of Belarus in the Swiss Confederation (2010) [33].

At that time the volume of Swiss humanitarian aid delivered to Belarus has greatly increased. While in 1994-2000 it amounted to CHF 1.5 m, in 2001-2010 it reached CHF 25 m [13]. Its significant part was distributed in the Gomel and Mogilev Regions, which had been most affected by the disaster at the Chernobyl nuclear power plant in 1986. In particular, under the *Mother and Child Health Project* hospitals in the Slavgorod, Cherikov and Krasnopol'sky districts of the Mogilev Region received modern medical equipment, and their staff, as well as local residents, took part in training seminars in the area of perinatology, ultrasound diagnostics and disease prevention. This and other projects helped to improve the living conditions of people in the Belarusian areas affected by the Chernobyl disaster, significantly reduce child mortality, modernise healthcare, social welfare and emergency protection systems, and strengthen civil society. In May 2010, in view of the successful development of Belarus in the humanitarian area and the lack of need for the prior amount of assistance, Switzerland transferred all joint projects under the control of local partner organisations.

The Swiss diaspora in Belarus is rather small – in 2018 it included only 30 people [28]. A lot more Belarusians – almost 1.2 thousand – reside in Switzerland [20]. In March 2012 around 250 people living in the canton of Zurich created their own public organisation – the Belarusian Association in Switzerland – which helps to integrate Belarusians in the Confederation, preserve their national identity and

facilitate inter-cultural dialogue as well as scientific, social and humanitarian relations between the two countries.

Thanks to the activities of the Association, in July 2017 the ashes of Princess Maria Madeleine Radziwiłł, the Belarusian patron of arts who lived in Fribourg from 1932 to 1945, were transferred to her motherland, and in October 2017 a monument to Tadeusz Kościuszko, the participant of the American War of Independence and the leader of the uprising against the Russian Empire and the Kingdom of Prussia of 1794, was opened in Solothurn. The Belarusians in Switzerland keep in touch with the Belarusian embassy, they annually celebrate the Day of the Belarusian written language, Dziady, Kupalle and other traditional feasts and holidays. In addition, exhibitions of Belarusian artists, concerts of Belarusian performers and other events are regularly organised in the Confederation.

Certain educational and cultural institutions of Switzerland and Belarus have also established contacts between each other. In November 2013 René Schwok, a professor from the University of Geneva, visited the Faculty of International Relations of the Belarusian State University, making a presentation on the topic “Switzerland’s foreign policy: more original than usually thought”. In December 2017 the faculty hosted a meeting with Claude Altermatt, the Head of the Swiss diplomatic mission in Minsk. And on 12 February 2019 the Haute École Arc and the International University “MITSO” signed an agreement on cooperation.

In addition, in November 2018 Roman Motulsky, the Director of the National Library of Belarus, presented the department of Slavic Languages and Literatures of the University of Geneva with a facsimile edition of the world’s first book called *Primer (Bukvar)*, which had been published in 1618 in the printing house of the Vilna Holy Spirit Orthodox Brotherhood in Jewie (now Vievis, Lithuania) as well as a collection of books on Belarusian philology, literature and history. During another visit, which took place in June 2019, Roman Motulsky presented the Slavic Library of the University of Zurich and the Swiss Gutenberg Museum of Graphic Arts and Communication in Fribourg with 20-volume facsimile reprints of *Francysk Skaryna’s Book Heritage (1517-1519)*, marking the 500th anniversary of Belarusian book printing.

All in all, throughout the 1990s Switzerland has financially supported post-socialist transformation in Belarus. This assistance, however, was discontinued in accordance with the principle of political conditionality and other disagreements. Nevertheless, in 2001 Switzerland opened a cooperation office in Minsk and extended its humanitarian aid to Belarusian areas most affected by the Chernobyl disaster. In addition, Switzerland and Belarus are brought together by the activities of

the diaspora as well as cooperation between educational, scientific and cultural institutions.

Conclusion. Although Belarus cannot be called one of Switzerland's priority partners, the Confederation maintains constructive political dialogue with it. Its dynamics was rather unstable: Switzerland condemned violence and repressions that accompanied the elections and referendums in Belarus, and imposed visa and financial sanctions against the Belarusian leadership, which led to deterioration of relations. However, ministerial and inter-parliamentary dialogue was never interrupted, and high-level political contacts resumed at the first signs of improvements. These facts have shown that adherence to democracy and human rights in Belarus, especially the abolition of the death penalty, can be the main key to further improving its relations with Switzerland.

The dynamics of foreign trade between Switzerland and Belarus was irregular, but since the mid-2000s there has been a noticeable increase. The Confederation has become an important economic partner of Belarus and one of the main investors in its economy, due to opening of joint ventures, the activities of the Joint Chamber of Commerce "Switzerland-CIS/Georgia" and the Belarusian-Swiss Business Council as well as business forums.

Switzerland has included Belarus, along with other post-socialist countries, in its cooperation programmes with Eastern Europe, under which Belarus received financial assistance and loan guarantees. While since 2000 it has been excluded from these programmes due to violations of human rights, the Confederation strengthened cooperation with Belarus in the humanitarian area, helping the Gomel and Mogilev Regions to overcome the consequences of the Chernobyl disaster. In order to coordinate the provision of humanitarian aid, in 2001 the Swiss cooperation office was opened in Minsk. In 2007 it was transformed into the Office of the Swiss Embassy in Poland, and in 2019 it was upgraded to an embassy. Moreover, Switzerland and Belarus cooperate in the area of people's diplomacy, education and culture.

Sources:

1. Из истории Посольства [Электронный ресурс] / Посольство Республики Беларусь в Швейцарской Конфедерации. – Режим доступа: <http://switzerland.mfa.gov.by/ru/embassy/history> (Дата обращения: 25.02.2020). – Название с экрана.

2. Капоне Н. Швейцария и Беларусь развивают контакты [Электронный ресурс] / Н. Капоне // SWI swissinfo.ch. – 2018. – 30 сент. – Режим доступа: https://www.swissinfo.ch/rus/politics/диаспора_швейцария-и-беларусь-будут-дружить-в-сфере-высоких-технологий--спорта-и-кино/44433548 (Дата обращения: 25.02.2020). – Название с экрана.

3. О рабочем визите Первого заместителя Премьер-министра Беларуси А. Турчина в Швейцарию [Электронный ресурс] / Посольство Республики Беларусь в Швейцарской Конфедерации. – Режим доступа: <http://switzerland.mfa.gov.by/ru/embassy/news/b1ad70c88d21c026.html> (Дата обращения: 25.02.2020). – Название с экрана.

4. Тихомиров А. В. Нейтральная Швейцария в диалоге с Минском тоже оглядывается на ЕС [Электронный ресурс] / А. В. Тихомиров // БелаПАН. – 2009. – Режим доступа: https://belapan.by/archive/2009/12/18/eu_eu1710 (Дата обращения: 25.02.2020). – Название с экрана.

5. Шарапо А. В. Политические системы и внешняя политика Германии, Австрии, Швейцарии: учеб. пособие / А. В. Шарапо. – Минск: БГУ, 2007. – 231 с.

6. Aleksandr Lukashenko receives credentials of foreign ambassadors [Electronic resource] / Press Service of the President of the Republic of Belarus. – Mode of access: http://president.gov.by/en/news_en/view/aleksandr-lukashenko-receives-credentials-of-foreign-ambassadors-21991 (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

7. Annual reports archive [Electronic resource] / Swiss Agency for Development and Cooperation. – Mode of access: <https://www.eda.admin.ch/deza/en/home/results-impact/reports-effectiveness-annual/archiv.html> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

8. Aussenpolitischer Bericht 2010 vom 10. Dezember 2010 [Elektronische Ressource] // Bundesblatt. – BBl 2011 1013. – S. 1013-1316. – Zugriffsmodus: <https://www.admin.ch/opc/de/federal-gazette/2011/1013.pdf> (Letzter Zugriff: 25.02.2020). – Titel vom Bildschirm.

9. Aussenpolitischer Bericht 2013 vom 15. Januar 2014 [Elektronische Ressource] // Bundesblatt. – BBl 2014 1055. – S. 1055-1184. – Zugriffsmodus: <https://www.admin.ch/opc/de/federal-gazette/2014/1055.pdf> (Letzter Zugriff: 25.02.2020). – Titel vom Bildschirm.

10. Belarus: Ignazio Cassis meets President Lukashenka and Foreign Minister Makej at Swiss embassy opening [Electronic resource] / The Federal Council. – Mode of access: <https://www.admin.ch/gov/en/start/documentation/media-releases.msg-id-78095.html> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

11. Belarus: Market Information. – Zurich: Switzerland Global Enterprise, 2018. – 11 p.

12. Belarusian-Swiss business forum “Doing Business in Belarus: Opportunities for Swiss companies” [Electronic resource] / National Agency of Investment and Privatisation. – Mode of access: <https://investinbelarus.by/en/press/news/belarusian-swiss-business-forum-doing-business-in-belarus-opportunities-for-swiss-companies/> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

13. Bilateral relations Switzerland–Belarus [Electronic resource] / Federal Department of Foreign Affairs. – Mode of access: <https://www.eda.admin.ch/eda/en/home/representations-and-travel-advice/belarus/switzerland-belarus.html> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

14. Bilateral Visits from 1848 until today [Electronic resource] / Federal Department of Foreign Affairs. – Mode of access: <https://www.eda.admin.ch/eda/en/home/fdfa/diplomacy/protocol-and-visits/bilateral-visits.html> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

15. Bilaterale wirtschaftliche Zusammenarbeit [Elektronische Ressource] / Botschaft der Republik Belarus in der Schweizerischen Eidgenossenschaft. – Zugriffsmodus: http://switzerland.mfa.gov.by/de/bilateral_relations/trade_economic (Letzter Zugriff: 25.02.2020). – Titel vom Bildschirm.

16. Botschaft über die Weiterführung der Zusammenarbeit mit den Staaten Osteuropas und der GUS vom 31. März 2004 [Elektronische Ressource] // Bundesblatt. – BBl 2004 1843. – S. 1843-1950. – Zugriffsmodus: <https://www.admin.ch/opc/de/federal-gazette/2004/1843.pdf> (Letzter Zugriff: 25.02.2020). – Titel vom Bildschirm.

17. Botschaft über die Weiterführung der Zusammenarbeit mit den Staaten Osteuropas und der GUS vom 15. Dezember 2006 [Elektronische Ressource] // Bundesblatt. – BBl 2007 559. – S. 559-626. – Zugriffsmodus: <https://www.admin.ch/opc/de/federal-gazette/2007/559.pdf> (Letzter Zugriff: 25.02.2020). – Titel vom Bildschirm.

18. Conclusion of Switzerland's chairmanship of the Council of Europe [Electronic resource] / The Federal Council. – Mode of access: <https://www.admin.ch/gov/en/start/documentation/media-releases.msg-id-33056.html> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

19. Deputy Minister of Foreign Affairs of Belarus O. Kravchenko visits Switzerland [Electronic resource] / Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus. – Mode of access: http://mfa.gov.by/en/press/news_mfa/a5b0aa44ca1ae263.html (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

20. Foreign permanent resident population by citizenship, 1980-2018 [Electronic resource] / Federal Statistical Office. – Mode of access: <https://www.bfs.admin.ch/asset/en/je-e-01.05.01.01> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

21. Foreign trade database [Electronic resource] / National Statistical Committee of the Republic of Belarus. – Mode of access: <http://dataportal.belstat.gov.by/AggregatedDb> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

22. Minister of Foreign Affairs of Belarus V. Makei meets the Ambassador of Switzerland [Electronic resource] / Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus. – Mode of access: http://mfa.gov.by/en/press/news_mfa/dd0b922f46e0617d.html (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

23. Minister of Foreign Affairs of Belarus V. Makei visits Geneva [Electronic resource] / Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus. – Mode of access: http://mfa.gov.by/en/press/news_mfa/af7a81f23f232d20.html (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

24. Sanction measures against Belarus [Electronic resource] / The Federal Council. – Mode of access: <https://www.admin.ch/gov/en/start/dokumentation/medienmitteilungen.msg-id-5885.html> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

25. Schwok R. European Economic Area and Switzerland-European Union bilateral agreements in comparative perspective: what lessons? / R. Schwok, C. Bonte // Regionalism and multilateralism after the Uruguay Round: convergence, divergence and interaction / ed. by P. Demaret, J.-F. Bellis, G. García Jiménez. – Brussels: European Interuniversity Press, 1997. – P. 27-60.

26. Searching for subjects of sanctions [Electronic resource] / State Secretariat for Economic Affairs. – Mode of access: <https://www.sesam.search.admin.ch> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

27. Situation in Belarus [Electronic resource] / Parliamentary Assembly CoE. – Mode of access: http://www.assembly.coe.int/CommitteeDocs/2010/memo_Belarus_E.pdf (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

28. Swiss citizens living abroad by country or territory of residence, 1993-2018 [Electronic resource] / Federal Statistical Office. – Mode of access: <https://www.bfs.admin.ch/asset/en/su-e-01.05.09.01> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

29. Swiss-Impex [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.gate.ezv.admin.ch/swissimpex/> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

30. Switzerland [Electronic resource] / National Centre for Marketing and Price Study. – Mode of access: <https://export.by/en/switzerland> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

31. The National Centre for Marketing signed a Memorandum on trade and economic cooperation in Geneva [Electronic resource] / National Centre for Marketing and Price Study. – Mode of access: <https://ncmps.by/en/news/natsionalnyy-tsentr-marketinga-podpisal-v-zheneve-memorandum-o-torgovo-ekonomicheskom-sotrudnichestv/> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

32. Trade between Switzerland and Belarus – Section View HS4 [Electronic resource] / EFTA Trade Statistics. – Mode of access: <http://trade.efta.int/#/country-graph/CH/BY/2019/SVHS4> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

33. Treaty database [Electronic resource] / Federal Department of Foreign Affairs. – Mode of access: <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/foreign-policy/international-law/internationale-vertraege/datenbank-staatsvertraege.html> (Last access: 25.02.2020). – Title from the screen.

34. Verordnung über Massnahmen gegenüber Belarus – Änderung vom 14. Februar 2011 [Elektronische Ressource] // Amtliche Sammlung des Bundesrechts. – AS 2011 783. – S. 783-802. – Zugriffsmodus: <https://www.admin.ch/opc/de/official-compilation/2011/783.pdf> (Letzter Zugriff: 25.02.2020). – Titel vom Bildschirm.

35. Verordnung über Massnahmen gegenüber Belarus vom 28. Juni 2006 [Elektronische Ressource] // Systematische Rechtssammlung. – SR 946.231.116.9. – Zugriffsmodus: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20061656/index.html> (Letzter Zugriff: 25.02.2020). – Titel vom Bildschirm.

36. Zogg B. Zwischen Ost und West: Die Schweiz und die Ukraine, Belarus und Moldawien / B. Zogg // Bulletin 2018 zur schweizerischen Sicherheitspolitik / Hrsg. von C. Nünlist, O. Thränert. – Zürich: Center for Security Studies, 2018. – S. 31-56.

References:

1. From the history of the Embassy (2020). *Embassy of the Republic of Belarus in the Swiss Confederation*. Retrieved from <http://switzerland.mfa.gov.by/ru/embassy/history>

2. Capone, N. (2018). Switzerland and Belarus develop contacts. *SWI swissinfo.ch*. Retrieved from https://www.swissinfo.ch/rus/politics/диаспора_швейцария-и-беларусь-будут-дружить-в-сфере-высоких-технологий--спорта-и-кино/44433548

3. On the working visit of the First Deputy Prime Minister of Belarus A. Turchin to Switzerland (2019). *Embassy of the Republic of Belarus in the Swiss Confederation*. Retrieved from <http://switzerland.mfa.gov.by/ru/embassy/news/b1ad70c88d21c026.html>

4. Tikhomirov, A. V. (2009). Neutral Switzerland in its dialogue with Minsk also glances back at the EU. *BelaPAN*. Retrieved from https://belapan.by/archive/2009/12/18/eu_eu1710

5. Sharapo, A. V. (2007). *Political systems and foreign policies of Germany, Austria and Switzerland: manual*. Minsk: Belarusian State University.

6. Aleksandr Lukashenko receives credentials of foreign ambassadors (2019). *Press Service of the President of the Republic of Belarus*. Retrieved from http://president.gov.by/en/news_en/view/aleksandr-lukashenko-receives-credentials-of-foreign-ambassadors-21991

7. Annual reports archive (2018). *Swiss Agency for Development and Cooperation*. Retrieved from <https://www.eda.admin.ch/deza/en/home/results-impact/reports-effectiveness-annual/archiv.html>

8. Foreign Policy Report 2010 of 10 December 2010 (2010). *Federal Gazette*. Retrieved from <https://www.admin.ch/opc/de/federal-gazette/2011/1013.pdf>

9. Foreign Policy Report 2013 of 15 January 2014 (2014). *Federal Gazette*. Retrieved from <https://www.admin.ch/opc/de/federal-gazette/2014/1055.pdf>

10. Belarus: Ignazio Cassis meets President Lukashenka and Foreign Minister Makej at Swiss embassy opening (2019) *The Federal Council*. Retrieved from <https://www.admin.ch/gov/en/start/documentation/media-releases.msg-id-78095.html>

11. *Belarus: Market Information* (2018). Zurich: Switzerland Global Enterprise.

12. Belarusian-Swiss business forum “Doing Business in Belarus: Opportunities for Swiss companies” (2019). *National Agency of Investment and Privatisation*. Retrieved from <https://investinbelarus.by/en/press/news/belarusian-swiss-business-forum-doing-business-in-belarus-opportunities-for-swiss-companies/>

13. Bilateral relations Switzerland-Belarus (2020). *Federal Department of Foreign Affairs*. Retrieved from <https://www.eda.admin.ch/eda/en/home/representations-and-travel-advice/belarus/switzerland-belarus.html>
14. Bilateral Visits from 1848 until today (2020). *Federal Department of Foreign Affairs*. Retrieved from <https://www.eda.admin.ch/eda/en/home/fdfa/diplomacy/protocol-and-visits/bilateral-visits.html>
15. Bilateral economic cooperation (2020). *Embassy of the Republic of Belarus in the Swiss Confederation*. Retrieved from http://switzerland.mfa.gov.by/de/bilateral_relations/trade_economic
16. Message on the continuation of cooperation with Eastern European states and the CIS of 31 March 2004 (2004). *Federal Gazette*. Retrieved from <https://www.admin.ch/opc/de/federal-gazette/2004/1843.pdf>
17. Message on the continuation of cooperation with Eastern European states and the CIS of 15 December 2006 (2006). *Federal Gazette*. Retrieved from <https://www.admin.ch/opc/de/federal-gazette/2007/559.pdf>
18. Conclusion of Switzerland's chairmanship of the Council of Europe (2010). *The Federal Council*. Retrieved from <https://www.admin.ch/gov/en/start/documentation/media-releases.msg-id-33056.html>
19. Deputy Minister of Foreign Affairs of Belarus O. Kravchenko visits Switzerland (2019). *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus*. Retrieved from http://mfa.gov.by/en/press/news_mfa/a5b0aa44ca1ae263.html
20. Foreign permanent resident population by citizenship, 1980-2018 (2019). *Federal Statistical Office*. Retrieved from <https://www.bfs.admin.ch/asset/en/je-e-01.05.01.01>
21. Foreign trade database (2020). *National Statistical Committee of the Republic of Belarus*. Retrieved from <http://dataportal.belstat.gov.by/AggregatedDb>
22. Minister of Foreign Affairs of Belarus V. Makei meets the Ambassador of Switzerland (2019). *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus*. Retrieved from http://mfa.gov.by/en/press/news_mfa/dd0b922f46e0617d.html
23. Minister of Foreign Affairs of Belarus V. Makei visits Geneva (2019). *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus*. Retrieved from http://mfa.gov.by/en/press/news_mfa/af7a81f23f232d20.html
24. Sanction measures against Belarus (2006). *The Federal Council*. Retrieved from <https://www.admin.ch/gov/en/start/dokumentation/medienmitteilungen.msg-id-5885.html>
25. Schwok, R. & Bonte, C. (1997). European Economic Area and Switzerland-European Union bilateral agreements in comparative perspective: what lessons? In P. Demaret et al. (eds.), *Regionalism and multilateralism after the Uruguay Round: convergence, divergence and interaction* (pp. 27-60). Brussels: European Interuniversity Press.
26. Searching for subjects of sanctions (2020). *State Secretariat for Economic Affairs*. Retrieved from <https://www.sesam.search.admin.ch>
27. Situation in Belarus (2010). *Parliamentary Assembly CoE*. Retrieved from http://www.assembly.coe.int/CommitteeDocs/2010/memo_Belarus_E.pdf
28. Swiss citizens living abroad by country or territory of residence, 1993-2018 (2019). *Federal Statistical Office*. Retrieved from <https://www.bfs.admin.ch/asset/en/su-e-01.05.09.01>
29. Swiss-Impex (2020). *Swiss Federal Customs Administration*. Retrieved from <https://www.gate.ezv.admin.ch/swissimpex>
30. Switzerland (2020). *National Centre for Marketing and Price Study*. Retrieved from <https://export.by/en/switzerland>
31. The National Centre for Marketing signed a Memorandum on trade and economic cooperation in Geneva (2019). *National Centre for Marketing and Price Study*. Retrieved from <https://ncmps.by/en/news/natsionalnyy-tsentr-marketinga-podpisal-v-zheneve-memorandum-otorgovo-ekonomicheskoy-sotrudnichestva/>
32. Trade between Switzerland and Belarus – Section View HS4 (2020). *European Free Trade Association*. Retrieved from <http://trade.efta.int/#/country-graph/CH/BY/2019/SVHS4>

33. Treaty database (2020). *Federal Department of Foreign Affairs*. Retrieved from <https://www.eda.admin.ch/eda/en/home/foreign-policy/international-law/internationale-vertraege/datenbank-staatsvertraege.html>

34. Decree on measures against Belarus – Amendment of 14 February 2011 (2011). *Federal Gazette*. Retrieved from <https://www.admin.ch/opc/de/official-compilation/2011/783.pdf>

35. Decree on measures against Belarus of 28 June 2006 (2006). *Systematic Compilation of Federal Legislation*. Retrieved from <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20061656/index.html>

36. Zogg, B. (2018). Between East and West: Switzerland and Ukraine, Belarus and Moldova. In C. Nünlist & O. Thränert (eds.), *Bulletin 2018 on Swiss Security Policy* (pp. 31-56). Zurich: Centre for Security Studies. DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000317780>

Ілля Зуєв, магістр історії

Білоруський державний університет, Мінськ, Білорусь

ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ МІЖ ШВЕЙЦАРІЄЮ ТА БІЛОРУСІЄЮ

Анотація. У статті розглядаються швейцарсько-білоруські двосторонні відносини в політичній, економічній, гуманітарній та культурній сферах в період з 1991 року по теперішній час. У ній пропонується стислий огляд досліджень по цій темі, опублікованих в обох країнах, а також офіційних звітів Федеральної ради, в яких була згадана Білорусь.

Значна увага у статті приділяється минулим і сучасним проблемам відносин поміж урядами Швейцарії та Білорусі. У ній проаналізовані періоди погіршення, які були викликані розбіжністю поглядів на питання демократії і прав людини, і періоди поліпшення, коли знімалися санкції, збільшувалася кількість візитів на високому рівні і відкривалися нові дипломатичні та консульські представництва.

У статті простежується динаміка і структура зовнішньої торгівлі між двома країнами і відзначається її швидке зростання з середини 2000-х років, чому сприяли великі швейцарські інвестори, спільні підприємства та інші установи, а також бізнес-форуми.

У ній наводяться дані про фінансову та гуманітарну допомогу, яку Швейцарія надала Білорусі, особливо районам, які найбільше постраждали від Чорнобильської катастрофи, в рамках її програм співробітництва з країнами Східної Європи та через швейцарське Бюро співробітництва в Мінську (зараз Посольство Швейцарії в Білорусі). У статті також аналізується діяльність білоруської діаспори в Швейцарії і співробітництво між освітніми, науковими та культурними установами двох країн.

Автор робить висновок: незважаючи на те, що Білорусь не є одним із пріоритетних партнерів Швейцарії, в останні роки двосторонні відносини між ними поступово поліпшуються.

Ключові слова: Швейцарська Конфедерація, Республіка Білорусь, візові та фінансові санкції, зовнішня торгівля та інвестиції, гуманітарна допомога, Чорнобильська катастрофа, швейцарське Бюро співробітництва.

Надійшла до редколегії 15.02.2020

УДК 94(430) «18/19» Б. Бюлов
DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.15.9>

Наталія Папенко

кандидат історичних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ, Україна

«РЕФОРМАТОР» ВІЛЬГЕЛЬМІВСЬКОЇ ЕПОХИ: БЕРНХАРД МАРТІН ФОН БЮЛОВ (1849-1929)

***Анотація.** В статті автор розглядає суспільно-політичний розвиток Німецької імперії в часи правління імператора Вільгельма II. Автор статті намагається розкрити складний механізм методів політики імперського канцлера Б. фон Бюлова як у сфері зовнішньої, так і внутрішньої політики. Свою діяльність він розпочав в складний історичний час не лише для Німеччини, а й для більшості країн Західної Європи. Це був час боротьби Німеччини за світове панування. Політичні керманічі провідних західноєвропейських країн були представниками нової формації, тому мусили діяти новими методами керівництва суспільством і не лише ним. Рейхсканцлер Б. фон Бюлов готовий був йти на політичні та соціальні реформи задля послаблення соціальних конфліктів та удосконалення суспільства в цілому. Автор статті наголошує, що на відміну від країн Західної Європи, Німеччина на поч. ХХ ст. не змогла повністю звільнитися від феодально-абсолютистського спадку. Проте інтенсивний капіталістично-індустріальний розвиток країни здійснював вплив на усі верстви суспільства та політичні інститути влади.*

На поч. ХХ ст. в Німеччині викристалізувався консерватизм як послідовна ідеологія в поєднанні з ліберальними тенденціями. Яскравим її представником був Б. фон Бюлов. Розумний, харизматичний, він не був проти демократичних змін взагалі. Наполягав на тому, щоб усілякі зміни в країні запроваджувати так, щоб сприяти органічному розвитку загальноновизнаних державних та суспільних інститутів. Щоб вони не опинилися під загрозою. Як керманіч країни, він добре розумів необхідність відмови від крайнощів консерватизму, від насильницьких методів, наполягаючи на поєднанні консерватизму з лібералізмом, тим самим створюючи блок партійної єдності. Тому намагався діяти послідовно, активно.

На поч. ХХ ст. Німеччині не вдалося побудувати стабільну парламентську систему. Європейці розглядали німців «за фасадом демократії», бо наслідки лібералізації проявлялося де-не-де. В статті підкреслюється, що ліберали виявилися не готовими розглядати радикальні проекти Б. фон Бюлова, наприклад, загальне виборче право, бо існували авторитарні традиції двору, армії, тому німецький лібералізм був слабкий та не міг грати керівну політичну роль в країні.

Актуальність теми дослідження визначається історичною значимістю порушених у ній проблем. Вагомі політичні партії, політико-економічні сили створили «геополітичний консенсус», що привів Німеччину до боротьби за світове панування.

Ключові слова: лібералізм, консерватизм, парламентаризм, рейхстаг, законопроект.

Дослідження історії Німеччини кінця ХІХ – поч. ХХ ст. займає значне місце в українській історіографії. Певний внесок у її розвиток здійснили дослідники Троян С. С., Гордієнко В. Я. [9], які сконцентрували свою увагу на дослідженні мілітаристських тенденцій політичному курсі, колоніальних ідей, концептуальному оформленні пангерманської середноєвропейської ідеї, яка

згодом спровокувала Першу світову війну. Вивченню історії Німеччини «Вільгельмівської епохи» присвячені праці німецьких істориків, таких як Деуерляйна Е. [11], Фессера Г. [12] та інших. Значний інтерес викликають мемуари Б. фон Бюлова [3], в яких була піддана критиці консервативна політика Вільгельма II.

Серед історичних постатей Німеччини кінця XIX – поч. XX ст. заслуговує уваги діяльність державного діяча, політика, рейхсканцлера Бернхарда Генріха Мартіна фон Бюлова (1900-1909). Він походив із дворянської родини, яка дала Німеччині достатньо відомих діячів у сфері політики, дипломатії, культури та релігії. Середню освіту юний Бернхард здобув у королівській гімназії м. Галле. Згодом навчався в університетах м. Лозанни, Лейпцига, Берліна, вивчаючи там юриспруденцію. Проте навчання він змушений був припинити, так як у 1870 р. розпочалася війна між Францією та Пруссією. На той час Бенхарду виповнилося 21 рік і він вступає до пруського королівського гусарського полку, приймає участь у бойових операціях та отримує звання лейтенанта. За наполяганням батька, молодий Бернхард знову студент. У 1872 р. він отримує диплом юриста. Не без підтримки імперського канцлера О. фон Бісмарка, з листопада 1873 р. він працює в міністерстві закордонних справ, згодом – на дипломатичній службі в Італії, туди 25-річний Бернхард був відправлений в якості аташе, потім посада третього секретаря німецького посольства в Росії. Там він наполегливо вивчає російську мову, культуру, щоб краще розуміти російську дипломатію. Після початку російсько-турецької війни (1877-1878), він тимчасово повірений у справах посольства в Афінах, приймає участь на берлінському конгресі та згодом отримує нове призначення – другого секретаря посольства у Парижі. Там він зустрічається з відомими політиками (Ж. Феррі), діячами (Л. Гамбеттом), які значно розширюють його світогляд. З 1885-1890 рр. він очолює німецьке посольство у Румунії, сприяє укладанню німецько-румунського торговельного договору, намагається налагодити відносини з королем Каролем I. У 1894 р. отримує нове призначення – посла в Італії та докладає неабиякі зусилля, щоб утримати Італію у Троїстому союзі, покращити відносини з Папою Римським. За пропозицією імперського канцлера Х. Гогенлоє (1894-1900) Б. фон Бюлову було запропоновано посаду статс-секретаря імперського відомства закордонних справ. Виступаючи в рейхстазі 11 грудня 1899 р., він наголошує, що «ми не потерпимо, щоб яка небусть іноземна держава, щоб який-небудь чужоземний Юпітер казав нам: «Що робити? Світ уже поділений!» Ми не бажаємо нікому заважати, але ми і не дозволимо нікому стати нам на шляху. Ми не будемо стояти осторонь...в той час, як інші ділять

світ. Ми не можемо і не хочемо цього терпіти. Ми маємо свої інтереси в усіх частинах світу... Якщо англійці говорять про Велику Британію, французи про нову Францію, росіяни завойовують Азію, то вимагаємо створення Великої Німеччини... Ми не тільки тоді зможемо триматися на висоті, коли зрозуміємо, що для нас неможливий добробут без великої могутності, без сильної армії, без сильного флоту... В наступаючому столітті німецький народ буде або молотом, або наковадлом...» [5, с. 99]. Про неабиякі дипломатичні здібності Б. Бюлова говорив О. фон Бісмарк. Доброзичливо ставився до нього імператор Вільгельм II констатує, що Бернхард «виріс на ідеях та традиціях О. фон Бісмарка, проте мав і своє бачення» [2, с. 47]. 24 червня 1897 р. на яхті «Гогенцоллерн», що стояла в кільському порту, відбулася зустріч імператора з Бюловим, який запропонував очолити відомство закордонних справ. Проте з відповіддю Б. Бюлов не поспішав, бо саме в цей час залучився до роботи над проектом військово-морського флоту адмірала А. фон Тірпіца. Однак, коли 6 грудня 1897 р. в бундестазі розпочалося обговорення військово-морського проекту, то Бюлов у своїх мемуарах згадував, що в парламенті варто говорити іншим тоном [3, с. 107]. «Німеччину із самого початку не варто виключати із змагання за панування з іншими країнами, які мають багаті перспективи. Ті часи, коли німець віддав своєму сусідові землю, іншому – море, а собі залишив небо... ці часи вже пройшли.. Коротко кажучи, ми не бажаємо когось відсувати у тінь, але і для себе вимагаємо місця під сонцем» [15, с. 60]. Парламентські виступи Бюлова мали успіх, до них дослухалися дипломати, політики. Він залучається до експансіоністських планів Другого Рейху, наполегливо прагне до реваншу, статусу Німеччини як світової держави. Він активно підтримує прийняття закону по будівництву військово-морського флоту. Наприкінці XIX ст. військово-морський флот Німеччини займав п'яте місце в Європі та був призначений лише для оборони морського узбережжя, в той час як британський – флотом «відкритого моря». Тому, починаючи з 1898 р. та завдяки Бюлову, був прийнятий перший морський закон, а з 1900 р. – другий.

Статс-секретар імперського відомства закордонних справ мав пряме відношення до висадки військово-морського десанту в бухті Цзяочжоу та розміщення там німецьких військово-морських баз. Мова йшла і про встановлення протекторату над провінцією Шаньдунь. Бюлов уважно стежив за іспансько-американською війною 1899 р, коли Німеччині вдалося придбати у Іспанії о. Палау, Каролінські, Маріанські, закріпити свої позиції в Океанії. Вторгнення Німеччини в регіон Далекого Сходу та Тихого океану, призвели до ускладнення відносин не лише з Великою Британією, Росією, але і з США.

Б. фон Бюлов був одним з керівників будівництва Багдадської залізниці, що зв'язувала Німеччину з Перською затокою. Це будівництво зачіпало інтереси Росії на Балканах, в Чорноморських протоках; Англії – на Близькому та Середньому Сході, тим самим посилюючи міжнародну напругу.

Значну тривогу серед німецьких політиків викликав соціалістичний, робітничий, профспілковий рухи. Страйк рурських робітників 1889 р. сколихнув усю країну, тому робітниче питання починає займати одне з центральних місць в роботі парламенту. Соціал-демократи вимагають внесення до Цивільного кодексу положення про право робітників на асоціації, об'єднання у федерації. Згодом, у 1897 р. в країні набуває чинності закон про асоціації, а з 1899 р. – відповідний загальноімперський закон.

Процес лібералізації був справжнім фарсом, коли імператор взяв на себе ініціативу скликання у Берліні міжнародної конференції з робітничого питання. Усе це було розраховано на розкол соціал-демократів. Розмах страйкової боротьби вимагав від імператора, кабінету міністрів, політиків негайних і дуже рішучих дій. Тому вони приймають рішення про створення «політики єдності». Ця політика була направлена на відновлення союзу юнкерства та промисловців сталеварних заводів з метою звести нанівець страйковий рух. Ініціатором таких дій був міністр фінансів Пруссії Й. Мікель, в минулому член «Союзу комуністів», учасник революції 1848-1849 рр. Саме він вплинув на імператора, який у своїй промові влітку 1897 р. в Білефельді сформував нову урядову програму «політика єдності». Для її реалізації імператору потрібна була нова команда політиків. На той час канцлеру Х. Гогенлоє виповнилося 80 років, тому вибір Вільгельма II впав на Б. фон Бюлова. Як писав німецький історик Г. Хальгартен, «слушною фігурою для керівництва нової «політики єдності» був Б. фон Бюлов[9, с. 209]. 16 жовтня 1900 р. імператор запросив Бюлова до себе на зустріч. Між ними відбулася тривала розмова під час якої статс-секретар виклав своє бачення розвитку Німеччини [3, с. 170]. Після цієї розмови, 18 жовтня 1900 р. Б. фон Бюлов був призначений рейхсканцлером. Згідно із конституцією, він отримав вищу державну посаду в імперії, одночасно очоливши уряд, ставши міністром-президентом. На той час йому йшов 52 рік. Він був молодим очільником уряду за часи імперії. Був упевнений в свої сили. За характеристикою відомого германіста А. С. Єрусалімського, рейхсканцлер «був людиною...блискучою. Чудовий розповідач, у більшості, історичних та літературних анекдотів, непоганий оратор і майстер імпровізацій. Поряд з Х. Гогенлоє, який був майже глухим і мовчазним, він здавався Демосфеном чи Цицероном. Його риси – дивовижна гнучкість, політична еластичність та

рафікована безпринципність – отримали досить пристойні політичні умови, щоб повністю розгорнутися... Самовдоволений і навіть самозакоханий, він завжди шукав успіх і навіть, якщо говорити про зовнішній бік справи, він завжди його досягав. Спритний, не лише тільки в політиці, стільки в словесності, він і поразку міг подати як його успіх. Гумор і цинізм допомагав йому розглядати події у рожевому освітленні» [4, с. 323].

Першими кроками рейхсканцлера були зміни у складі уряду. Міністром фінансів стала довірена особа А. Круппа барон Г. фон Рейнабен. Посаду міністра сільського господарства зайняв ост-ельбський поміщик В. фон Подбельський, міністра торгівлі – промисловець металургійної галузі – Меллер-Бракведе. Тобто уряд представляв інтереси капіталу та землевласників. Першими його діями були закони про митні тарифи. В січні 1901 р., під час засідань прусського ландтагу, Б. фон Бюлов підкреслював, що «митний тариф – результат згоди між партією Центру, націонал-лібералами та консерваторами» [3, с. 216]. Законопроект передбачав деяке підвищення мита на імпортові промислові вироби та сільськогосподарську продукцію. Так, мито на пшеницю та жито збільшувалося з 3,5 до 6 марок за центнер. Мито на м'ясо досягало 30 марок за центнер. Майже вдвічі зростало мито на сир, яйця, молоко. Тобто «німецька внутрішня політика оберталася навколо боротьби за мито» [9, с. 261]. 2 грудня 1901 р. на засіданні рейхстагу Бюлов намагався обґрунтувати непомірний захист аграріїв, одночасно підкресливши успішний розвиток промисловості. Так, видобуток вугілля з 1870-1890 рр. зріс з 34 до 89 млн тонн, чавуну з 1,3 до 4,1 млн тонн, сталі з 0,3 до 2,3 млн тонн. Проте, як вважав рейхсканцлер, для оборонної промисловості важливе значення мав успішний розвиток і сільського господарства. Однак проти законопроекту виступили соціал-демократи, Вільна народна партія, мотивуючи це тим, що підвищення мита на сільськогосподарську продукцію лише на користь великих аграріїв та сприятиме зубожінню народних мас. Тому вони зосередили свою роботу на критиці митного тарифу.

Надто негативно до законопроекту поставилися консерватори, вважаючи, що митне підвищення на сільськогосподарську продукцію недостатньо. Під керівництвом «Союзу сільських господарів» праві консерватори активізували виступи проти законопроекту, прагнучи до перемовин з канцлером. Ситуація в країні ускладнювалася. Бюлов не бажав, щоб нові вибори до рейхстагу відбулися навколо питання про тарифи, бо це сприяло б зростанню опозиції, яку на той час очолювали соціал-демократи. Крім того, на той час партія Центру ще не визначила свою позицію. За законопроект виступали націонал-

ліберали, вільні консерватори. І в такий складний час канцлеру вдалося досягти компромісу з націонал-лібералами, партією Центру та консерваторами. Це стосувалося підвищення мита лише на деяку сільськогосподарську продукцію та боротьби проти соціал-демократів. Разом з тим зменшувалося мито на імпорتنі сільськогосподарські машини. І як вважав канцлер, «шлях для прийняття митного тарифу був розчищений» [3, с. 238]. Справа була зроблена, проте шлях до неї був нелегкий. Соціал-демократи наполягали на голосуванні по кожній статті, а їх було 946. Зрозуміло, що соціал-демократи намагалися затягнути розгляд питання про тарифи до завершення терміну повноважень рейхстагу. Тому Бюлов негайно втручається в цю справу, спілкується з головою рейхстагу. І як наслідок – прийняття рішення про скорочення процедури голосування з тим, щоб законопроект розглянути як доповнення до статті 1 та голосувати в цілому. 13 грудня відбулося останнє засідання рейхстагу, на якому канцлер виступав тричі. Соціал-демократи намагалися завадити голосуванню, але усе це було марно. Консерватори, партія Центру, націонал-ліберали підтримали законопроект. Після його затвердження Союзною радою та імператором, 25 грудня 1902 р. він набув чинності. На основі цього закону, в 1904 р. Німеччина підписала торговельні угоди з Росією, Італією, Бельгією, Румунією, Швецією, Сербією та Австро-Угорщиною. Завдяки цьому до Німеччини почала надходити сільськогосподарська продукція. Внаслідок митної політики до 1909 р. Німеччина отримала прибутки на 873 млн марок [3, с. 238-239]. Канцлеру вдалося досягти послаблення конфлікту між промисловцями та аграріями. Крок за кроком рейхсканцлер намагався реалізувати «політику єдності». Однак зростання протекціонізму сприяло зовнішньополітичній ізоляції Німеччини. В самій країні аграрний протекціонізм призвів до зростання соціальних конфліктів, до загальнонаціонального невдоволення. Ці події вплинули на виборчу кампанію 1903 р. до рейхстагу та сприяли небаченому успіху соціал-демократів. Так, за кількості голосів соціал-демократична фракція в рейхстазі зросла до 81 депутатів та стала другою партією за чисельністю після партії Центру. Проте імператору було байдуже, які «мавпи – червоні (тобто соціал-демократи), чорні (католики) чи жовті (ліберали) – будуть тимчасово скакати в парламентській клітці» [3, с. 265]. Іншої думки дотримувалося консервативне оточення кайзера. Так, генерал, граф А. фон Ейнем вважав, що для кайзера настав час для активних дій. Лідер фракції консерваторів у рейхстазі граф У. Штольберг-Верніграде наполягав на рішучі дії уряду [3, с. 265]. Однак канцлер був проти рішучих дій проти соціал-демократів. В пресі він постійно нагадував про

поразку виняткового закону О. фон Бісмарка, про вирішальну роль, яку він зіграв у житті канцлера – його відставки. Бюлов був проти порушення конституції чи державного перевороту, бо вважав, що лише шляхом морального тиску можливо перемогти існуючі соціальні рухи та течії. Проте не виключав і використання твердої сили. З одного боку він пропонував реформізм, з іншого – протидіяв соціал-демократам. Ще задовго до свого призначення, Бюлов допоміг Е. Бернштейну повернутися до Німеччини. 14 січня 1903 р., виступаючи в рейхстазі проти соціал-демократа А. Бебеля, він порівнював німецьких соціалістів з французькими, зазначаючи, що «панове, я бажаю, щоб і у вас був Мільєран [3, с. 240]. Через деякий час відбулася зустріч рейхсканцлера з лідером правого крила соціал-демократів Г. Фольмаром. Мова йшла про призначення деяких соціал-демократів на державні посади, але проти таких дій був Вільгельм II.

Одночасно рейхсканцлер підтримував організації, які шляхом активної пропагандистської діяльності виступали проти соціал-демократів. Серед них: «Товариство соціальних реформ», «Імперський союз проти соціал-демократів», «Пангерманський союз» та «Колоніальне товариство». Щоб послабити вплив соціал-демократів, він пропонує альтернативну соціальну програму, а саме: «Про забезпечення інвалідів війни та членів їхніх родин», «Про військовослужбовців», «Про захист дітей» [13, с. 103].

Курс уряду на розширення соціального законодавства знаходив широку підтримку серед мас. Виступаючи 10 грудня 1903 р. в парламенті, рейхсканцлер пообіцяв робітникам скорочення робочого дня, здійснення страхування по безробіттю. Однак ці обіцянки не зменшили соціальну напругу в суспільстві. Так, у 1903 р. по всій країні прокотилася хвиля страйків. Кількість страйкуючих становила 120 тис. чол. У 1904 р. – страйк гірників Рура (250 тис. чол.) Бюлов намагався досягти компромісу між страйкуючими та власниками вугільних шахт. До Рура був відправлений урядовий чиновник з метою вирішення конфлікту. Одночасно він звертається до уряду, а в березні 1905 р. виносить на обговорення у ландтазі проект закону про регулювання умов праці гірників, про проведення таємних виборів депутатів робітничих комітетів та надання їм широких прав під час перемовин із роботодавцями. Проте цей законопроект зустрів шалений опір консерваторів, частини націонал-лібералів. Бюлов наполягав на порозумінні. Політична атмосфера в країні ставала усе більш напруженою. Кількість страйкуючих в країні зростала і становила більше 500 тис. чол. Виступи рейхсканцлера у бундестазі ставали все більш різкими. Це проявлялося під час дебатів з А. Бебелем, який порівнював політичний стан

Німеччини з французькою революцією кінця XVIII ст. Праві сили Німеччини вимагали від Б. фон Бюлова прийняття «надзвичайних загонів», натомість він повідомив, що буде діяти в рамках закону. Проте, якщо виникне необхідність, то обіцяв здійснити можливі зміни у законодавстві. Одночасно він звертається до лідерів політичних партій об'єднатися проти соціал-демократів. Як бачимо, змінюється з часом ставлення канцлера до соціалістів, тобто від можливого співробітництва до конфронтації.

Крім важливих соціальних питань, значну увагу рейхсканцлер приділяв зовнішній політиці, намагаючись зберегти позиції Німеччини як у Європі, так і у світі. Серйозну загрозу для збереження миру була позиція Вільгельма II. Граючи роль борця проти «жовтої загрози», кайзер 27 липня 1900 р. звернувся до німецьких військ, які були залучені до придушення іхетуанського повстання (1900) в Китаї, «щоб ті нікого не жаліли, полонених не брали, щоб китаєць ніколи на посмів скося подивитися на німця». Німеччина мусила була проявити дипломатичну активність з метою забезпечення себе союзниками. Не виключалася з обр'ю Росія, велися перемовини з Італією. Проте Німеччину випередила Франція, яка в листопаді 1902 р. уклала договір з Італією про ненапад. Далекі наслідки для Німеччини було підписання «Сердечної угоди» (1904) між Великою Британією та Францією. Однак, скориставшись погіршенням відносин Росії з Великою Британією, Німеччина намагалася укласти двосторонній договір з Росією, направлений проти Франції. В липні 1905 р. на яхті біля о. Бйорк відбулася зустріч Вільгельма II з Миколою II. Використовуючи пронімецькі настрої винних російських сановників та недовіру Миколи II до Британії, Вільгельму II вдалося нав'язати Росії союзний договір. Він передбачав, що на випадок нападу на одну із сторін, союзник мав надати допомогу, але Микола II зробив уточнення, а саме: договір не матиме сили на випадок війни Німеччини із Францією.

Спробою знищити угоду 1905 р. був, так званий «стрибок пантери»: поява кайзера на військовому кораблі «Пантера» в березні 1905 р. та його спроба протидіяти Франції у Марокко. Ініціаторами марокканських криз були німецькі концерни «Маннесман» та «Крупп», які мали економічні інтереси у Марокко. Тресту братів «Маннесман» в Марокко належали земельні ділянки, більше 600 концесій на добування мідної та залізної руди, в які було вкладено 10 млн марок. Франція, Британія сприйняли дії Німеччини як виклик. На міжнародній конференції у іспанському м. Альхесерасі Німеччина перебувала в ізоляції і змушена була визнати особливий статус Франції в Марокко. Концерни «Маннесман» та «Шнайдер-Крезо» домовилися про спільне добування залізної

руди. Однак ця угода не означала припинення боротьби між ними. Єдина країна, яка надавала Німеччині міжнародну підтримку була Австро-Угорщина.

Одним з головних об'єктів німецької політики та економічної експансії була Туреччина. Маючи у цій країні реальні економічні інтереси, німці розраховували перетворити її в плацдарм на шляху до Перської затоки, а згодом – до Ірану та Індії. Німеччині вдалося встановити контроль над сіткою німецьких Анатолійських залізниць. Проте створення Антанти, примусило її піти на певні перемовини з Францією, Англією та Росією упродовж 1911-1914 рр. Бюлов зазначав, що «завдання нашого покоління – одночасно зберегти наше континентальне положення, яке являється основою нашого міжнародного престижу: розвивати наші заокеанські інтереси. Німеччині варто вести обережну і помірковану світову політику». Проте до цих слів не дослухався наступник Б. фон Бюлова рейхсканцлер Т. Бетман-Гольвег (1909-1917), який вважав, що загальним фоном світової війни – британсько-німецький антагонізм [1, с. 115].

Під час боснійської кризи 1908-1909 рр. Німеччина, як союзниця Австро-Угорщини підтримала її. Адмірал А. фон Тірпіц вважав цей союз ключовою помилкою Німеччини. На його думку пріоритетом Німеччини було встановлення союзних відносин з «малими німецькими державами». До них він відносив ті, які не володіли сильним флотом для самостійних дій і в союзі з Німеччиною були здатні протистояти британцям на морі. Серед можливих союзників виділялася Данія з вигідним стратегічним положенням. Під час спілкування з Бюловим А. фон Тірпіц наголошував на тому, що Австро-Угорщина не може бути конкурентом Англії і у разі війни не зможе перекинути свій флот в Середземне море через контроль британців над Гібралтаром. Умови Адріатичного моря з його численними островами обмежували б дії флоту береговою охороною. Флот Австро-Угорщини будувався для дій лише в берегових водах і складався лише з двох ескадр. Адмірал фон Тірпіц не був політиком, не перебував у жодній політичній партії, але не був проти співпраці з лібералами, бо консерваторів, за їх нерозуміння ролі флоту, постійно критикував [7, с. 526]. Щодо партії Центру, то вона постійно критикувала канцлера у зв'язку із зловживаннями колоніальної адміністрації в німецьких африканських землеволодіннях під час повстання готтентотів та з махінаціями фірм, що постачали свою продукцію за високими цінами. Депутат рейхстагу від партії Центру М. Ерцбергер критикував канцлера за бездіяльність уряду. В парламенті партія Центру мала сильну фракцію і разом з соціал-демократами мали більшість, а значить можливість створити коаліцію. Прецедент для такого

співробітництва мав вже місце в Баварії, де було введено загальне виборче право. І, як відзначав Бюлов, залежність парламентських результатів 1906 р. від бажань однієї із цих партій була достатньо ризикованою. Ситуація в країні ставала непередбачуваною. Канцлер був проти застосування сили, не кажучи вже, про державний переворот. Він намагався отримати підтримку Вільної народної партії, Вільних об'єднань. Звертав увагу на той факт, що вільні демократи підтримували урядовий проект асигнування на придушення повстання герего та готтентотів в німецькій Південно-Західній Африці. Проте, коли 13 грудня 1906 р. в рейхстазі відбулося голосування з питання про асигнування коштів на боротьбу з повсталими племенами, законопроект був відхилений фракціями Центру та соціал-демократами. Тоді, не чекаючи третього читання, Бюлов зачитує заздалегідь заготовлений Вільгельмом II наказ про достроковий розпуск рейхстагу. Це давало канцлеру право диктувати процес виборчої боротьби, а відсутність депутатів партії Центру та соціал-демократів можливість показати суспільству їх як «антинаціональні». Колоніальне питання створювало можливість відволікти виборців від економічних проблем. Вибори були призначені на 25 січня 1907 р. Виборчі програми партій виявили різке їх бачення вирішення політичних та економічних питань. Так, ліберали закликали до боротьби проти партії Центру, яка об'єдналася із соціал-демократами. Націонал-ліберали активно виступали за співпрацю з усіма партіями у передвиборчій боротьбі. Зважаючи на це, Бюлов прагне створити консервативно-ліберальний альянс. Тому 31 грудня 1906 р. він звертається до керівництва Імперського союзу з відкритим листом, де вказує про недовіру до соціал-демократів, доводячи, що саме вони є загрозою для суспільства, бо дотримуються «комуністичної утопії майбутнього». І цей факт мав результат. До боротьби з соціал-демократами приєдналися Імперський та Пангерманський союзи, колоніальні товариства. Вибори приносять перемогу урядовим партіям. Вони збільшують своє представництво в рейхстазі, отримавши 217 із 397 місць. Натомість, представництво соціал-демократів скорочується з 81 до 43 мандата. Для соціал-демократів це означало поразку, а для канцлера – створення нового партійно-політичного формування у вигляді консервативно-ліберального блоку, який об'єднував консервативну, націонал-ліберальну, імперську, Вільну народну, південнонімецьку народну партії, антисемітські групи та Вільне об'єднання. На думку Бюлова таке об'єднання повинно було протистояти соціал-демократам, розширювати діяльність дрібнобуржуазних партій. Відомий німецький дослідник Еміль Людвіг, зважаючи на цей факт, писав про Бюлова, як про людину «з політичним

талантом, яка не боялася відповідальності, при цьому володіла наївністю, оптимізмом та людяністю. Його багата обдарованість... виділяла його серед прусських кіл, що його слабкість мала не прусську властивість, неупереджений, завжди коректний, з усіма однаковий, надзвичайно люб'язний» [6, с. 113].

Запропоновану канцлером урядову програму підтримали партії нової коаліції, але не ліберали, які наполегливо протистояли існуючій трьохкласній виборчій системі, виступаючи за загальне виборче право. Така позиція лібералів викликала протест серед консерваторів і на осінь 1907 р. відносини між ними загострилися. Крім того, масове невдоволення в країні було викликане зростанням цін на продукти харчування, а провину за це консерватори покладали на лібералів, а ті, у свою чергу, на консерваторів. Саме в цей час ліберали починають жваво обговорювати скандальний судовий процес між генералом, комендантом м. Берліна Куно фон Мольтке та редактором журналу «DieZukunft» Максиміліаном Гарденом, висміював К. фон Мольтке та князя Ойленбурга за гомосексуальні схильності, що порушували статтю 175 кримінального кодексу. Журналіста М. Гардена звинуватили у наклепі, але, під час розслідування, суд його виправдав. Процес мав політичні наслідки, бо М. Гардін дотримувався ліберальних поглядів, не схвалював політику уряду. Тому Бюлову довелося звернутись до голів фракцій урядової коаліції з проханням призупинити усілякі чвари. 4 грудня 1907 р. він офіційно оголошує, що якщо між партіями не буде порозуміння, то він йде у відставку. І це спрацювало.

Конфлікт з лібералами стосувався законів про військово-морський флот. Нові флотські програми 1906, 1908 рр. стосувалися бойових кораблів. Вони швидше за британські будувалися, однак зменшити морську перевагу британців Німеччині так і не вдалося. І, як писав Т. Бетмен-Гольвег, «загальним фоном світової війни був британсько-німецький антагонізм» [13, с. 115]. За морським законом 1908 р. встановлювався 20-річний термін служби на кораблях усіх станів. На цей закон британці відповіли прийняттям нової програми, тим самим продемонструвавши усьому світові свою міць.

У січні 1908 р. в країні знову постало питання виборчої реформи. Продовжувала існувати напруга в консервативно-ліберальному блоці. Вона особливо загострилася під час обговорення в рейхстазі питання про союзи та зібрання. В законопроекті передбачалася заборона участі в союзах особам молодше 18 років та спілкування рідною мовою. В першу чергу це стосувалося мешканців польських земель та Ельзасу. Наступними кроками канцлера була податкова реформа, що мала на меті оздоровити фінанси. Проте в Німеччині

виник новий скандал. 28 вересня 1908 р. лондонська газета «Дейлі телеграф» повідомила про інтерв'ю кайзера. В ньому він нарікав суспільну думку країни в її небажанні встановити дружні відносини з Великою Британією [10, с. 532], одночасно натякаючи на непохитну дружбу з британцями та підтверджуючи це фактами. Так, наприклад, під час війни Великої Британії з племенами бурів, кайзер відкинув пропозиції Франції та Росії примусити британців піти на мирні переговори. Вільгельм II казав про відмову прийняти генералів бурів, про те, що саме він надіслав британцям свій план оперативних дій в Південній Африці. Крім того, він прозоро натякав про наміри спільних дій проти Японії на Тихому океані. Текст інтерв'ю Вільгельма II був надрукований в газеті «Норд Дойче Альгемайне Цайтунг» та викликав обурення мас, а з ним і політичний скандал. Ліберали, соціал-демократи засуджували режим, вимагаючи розширення повноважень рейхстагу, посилення контролю над урядом, наділяючи його правом обирати рейхсканцлера. Консерватори та партія Центру намагалися усе це використати проти Бюлова, тим самим накласти на нього відповідальність за неефективне керівництво державою. Рейхсканцлер запропонував імператору бути стриманим, викладаючи свої думки, проте текст виступу Вільгельма II, як він казав, не бачив. Проте існувала думка, що Бюлов свідомо підставив імператора під удар [2, с. 63]. Такі дії рейхсканцлера викликали до нього неприязнь.

Як тільки справа «Дейлі телеграф» затихла, знову виникло питання про податкову реформу. Урядовий проект передбачав збільшення прямих податків на деякі предмети вжитку, такі як пиво, горілку, вино та тютюн. Збільшення податку сприяло надходження до скарбниці 300 млн. марок, а податок на спадщину – 92 млн. марок. На думку самого канцлера, проект мав зустріти підтримку серед усіх партій блоку. Проте обговорення законопроекту виявило гострі міжпартійні суперечки. Ліві, ліберали вимагали гарантій проти «особистого режиму» та прагнули використати її для досягнення конституційних змін, до встановлення парламентаризму. Ареною гострої політичної боротьби став прусський ландтаг, в якому 25 січня 1909 р. розпочалося обговорення проекту виборчої реформи. Соціал-демократи наполягали на загальне, рівне, пряме та таємне голосування. Ліві, ліберали – введення загального виборчого права на зразок імперського. Партія Центру була проти будь-яких проектів, які виходили не від уряду, тому боротьба навколо виборчої реформи ще більш посилювала неприязнь консерваторів до блоку «єдності» і вони вирішили його знищити. Приводом до таких дій був параграф 9 податкового законопроекту «Про пряме оподаткування спадщини».

Розміри оподаткування сплачували лише 0,5 % зі спадщини і оцінювалися в 20-30 тис. марок. З часом вони зросли до 3% та склали вже 1 млн. марок. Проти параграфу 9 виступили консерватори, доводячи аргументи на захист «єдності родин». Їх лідер Е. фон Гейдебрандт заявляв, що законопроект не надає виборцям політичних гарантій. Оточення канцлера запропонувало йому, ще до голосування, розпустити парламент, як це вже було у 1906 р. та провести нові вибори. Бюлов на це не погодився. 24 червня 1909 р. в рейхстазі відбулося голосування законопроекту «Про податкову реформу». Стаття «Про податок на спадщину була відхилена голосами консерваторів та партії Центру. Це означало кінець існуванню консервативно-ліберального блоку та визначило долю Бюлова. Розуміючи це, він залишає зал засідань до завершення голосування. Згодом, отримавши результати голосування, він відправляє телеграму імператору з проханням про відставку. Остаточне рішення залежало від Вільгельма II, бо як він писав раніше «з того часу, як Бюлов у мене служить, я можу спати спокійно. Я даю йому можливість діяти і я знаю, що усе буде добре» [12, с. 64]. Однак, з часом, довіри між ними вже не було. У свій час Бюлов обожнював Вільгельма II, і як відзначав, що «поряд з видатним королем і впливовим курфюрстом, він визначний з усіх Гогенцоллернів. Його геніальність та фантазія, його пам'ять та сприйняття, його енергія настільки зворушлива, що до них будь-якому міністру далеко» [14, с. 33, 235-236]. У своїх мемуарах Б. фон Бюлов писав, що імператор боявся встановити в Німеччині парламентську форму правління, тому звинувачував рейхканцлера в бажанні встановити парламентський режим на зразок Великої Британії, Бельгії, Італії. Б. фон Бюлов розумів, що в Німеччині відсутні умови для парламентаризму, проте він не відкидав можливості залучити парламентарів до демократичних змін в країні. «Я не заперечував навіть проти того, якби посадити того чи дійсно активного соціаліста, наприклад, Отто Хюе чи Карла Легіна в імператорське відомство внутрішніх справ в якості диктаторів чи радників» [3, с. 381-382].

Чималу роль в боротьбі проти канцлера зіграли придворні кола Німеччини. Вони підозрювали його в причетності до скандального викриття М. Гарденом оточення кайзера. Навіть, їм вдалося створити спеціальний союз для боротьби з Бюловим. Антипатію до нього проявляли і ліберали, що зазіхали на політичні привілеї прусських аристократів. Соціальні та політичні негаразди в країні сприяли відставці рейхканцлера. Це відбулося 14 липня 1909 р. Вийшовши у відставку, Б. Бюлов ґрунтовно осмислює свої дії в державному будівництві. Результатом цих роздумів стали його праці «Державна Німеччина», «Німецька політика» та мемуари, що викликали шквал нападів, бо саме там Б. фон Бюлов

піддав значній критиці консервативно-ліберальні кола Німеччини. Його аналітичні висновки щодо історії Німеччини кінця XIX – поч. XX ст. мають неоцінене значення для вітчизняних науковців.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бетман-Гольвег Т. Мысли о войне /Т. Бетман-Гольверг. М.-Л., 1925. – 310 с.
2. Бисмарк О. Вильгельм II. Воспоминания и мысли /О. Бисмарк. – М.-Птг.: ГИЗ, 1923. – 175с.
3. Бюлов Б.Воспоминания / Б. Бюлов. – М.-Л.: Соцэкиз, 1935. – 564 с.
4. Ерусалимский А. С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX в. / А. С. Ерусалимский. – М.: АН СССР Институт истории, 1951. – 604 с.
5. З промови Б. фон Бюлова в рейхстазі 11 грудня 1899 р. / Хрестоматія з нової історії. – К.: Рад. школа, 1954. – Ч. II. – 600 с.
6. Людвиг Э. Последний Гогенцоллерн. Вильгельм II / Э. Людвиг. – М.: Московский рабочий, 1991. – 231 с.
7. Тирпиц А. Воспоминания / А. Тирпиц. – М.: Военздат, 1957 – 656 с.
8. Троян С. С. Пангерманська концепція «Міттельєвропи» напередодні Першої світової війни / С. С. Троян // Питання нової та новітньої історії. – К., 1997. – № 43. – С. 37-44; Гордієнко В. Я. Східна політика німецького імпералізма в планах Пангерманського союзу (кін. XIX – поч. XX ст.) / В. Я. Гордієнко // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів., 1973. – №9. – С. 102-111.
9. Хальгартен Г. Империализм до 1914 года / Г. Хальгартен. – М.: Изд. иностр. лит., 1961. – 695 с.
10. Шиндлинг А., Циглер В. Кайзеры / А. Шиндлинг, В. Циглер. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 636 с.
11. Dauerlein E. Deutsche Kanzler. Von Bismark bis Hitler/ E. Dauerlein. –München, 1968. – 523 s.
12. Fesser G. Reichkanzler Bernhard Fürst von Bulov / G.Fesser. – Berlin, 1991. – 256 s.
13. Klein F. Deutschland von 1897/98 bis 1917 /F. Klein. – Berlin, 1969. – 504s.
14. Rohl J. G. G. Deutschland ohne Bismarck. Die Regierungskrise im zweiten Kaiserreich 1890-1900 / J. G. G.Rohl. –Tübingen, 1969. – 318 s.
15. Stenographische Bericht über die verhandlungen des Deutschen Reichstages. 6 XII. 1897 [Electronische Ressource] // verhandlungendes Deutschen Reichstags. – Berlin, 1897. – S. 41-46. – Zugriffsmodus: https://www.Reichstagsprotokolle.de/Blatt_k9_bsb00002771_00051.html?fbclid=IwAR1V5fzkDC4f5jdvH / Дата звернення – 10 квітня 2019 р.

References:

1. Betman-Holveh, T. (1925). *Mysly o voine*.
2. Bysmark, O. (1923). *Vylhelm II. Vospomynanyia y mysly*. Pth.: HYZ.
3. Biulov, B. (1935). *Vospomynanyia*. M.,L.: Sotsekhyz.
4. Erusalymskyi, A. S. (1964). *Vneshniaia polytyka y dyplomatyia hermanskoho ymperyalyzma v kontse XIX v.*, M.: AN SSSR Ynstytut ystoryy.
5. *Z promovy B. fon Biulova v reikhstazi 11 hrudnia 1899 r.*, Khrestomatiia z novoi istorii, K.: Rad. Shkola.
6. Liudvyh, E. (1991). *PoslednyiHohentsollern*. Vylhelm II. M.: Moskovskyi rabochyi.
7. Tyrpyts, A. (1957). *Vospomynanyia*. M.: Voenzdat.
8. Troian, S. (1997). *Panhermanska kontseptsiia «Mittelievropy» naperedodni Pershoi svitovoi viiny*, Pytannia novoi ta novitnoi istorii. № 43. – S. 37-44; Hordiienko, V. (1973). *Ya*.

Skhidna polityka nimetskoho imperializma v planakh Panhermanskoho soiuzu (kin. XIX – poch. XIX st.), Seriia istorychna, Lviv., 1S. 102-111.

9. Khalharten, H. (1961). *Ymperyalyzm do 1914 hoda*. M.: Yzd. ynostr. lyt.
10. Shyndlynh, A. (1997). *Tsyhler V. Kaizery*, Rostov-na-Donu: Fenyks.
11. Dauerlein, E. (1968). *Deutsche Kanzler. Von Bismark bis Hitler*. München.
12. Fesser, G. (1991). *Reichkanzler Bernhard Fürst von Bulow*. Berlin.
13. Klein, F. (1969). *Deutschland von 1897/98 bis 1917*. Berlin.
14. Rohl, J. G (1969). *Deutschland ohne Bismarck. Die Regierungskrise im zweiten Kaiserreich 1890-1900*, Tubingen.
15. *Stenographische Bericht über die verhandlungen des Deutschen Reichstages*. Retrieved from: https://www.Reichstagsprotokolle.de/Blatt_k9_bsb00002771_00051.html?fbclid=IwAR1V5fzkDC4f5jdvH

Nataliia Papenko, Ph.D.(History), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine

«REFORMER» OF WILHELMINE ERA: BERNHARD MARTIN VON BULOW (1849-1929)

Abstract. *In the article the author examines the socio-political development of the German Empire during the reign of Emperor Wilhelm II. The author of the article tries to reveal the complex mechanism of the methods of policy of the imperial chancellor B. von Bulow both in the sphere of foreign and domestic politics. He began his activities in a difficult historical time not only for Germany but also for most of Western Europe. It was the time of Germany's struggle for world domination. The political leaders of the leading Western European countries were representatives of the new formation, therefore, they had to act with new methods of management of society and not only them. The Reichskanzler B. von Bulow was ready to enact political and social reforms in order to weaken social conflicts and improve society as a whole. The author of the article emphasizes that unlike Western Europe, Germany at the beginning of the twentieth century could not completely free itself from the feudal-absolutist heritage. However, the rapid capitalist-industrial development of the country had an impact on all strata of the society and political institutions of power.*

At the beginning of the twentieth century in Germany, conservatism crystallized as a consistent ideology coupled with liberal tendencies. A bright representative of this ideology was B. von Bulow. Intelligent, charismatic, he was not against the democratic changes at all, insisting that all kinds of changes in the country be introduced in order to promote the organic development of generally recognized state and social institutions. So they are not in danger. As a leader of the country, he understood well the need to abandon extremes of conservatism, from violent methods, insisting on the combination of conservatism and liberalism, thus creating a bloc of party unity. Therefore, he tried to act in a consistent, active manner.

At the beginning of the twentieth century Germany failed to build a stable parliamentary system. The Europeans considered the Germans "behind the facade of democracy", because the effects of liberalization appeared there only from time to time. The article emphasizes that the liberals were not prepared to consider the radical projects of B. von Bulow, for example, general suffrage, because there were authoritarian traditions of the court, the army, and so German liberalism was weak and could not play a leading political role in the country.

Relevance of the topic of study is determined by the historical significance of problems raised in it. Significant political parties, political and economic forces have created a "geopolitical consensus," leading Germany to a struggle for world domination.

Key words: *liberalism, conservatism, parliamentary, the Reichstag, the draft law.*

Надійшла до редколегії 13.02.2020

УДК 327.33(460+4)"18/19"

DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.15.10>**Анастасія Хмель**

кандидат історичних наук, доцент

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Миколаїв, Україна

**КОНЦЕПТИ «ІСПАНІЯ ДЛЯ ЄВРОПИ» ТА «ЄВРОПА ДЛЯ ІСПАНІЇ»
В ДИСКУСІЯХ ІСПАНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ**

Анотація. У дослідженні проаналізовано думки іспанських мислителів та істориків, в першу чергу «покоління 98», щодо ролі Іспанії для Європи і навпаки. Проблема концептів «Іспанія для Європи» чи «Європа для Іспанії» для Іспанії постала наприкінці XIX – початку XX століття після поразки у війні 1898 року, для України актуальності вони набули в результаті реалізації європейського вибору України, адже обидві в різний час прагнули віднайти свої місце в Європі та визначити що вони можуть привнести до кола європейських народів. Пошук Іспанії себе в якості члена європейської родини почалося після поразки у війні 1898 року, коли Іспанія втратила свої останні колонії: Кубу та Філіппіни. Програш у цій війні «породив» плеяду мислителів, які взялися за відродження духу Іспанії, можна сказати й її самоповаги, потуги та можливостей як вагомого актора, пояснюючи її місце в Європі. «Покоління 98» стало тим фундаментом, основою, яке заклало підґрунтя не тільки для наступних мислителів і науковців а й політиків. Їх ідеї мали місце в європоцентристському дискурсі Ф. Франко і його міністрів. Найбільш відомою та поважною фігурою «покоління» став М. де Унамуну, а його теза про взаємопроникнення культур як основи їх співіснування, про надання імпульсу для розвитку одна одній, тобто про їх корисність одна для одної, є яскравою реалізацією симбіозу обох концептів. Відтак обидва концепти, зазначені у назві, мають місце втілюватися паралельно один до одного, і не були взаємовиключними.

Ключові слова: Іспанія, Європа, «покоління 98», М. де Унамуну, іспанізація, європеїзація.

Іспанія, як власне будь-яка країна Європи чи світу, є оригінальною та неповторною. Географічно вона знаходиться в Європі, але відділена від неї Піренейськими горами, що робило контакти з іншими європейськими країнами не надто активними, і це шкодило легкому порозумінню з іншими європейськими націями. На сьогодні ж Іспанія є шанованим членом європейської спільноти націй (і такої міжнародної інституції, як ЄС) зі своїми сферами впливу. З історії відомо, що Іспанія прагнула не тільки до панування та впливу в Європі, але й у Південній Америці та Північній Африці. Іноді ставався перекис у відносинах й Іспанія була більш «віддаленою» від Європи, але згодом баланс відновлювався. Так з початку XIX і до середини XX століття став періодом «віддалення» Іспанії від Європи, коли її більше займали африканські та латиноамериканські справи. Й іспанські мислителі, науковці (зокрема ті, що належать до «покоління 98») прагнули довести або важливість Іспанії для Європи або Європи для Іспанії.

Актуальність вивчення теми вбачається у тому, що, по-перше, окремі аспекти тих чи інших тез використовувалися в подальшому Ф. Франко і його міністрами в якості євроцентристської риторики для діалогу з ЄЕС. Відповідно ми можемо побачити яким чином думка мислителів вплітається в подальшу політику країни. По-друге, дослідження іспанського досвіду тлумачення ролі своєї країни для Європи і навпаки, на наш погляд, не будуть зайвими й для України.

Мета дослідження: виокремити та узагальнити основні тези дискусії іспанських істориків, філософів щодо ролі та місця Іспанії в Європі. Для розкриття вказаної теми сформулюємо наступні завдання: по-перше, з'ясувати які іспанські дослідники присвятили свої наукові доробки означеній темі або її окремим аспектам; по-друге, проаналізувати концепти «Європа для Іспанії» та «Іспанія для Європи» в дискурсі іспанських мислителів «покоління 98»; по-третє, визначити який концепт домінував і чому.

Описуючи стан наукової розробки теми зазначимо, що вона не є надто розробленою в Україні, набагато більше цю тему висвітлюють саме іспанські дослідники, зокрема Х. Перейра [13], Ф. Паредес [12], Р. Пардо Санс [10-11], Р. Кальдуч [6], Х. Фарре [14], Н. Р. Мартін [9]. Зокрема, філологи велику кількість досліджень присвятили тлумаченню робіт М. де Унамуно, одного з самих помітних представників «покоління 98». Серед українських дослідників можна вказати О. Іваницьку [1], О. Пронкевича [3]. В той самий час українські дослідники не висвітлюють яке місце іспанські історики приділяють ролі концептів «Іспанії для Європи» та «Європи для Іспанії» у своїх наукових доробках, що і становить одну зі складових актуальності.

Також звернемо увагу на окремі методологічні аспекти дослідження. Так, зазначені концепти «Іспанія для Європи» та «Європа для Іспанії» були сформульовані автором для узагальнення думок іспанських мислителів кінця XIX – середини XX століття з метою виявлення тих, хто бачив вирішення іспанських проблем того часу тільки через «європеїзацію», тобто впровадження європейських досягнень в економіку, культуру, політику, соціальну сферу життя, та тих, хто бачив шлях виходу з кризи через повернення до іспанських національних традицій, та наполягав на певній «іспанізації» Європи. Сам же поділ мислителів на перших і других мав місце в історії, ми тільки сформували групам актуальні назви.

Так, тему сприйняття європейськими країнами Іспанії і навпаки опікувалися іспанські мислителі кінця XIX – початку XX століття: Х. Ортега-і-Гассет, М. де Унамуно, С. де Мадаріага, Раміро де Маеста, Х. Доносо Кортес,
© Анастасія Хмель, 2020

Х. Бальмеса, М. Мендес-і-Пелайо [14, р.110]. Таку тему дискусій визначили історичні обставини того часу. Так, після іспано-американської війни 1898 року, в якій Іспанія отримала поразку і втратила колонії, інтелектуали ХІХ ст. гостро поставили питання про подолання відсталості Іспанії від розвинених країн Західної Європи. Українська дослідниця О. Іваницька зазначає, що вони ділилися на два табори: «іспаністів» («традиціоналістів») і «європеїстів» («прогресистів»). Перші бачили вихід у поверненні ідеалів історичного минулого, другі – в копіюванні моделей Франції, Німеччини, Великої Британії. Вже в середині ХХ століття напрацювання «традиціоналістів» використовував Ф. Франко, і, вважається, що сучасне франкізмові пояснення «іспанської ідеї» розробив філософ і політик Раміро де Маеста, який в свою чергу спирався на попередників авторитетних католицьких мислителів ХІХ ст. – Х. Доносо Кортеса, Х. Бальмеса, М. Мендеса-і-Пелайо [1, с. 77]. У той же час Р. де Маеста, як і його сучасники, гостро відчував «проблему Іспанії» – величі в минулому і її втрату в ХХ ст. і виступав прихильником європеїзації Іспанії як єдиної можливості побороти її відставання. Інший теоретик і ідеолог франкізму, К. Серер, сформував осучаснений варіант ідей доктрини «іспанідад» і, на нашу думку сполучив обидва концепти, оскільки він писав про «іспанізацію як ціль та європеїзацію як про метод» [8, с. 113]. Відповідно він вбачав, що Іспанія і Європа можуть бути корисними одна одній і «повернення» Іспанії до Європи, тобто періорієнтація цілей зовнішньої політики й економіки мала відбутися таким чином, аби Європа була основною метою.

«Покоління 98» – це група молодого іспанського інтелігенції, до якої належали поети, художники, філософи, які пройшли через моральну кризу, що була викликана поразкою Іспанії у війні з США в 1898 р. Ця криза струхнула іспанську інтелігенцію, змусила думати про долю Європи та світу, про історичну місію Іспанії. Натхненником і лідером цього покоління став Мігель де Унамуну, до якого також належали Сальвадор де Мадаріага, Хосе Ортега-і-Гасет (хоча сам він позиціонував себе антиподом «покоління 98»), Хоакін Коста-і-Мартінес та інші.

Хосе Ортега-і-Гасет (1883-1955 рр.), який не вважав себе прибічником «покоління 98» і часто виступав як збирач й висловлювач ідей інтелектуалів «покоління» щодо політичних та моральних проблем Іспанії, все одно трохи зачіпав у своїх творах співвідношення Іспанії та Європи. Так у творі «Безхребетна Іспанія. Деякі історичні зауваження» щодо прагнень Іспанії у бік Європи зазначав: «Для того, хто має добре історичне чуття, немає сумніву, що «іспанська єдність» була, передусім і над усе, тогочасним об'єднанням двох

великих міжнародних політик – політики Кастилії, спрямованої на Африку і центр Європи, і політики Арагону, скерованої на Середземномор'я» [2, с. 148]. Відповідно у його розумінні напрямок до Європи не був першим, оскільки на це місце була поставлена Африка, проте значення Європи у долі Іспанії було беззаперечним і полягало у імпульсі до об'єднання Іспанії.

І. Петровський, редактор збірки творів Х. Ортеги-і-Гассета «Етюди про Іспанію», у вступі до книги зазначив «для Ортеги драматичним є саме питання про існування іспанської думки в європейській філософії; проблемним є існування самої іспанської філософії як такої... саме іспанське буття Ортега розуміє як драму, а Іспанію в цілому – як невирішену проблему» [2, с. 7]. І. Петровський зазначає, що Ортега описує невлаштованість Іспанії в комфортабельному європейському світі, намагається просвітити Іспанію, ввести її в Європу. Таку характеристику критика підтверджують слова самого Ортеги: «обставини» мої – іспанські, а «точка зору» – європейська. Ортега уточнює: «Європа – точка зору в принципі така, що її можна досягнути». Європа начебто іспанська утопія Ортеги, той світ, який шукають і який належить звести на іспанському ґрунті. Іспанія для Ортеги – проблема, але проблема, яку можна вирішити. В проект іспанської культури Ортеги із самого початку було закладено вектор, який долає національне [2, с. 22].

Підсумовуючи особливості сприйняття Іспанії Ортегою, відмітимо, що воно було ближче для концепту «Європа для Іспанії».

Іспанський дослідник і суспільний діяч Хоакін Коста-і-Мартінес (1846-1911 рр.) висував план «європеїзації» Іспанії, вбачаючи у ньому знищення пережитків середньовіччя й проведення буржуазних реформ з метою попередження революції в Іспанії (тобто наполягав, що Іспанії слід бути більш схожою культурно й економічно на інші країни Європи). Своєю діяльністю він намагався виправити існуючу різницю між економікою інших європейських країн і Іспанії, зокрема підтримував ідею надання землі збіднілим селянам, створив Національну лігу виробників 1899 року, Національну спілку 1900 року. І хоча його практична діяльність в цьому напрямку не була вдалою, його ідеї залишили слід в історії Іспанії. Сьогодні ж ми його відносимо до прибічників концепту «Європа для Іспанії».

Мігель де Унамуно (1865-1936 рр.) занурюється ще глибше і створює філософію «кіхотизму», націлену на відродження не тільки Іспанії, але й Європи, яка, на його думку, «потонула у внутрішньополітичних негараздах, погоні за грошима й імперською владою над світом». Не «європеїзувати»

Іспанію, а «іспанізувати» Європу – такий імператив висунув М. де Унамуно [3, с. 31].

М. де Унамуно розкривав таким чином цю свою думку: «Відчинити вікно» й привітати «європеїзованого іспанця» можна; він позбавить «нещасливу Європу від шор оптимістичного розуму, навчить її трагічно відчувати життя. В цьому зміст гасла «іспанізувати Європу...» – це вихід із духовної кризи; виховання «людини кіхотизованої» – це вихідна умова подолання кризової ситуації. Особливе місце в творчості Унамуно посідає усвідомлення образу Дон Кіхота як втілення справжньої Іспанії. Він вважав, що європейське життя, досягнувши стану визначеної впевненості та гарантованості, набуло все більш прагматичної орієнтації. Тому Дон Кіхот ставав носієм протесту проти норм раціоналізованої, позитивістської орієнтованої культури, а «кіхотизм» виступав як зразок своєрідної іспанської релігії, здатної перетворити як Іспанію, так і Європу [3, с. 58].

Але М. де Унамуно не тільки пропонує вихід з проблеми Іспанії в «іспанізації європейців» й, одночасно в «європеїзації іспанців» Так іспанська дослідниця Наталія Родрігес Мартін відмічає, що він писав і про причини, через які Іспанія опинилася в кризі. У нарисі «Про маразм Іспанії» М. де Унамуно засуджує душевну бідність Іспанії, яка почалася з ізоляції, «...це поведінка, яка закодована в інквізиційний протекціонізм, який потонув у Реформації, і яка карає і перешкоджає вступу до Європи». Аналізуючи доробки Унамуно вона відмічає, що ізоляція щодо Європи та протекціонізм розглядаються у мислителя як гальмо в культурній та інтелектуальній еволюції [9].

Також Н. Р. Мартін відмічає шлях Унамуно, яким має рухатися Іспанія. Так, на думку філософа Більбао, саме відкриття Іспанії назовні може дозволити культурну регенерацію Іспанії, її вихід з нерухомості: «В Іспанії необхідність визначити себе щодо Європи – це те, що постійно деформується в історії. Я переконаний [...], що справжня і глибока європеїзація Іспанії, тобто наше засвоєння тієї частини європейського духу, яка може стати нашим духом, не почнеться поки ми не спробуємо нав'язати себе духовному порядку Європі, змусити їх проковтнути наше, справді наше, в обмін на їх, поки ми не намагатимемося не іспанізувати Європу» [9]. Така думка Унамуно є ще більш глибокою і стосується методів «іспанізації» Європи та «європеїзації» Іспанії, які ми не беремося аналізувати чи критикувати. В той же час, ми звертаємо увагу на поєднання двох концептів у творах Унамуно, на тому, що Іспанія як частина Європи має увібрати в себе необхідні їй зміни та новації, частину

європейського духу, але в той самий час і Європа має «спожити» іспанський продукт, увібрати в себе частину іспанського духу.

Щодо С. де Мадаріаги (1886-1978 рр.), то він був повноправним учасником трьох європейських культур (іспанської, французької та англійської). Народившись в Іспанії, він отримав освіту у Франції а працював з часом у Великій Британії, хоча і не постійно, був представником Іспанії в Лізі Націй. Його погляди різняться від поглядів мислителів і науковців, яких ми назвали раніше. Він був сучасним європейцем і як багато ідеалістів того часу мріяв про єдину Європу, про яку він був дуже високої думки. Його можна назвати пророком європейської єдності. Щоправда він не надто часто говорив про об'єднання Європи, але тому, що така перспектива здавалася йому віддаленою. Європейські проблеми він відчував як європеєць, а не представник окремої нації. Головною живою проблемою для нього була єдність Європи. Він вважав, що населення Європи – то багата «помісь», букет націй, багата на характери, які можуть скласти продуктивний творчий колектив. «Європа – це дар від Бога людству. Саме так їй слід себе розуміти. Європа не повинна жити для себе та загрузнути в конфліктах» [4]. Окреме місце він відводив і своїй Батьківщині, Іспанії, наполягаючи що всі нації є неповторними і важливими. Він вважав, що вирішення проблем Європи, які виникли завдяки її територіально-економічній єдності, можливе лише на основі моральної солідарності націй. «Європа є єдиним тулубом, але вона ще не є однією свідомістю» [4; 7, р. 618]. Через таке розуміння європейських проблем він вважав, що всі нації мають зблизитися на основі загальних інтересів, якими в повоєнний час були безпека та роззброєння. На наш погляд, С. Мадаріага, так само як і Унамуну, був представником обох концептів.

І в середині ХХ століття, так само як і на його початку, у іспанських мислителів і науковців проблема бачення місця Іспанії в Європі була пов'язана з застоєм культурного та економічного життя Іспанії, її політичною нестабільністю. Політики середини ХХ століття відзначаючи роль Іспанії в Європі і в світі намагалися звернути увагу до Іспанії і довести, що їх країна є важливою для оборони Європи, для налагодження міцних зв'язків між країнами Латинської Америки і т.д., оскільки саме Іспанія була, є і буде, об'єднуючою ланкою Заходу і Сходу, Європи і Африки, беручи до уваги її історію та географічне положення. Зважаючи на те, що наприкінці ХІХ – початку ХХ століття Іспанія мала низьку інтенсивність контактів з європейськими країнами, науковці після Другої світової війни почали говорити взагалі про «повернення» Іспанії до Європи, так, наче географічно увесь минулий час вона могла бути в

іншому місці. Але Король Іспанії Х. Карлос, виступаючи в парламенті Великої Британії після вступу Іспанії в ЄЕС (1986 р.) з упевненістю констатує: «España nunca ha dejado de estar en Europa, de sentirse Europa, de ser Europa» - «Іспанія ніколи не переставала бути в Європі, відчувати себе Європою, бути Європою» [8, р.113]. Тому логічно, що Іспанія жодним чином не повинна доводити своє значення і роль для Європи і європейських організацій, оскільки вона була і залишається європейською країною.

У другій половині ХХ століття першість у визначенні ролі Іспанії в Європі перебирають іспанські історики. Так, у монографії під редакцією Х. Перейри автори зазначили, що нормалізація відносин Іспанії з Європою у ХХ столітті – це «тривалий процес, який носив назву «проблема Іспанії» і основні риси цього процесу характеризувалися як різниця між Іспанією та Європою упродовж певного часу, де головними віхами відзначаються громадянська війна, диктатура Ф. Франко, подальша трансформація в демократію й інтеграція в європейські інститути, яка закінчилася нормалізацією позиції Іспанії і повагою в Європі [13, р. 296].

Цей же колектив авторів дає таку характеристику відносинам Іспанії та Європи до моменту вступу до ЄЕС: по-перше, це «загадкове непорозуміння» європейцями іспанців через наявність «іспанського лабіринту» подій і думок; по-друге, звичка Іспанії бачити у Європі рішення своїх проблем (в першу чергу економічних); третє, нестійкий зв'язок між Іспанією та Європою. Четверте, сучасна Іспанія, як і в минулому, не звільнена від парадоксів та дилем, проблем, які збільшуються та поглиблюються історичними тенденціями і новітніми процесами, такими як партикуляризм, європеїзм і глобалізація: «Іспанія, країна ексцентрична, шукає вдалу позицію» [13, р. 296]. Відтак, зазначений колектив авторів роблять наголос вже не на дискурсі (хто є більш необхідний: Іспанія для Європи чи навпаки) а на тому, як Іспанія себе репрезентувала на міжнародній арені. Цей колектив авторів переконаний у тому, що на практиці переміг прагматизм Іспанії, або концепт «Європа для Іспанії». І, можливо, переміг на першому етапі саме цей концепт через комплекс ізоляції, яким страждала Іспанія. Іспанський економіст Х. М. де Асаола писав: «Ідея єдиної Європи мала великий вплив на мужів 1900 р.н. Саме ці імена, серед яких назвемо лише головні – Ортега-і-Гасет, Е. де Орс, С. де Мадаріага – повідомили іспанській спільноті про інтерес до ідеї Європи. Проте комплекс ізоляції, яким страждає Іспанія з часів наполеонівських воєн і Версальського миру, глибоко укорінився і його важко відкинути одразу. Крім того, Іспанія упродовж останнього століття пережила три громадянські війни» [5, с. 10-11].

Прагнення Іспанії посідати важливу політичну та духовну (як вбачав М. де Унамуно) роль в Європі не збігалось з самими можливостями країни як на початку ХХ століття так і після Другої світової війни: політична й економічна нестабільність та слабкість не давали змоги зайняти вигідне становище в Європі. Глава іспанської держави Ф. Франко (1939-1975 рр.) мав своє бачення місця Іспанії в Європі. Він визначив такі головні завдання країни для Європи (таку аргументацію він використовував у своєму європоцентристському дискурсі): по-перше, боротьба проти комунізму; по-друге, Іспанія для Європи – це форпост християнства; по-третє, Іспанія є дуже важливою для побудови колективної безпеки в Європі та світі; по-четверте, Іспанія є з'єднуючою ланкою країн Європи та Африки, Європи й Латинської Америки. Такий поділ, звичайно, дещо умовний, наголоси зроблені для зручності аналізу. Ми навели ці основні аргументи Ф. Франко для ілюстрації концепту «Іспанія для Європи» але в зовнішньополітичній сфері.

Відтак, концепти «Іспанія для Європи» та «Європа для Іспанії» зародилися в колі інтелектуалів, іспанських мислителів «покоління 98». В їх дискурсі важко виокремити концепт, який отримав першість, проте перемогою, на наш погляд, є інтелектуальний доробок М. де Унамуно, який у своїй творчості поєднує ці два концепти, наголошуючи, що «європеїзація Іспанії» має відбуватися одночасно з «іспанізацією Європи» адже обом сторонам є що запропонувати одна одній, особливо в духовній сфері. Згодом, з середини ХХ століття для «повернення» Іспанії до Європи, для входження до ЄЕС постає необхідність розкрити переваги Іспанії для Європи, і в політичній сфері запрацював концепт «Іспанія для Європи». Науковці та політики часів Франко формулювали роль Іспанії в Європі, і чудово розуміли роль Європи у вирішенні «проблеми Іспанії».

Список використаних джерел та літератури:

1. Іваницька О. П. Політичний розвиток франкістської Іспанії. 1939-1975 рр. / Ольга Павлівна Іваницька – Вінниця: Вінницький державний педагогічний інститут, 1996. – 90 с.
2. Ортега-и-Гассет Х. Етюды об Испании / Хосе Ортега-и-Гассет – К.: Новый Круг. – Пор-Рояль, 1994. – 320 с.
3. Пронкевич О. «Дон Кіхот»: роман – міф – товар. / Олександр Вікторович Пронкевич – К.: НаУКМА; Аграр Медіа Груп, 2012. – 197 с.
4. Соколов Э. В. Испанский гений Сальвадора де Мадариаги и проблемы национального характера [Електронний ресурс] / Эльмар Владимирович Соколов // Журнал «Самиздат». – Режим доступу: http://samlib.ru/s/sokolow_e_w/2madariaga.shtml – Дата обращения: 17.09.2019
5. Шипуло Т. И. Внешнеполитические и экономические связи ФРГ и Испании (1952-1972 гг.): автореф. дис. на получение степени канд. истор. наук: спец. 07.00.03 «Всеобщая история» / Татьяна Ивановна Шипуло – М., 1977. – 23 с.

6. Calduch R. *Relaciones Internacionales* / Rafael Calduch. – Madrid: Ceura, 1991. – 450 c.
7. Madariaga de S. *Spain a modern history* / Salvador de Madariaga. – New York: N.Y., 1958. – 736 p.
8. Marias J. *El Discurso del Rey de España ante el Parlamento británico* / Julian Marias // *Cuencia y Razon*. – 1986. – № 22. – P.112–125.
9. Martín N. R. *La Europa de Miguel de Unamuno. El conflicto como camino hacia un nuevo humanismo* [Recurso electrónico] / Natalia Rodríguez Martín // *Rivista di Filosofia e Culture*. 2. Diciembre. – Modo de acceso: https://www.academia.edu/34071996/La_Europa_de_Miguel_de_Unamuno._El_conflicto_como_caminio_hacia_un_nuevo_humanismo – Fecha de revisión: 17.09.2019
10. Tusell J. [coord] *La política exterior en el siglo XX*. / Juan Avilés Farré, Rosa María Pardo Sanz, Javier Tusell. Madrid: Biblioteca Nueva-UNED, 2000. – 576 p.
11. Pardo Sanz M. R. *Fernando Maria Castiella: pasión política y vocación diplomática* / Rosa María Pardo Sanz // *Historia Contemporánea*. – 1995. – № 15. – P.225-239.
12. Paredes F.J. *Historia contemporánea de España. Siglo XX* / Francisco Javier Paredes – Barcelona: Editorial Ariel, 2008. – 1195 p.
13. Pereira J.C. [coord] *La política exterior de España 1800-2003. Historia, condicionantes y escenarios* / Juan Carlos Pereira Castañares. Barcelona: Ariel Historia, 2003. – 609 p.
14. Farre J.A. *Un país enemigo: Franco frente a Francia, 1939-1944* / Juan Avilés Farré // *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, H. Contemporánea*. – 1994. – T. 7. – P.109–134.

References:

1. Ivanyts'ka, O.P. (1996). *Politychnyy rozvytok frankists'koyi Ispaniyi. 1939-1975 rr.* Vinnytsya: Vinnyts'kyy derzhavnyy pedahohichnyy instytut.
2. Ortega-i-Gasset, KH. (1994). *Etyudy ob Ispanii*. Kyiv: Novyy Krug. Por-Royal'
3. Pronkevych O.V. (2012). *«Don Kikhot»: roman – mif – tovar*. Kyiv: NaUKMA; Ahrar Media Hrup.
4. Sokolov, E. V. *Ispanskiy geniy Sal'vadora de Madariagi i problemy natsional'nogo kharaktera. Zhurnal «Samizdat»* Retrieved from http://samlib.ru/s/sokolow_e_w/2madariaga.shtml
5. Shipulo, T. I. (1977). *Vneshnepolitieskiye i ekonomicheskiye svyazi FRG i Ispanii (1952-1972 gg.): abstract. dis. for the degree of cand. a story. sciences: special. 07.00.03 «General History»*. Moskva.
6. Calduch, R. (Ed.) (1991). *Relaciones Internacionales*. Madrid: CEURA.
7. Madariaga, S. de. (1958). *Spain a modern history*. New York: N.Y.
8. Marias, J. (1986) *El Discurso del Rey de España ante el Parlamento británico*. *Cuencia y Razon*, 22, 112-125.
9. Martín, N. R. (2016) *La Europa de Miguel de Unamuno. El conflicto como camino hacia un nuevo humanismo*. *Rivista di Filosofia e Culture*. 2. Diciembre. Retrieved from https://www.academia.edu/34071996/La_Europa_de_Miguel_de_Unamuno._El_conflicto_como_caminio_hacia_un_nuevo_humanismo
10. Tusell, J. (2000). *La política exterior de España en el siglo XX (2000)* [coord] Madrid: Biblioteca Nueva-UNED.
11. Pardo Sanz, M. R. (1995). *Fernando Maria Castiella: pasión política y vocación diplomática*. *Historia Contemporánea*, 15, 225-239.
12. Paredes, F.J. & Francisco, J. (2008). *Historia contemporánea de España. Siglo XX*. Barcelona: Editorial Ariel.
13. Pereira, J.C. (2003). [coord] *La política exterior de España 1800-2003. Historia, condicionantes y escenarios*. Barcelona: Ariel Historia.
14. Farre, J.A. (1994) *Un país enemigo: Franco frente a Francia, 1939-1944* *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, H. Contemporánea*, 7, 109-134.

Anastasiia Khmel, Ph.D. (History), Associate Professor
Petro Mohyla Black Sea National University
Mykolaiv, Ukraine

«SPAIN FOR EUROPE» AND «EUROPE FOR SPAIN» CONCEPTS IN DISCUSSIONS OF SPANISH INTELLECTUALS

Abstract. *Concepts «Spain for Europe» and «Europe for Spain» in discussions of Spanish intellectuals.*

The study analyzes the views of Spanish thinkers and historians, most notably of «Generation 98», about Spain's role in Europe and vice versa. The problem of the conceptualizations of the notions «Spain for Europe» or «Europe for Spain» for Spain came at the end of the nineteenth – in the beginning of the twentieth century after the defeat in the war of 1898, for Ukraine it became relevant as a result of the realization of the European choice of Ukraine, since both countries were thinking at different times how to find their place in Europe and determine what they can bring to the circle of European peoples. The self-conceptualization of Spain as a member of the European family began after the defeat in the war of 1898, when Spain lost its last colonies: Cuba and the Philippines. The defeat in this war has made appear a galaxy of thinkers who have taken up the revival of Spain's spirit, one can say of its self-esteem, power and might by explaining its place in Europe. Generation 98 has become the foundation not only for later thinkers and scholars but also for politicians. We can find their ideas in the Eurocentric discourse of F. Franco and in the speeches of his ministers. M. de Unamuno became the most famous and respected figure of this generation, and his thesis on the interpenetration of cultures as a basis for their coexistence, on the mutual development and usefulness of cultures, is a vivid realization of the symbiosis of both concepts. Therefore, the two concepts mentioned in the title can be realized in parallel and do not exclude each other.

Consequently, the concepts of «Spain for Europe» and «Europe for Spain» are originated by the Spanish thinkers and intellectuals of the generation 98. In their discourse, it is difficult to single out the dominant concept, but the most important, in our view, is the intellectual achievement of M. de Unamuno, who successfully combines the two concepts, emphasizing that «Europeanization of Spain» must occur simultaneously with the «Spanishization of Europe» because both sides have something to offer each other, especially in the spiritual scope.

Keywords: *Spain, Europe, «generation 98», M. de Unamuno, Spanishization, Europeanization.*

Надійшла до редколегії 10.01.2020

НАУКОВА ХРОНІКА

УДК [061.3:2]:378.4(477-25)+292Піскорський
DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.15.11>

Наталія Шевченко

кандидат історичних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ, Україна

КРУГЛИЙ СТІЛ ПАМ'ЯТІ ВОЛОДИМИРА ПІСКОРСЬКОГО У СТИНАХ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Анотація. У статті проаналізовано роботу круглого столу, присвяченого постаті Володимира Піскорського «В. К. Піскорський та проблеми вивчення всесвітньої історії в Університеті Св. Володимира». Його було проведено у вересні 2019 року в рамках роботи X Міжнародного Конгресу іспаністів України на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка за ініціативи Центру латиноамериканських та іберійських студій «Casa Iberoamericana» кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн. У роботі круглого столу взяли участь науковці із Києва, Чернігова, Ніжсина, а також учасники конгресу – гості із Іспанії, Німеччини, Угорщини, Польщі тощо. Учасники круглого столу, поставили за мету два надважливі завдання: по-перше, привернути увагу молодих дослідників до необхідності подальшого вивчення наукової спадщини знаного вченого-іспаніста та, по-друге, визнаючи, що Володимир Піскорський був у широкому сенсі представником європейського інтелектуального середовища кінця XIX - початку XX століття, наголосити на його приналежності до українського культурного та наукового простору означеного періоду. Перед присутніми виступили родички видатного вченого – його онука Олена Новікова, яка дбайливо оберігає пам'ять про знаного вченого-іспаніста та історика-всесвітника, та її племінниця Галина Піскорська. У своїх виступах учасники круглого столу зупинилися не тільки на багатогранному науковому доробку історика, але й окреслили його громадську діяльність та почули багато родинних легенд, якими поділилися родички вченого. Завдяки підготовленій відеопрезентації «Пам'ятні місця родини Піскорських» присутні могли не тільки зануритися у родинну атмосферу, але й здійснити віртуальну подорож до тих європейських міст, з якими були пов'язані його наукові пошуки, та простежити етапи становлення викладацької кар'єри вченого. Під час роботи круглого столу було розгорнуто невелику книжкову виставку праць Володимира Піскорського із фондів Наукової бібліотеки імені М. Максимовича КНУ імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: Володимир Піскорський, Університет Св. Володимира (Київ), всесвітня історія, українська іспаністика, біографістика, круглий стіл.

20-21 вересня 2019 року на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка пройшов ювілейний X Міжнародний Конгрес іспаністів України. Цей захід зібрав не лише вітчизняних науковців: істориків, політологів, філологів та перекладачів. Чимало зарубіжних гостей, насамперед, колег-іспаністів та латиноамериканістів із Іспанії, Німеччини, Польщі, Угорщини, США, Нікарагуа та Мексики відвідало це поважне зібрання, яке

проводилося за сприяння Посольства Королівства Іспанія в Україні та безпосередньо під патронатом Надзвичайного та Повноважного Посла пані Сільвії Хозефіни Кортес Мартін. Знаковою подією в роботі цього конгресу стало проведення круглого столу «В. К. Піскорський та проблеми вивчення всесвітньої історії в Університеті Св. Володимира». Його організацією та проведенням займався колектив однодумців – співробітників кафедр нової та новітньої історії зарубіжних країн, давньої та нової історії України та Центру латиноамериканських та іберійських студій «Casa Iberoamericana», який працює при кафедрі нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка – доц. Віктор Короткий, доц. Наталія Шевченко та доц. Юлія Шемета. За задумом організаторів, саме таке поважне міжнародне зібрання мало би не тільки привернути увагу до сучасного стану іспаністики в Україні, але й віддати шану одному із фундаторів вітчизняних студій із всесвітньої історії, першому вітчизняному досліднику, який отримав дозвіл для наукової роботи в Королівському Архіві Іспанії, став член-кореспондентом Королівської Академії мистецтв у Барселоні.

За кордоном, ім'я Володимира Піскорського відоме серед дослідників історії європейського Середньовіччя [11; 12; 13], утім, його знають, здебільшого, як «російського» вченого [4; 5; 6; 19]. Цьому сприяло, очевидно те, що активна фаза його творчого життя та викладацької кар'єри припала на період викладання у Казанському імператорському університеті у 1906-1910 роках (на території сучасної Росії він і трагічно загинув у розквіті творчих сил) [14], та й той факт, що свої роботи він видавав російською. До того ж, ім'я Володимира Піскорського як «фундатора іспанських студій», активно використовувалося для демонстрації тягlosti радянської історичної науки до вивчення історії Іспанії, аби уникнути натяків на політично вмотивований інтерес до дослідження окремих трагічних аспектів її історії ХХ ст. Отже, його спадщина, і його постать органічно «вписувалися» у інтелектуальне середовище Російської імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. А між тим учений народився та перепохований в Україні, тут він здобув університетську освіту, деякий час викладав, тут сформувалися його наукові інтереси [1; 3; 7].

Отож, учасники круглого столу, поставили за мету два надважливих завдання: 1) привернути увагу молодій генерації дослідників (а на захід завітали студенти-історики та філологи, вихованці КНУ імені Тараса Шевченка) до необхідності подальшого вивчення наукової спадщини знаного вченого-іспаніста та 2) визнаючи, що Володимир Піскорський був у широкому

сенсі представником європейського інтелектуального середовища кінця XIX – початку XX століття, наголосити, особливо для іноземних учасників заходу, на його приналежності до українського культурного та наукового простору означеного періоду.

У роботі круглого столу узяли участь науковці із Києва, Чернігова, Ніжина. Почесними гостями заходу були онука Володимира Піскорського пані Олена Новікова, яка дбайливо оберігає пам'ять про свого знаного предка, та її племінниця Галина Піскорська, співробітниця Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Так, Олена Новікова, у своєму виступі не тільки окреслила основні теми іспанських та італійських студій Володимира Піскорського, але й розповіла про свою публікаційну діяльність, про зусилля із популяризації наукової та епістолярної спадщини В. Піскорського та продемонструвала упорядковані нею видання [8; 9; 10; 11]. Але особливо зворушливими були родинні спогади, якими пані Олена охоче поділилася із присутніми. До тематики іспанських студій Володимира Піскорського звернувся також і доктор історичних наук, професор Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка, знаний фахівець із історії європейського Середньовіччя Володимир Дятлов. У своєму науковому доробку дослідник має кілька публікацій присвячених постаті В. Піскорського [2]. Оприлюднена ним доповідь викликала жваве обговорення, зокрема, щодо причин, які спонукали Володимира Піскорського узятися за дослідження саме іспанської історії.

Питанням дослідження зовнішньої політики і дипломатії доби Середньовіччя та ранньомодерного часу у науковій спадщині В. Піскорського було присвячено доповідь доцента Київського національного університету імені Тараса Шевченка Вячеслава Ціватого, який є фахівцем із історії міжнародних відносин цього періоду [17; 18].

Студентському періоду життя Володимира Піскорського, а також його викладацькій діяльності у Ніжині присвятили свої доповіді доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка Віктор Короткий та професор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя Євген Луняк. Під час подальшої дискусії В. Короткий висловився щодо інтелектуальної атмосфери в Університеті Св. Володимира за часів навчання там Володимира Піскорського, окрему увагу приділив студіям із всесвітньої історії. Аналізу громадської діяльності Володимира Піскорського було присвячено виступ кандидата історичних наук Олени Труш. Вона є автором кількох досліджень із цієї тематики [15; 16], по крупицях зібравши матеріали

регіональних та центральних архівних установ, а також працюючи із приватним архівом родини Піскорських.

Під час роботи круглого столу було оприлюднено відеопрезентацію «Пам'ятні місця родини Піскорських». Її автори, доценти Київського національного університету імені Тараса Шевченка Юлія Шемета та Наталія Шевченко відібрали світлини як із родинного зібрання, так і ті, що представлені у музейних колекціях м. Києва та м. Ніжина. Присутні могли не тільки зануритися у родинну атмосферу, але й здійснити віртуальну подорож до тих європейських міст, з якими були пов'язані наукові пошуки Володимира Піскорського, та простежити етапи становлення викладацької кар'єри вченого. На прохання організаторів, за сприяння Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича під час роботи круглого столу було розгорнуто невелику книжкову виставку праць Володимира Піскорського із її фондів.

Отже, проведений у стінах Київського національного університету імені Тараса Шевченка круглий стіл став знаковим не тільки для активізації вітчизняних студій із іспаністики, але й важливим етапом у науковому переосмисленні творчої спадщини знаного вітчизняного історика-медієвіста та новіста, вихованця Університету Святого Володимира – Володимира Піскорського.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дмитрієв В. С. Піскорський Володимир Костянтинович / В. С. Дмитрієв, І. І. Тіщенко // Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення (1834-2004 рр.) / Під ред. Г. Д. Казьмирчука; КНУТШ. – К., 2004. – С. 273.
2. Дятлов В. А. Научно-педагогическая деятельность В. К. Пискорского в Нежинском историко-флористическом институте / В. Дятлов // Література та культура Полісся. – 1990. – Вип. 1. – С. 57-59.
3. Короткий В. Піскорський Володимир Костянтинович: (1867-1910) / В. Короткий // 3 іменем Святого Володимира : Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2 кн. / [упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський]. – К., 1994. – Кн. 2. – С. 432-433.
4. Мильская Л. Т. Владимир Константинович Пискорский: (1867-1910) / Л. Т. Мильская, И. С. Пичугина // Портреты историков: Время и судьбы: В 2 т. / под ред. Г. Севостьянова. – Т. 2 : Всеобщая история. – Москва; Иерусалим: Gesharim, 2000. – С. 125-132.
5. Мильская Л. Т. Русский историк-испанист – В. К. Пискорский: (1867–1910 гг.) / Л. Т. Мильская, И. С. Пичугина // Проблемы испанской истории. – М., 1975. – С. 230-249.
6. Мягков Г. П. Поборник академической свободы. К 150-летию со дня рождения В.К. Пискорского / Г. Мягков // Парадигмы университетской истории и перспективы университетологии: (К 50-летию Чуваш. гос. ун-та имени И. Н. Ульянова): Сб. ст.: В 2 т. / Редкол.: О. Н. Широков, Т. Н. Иванова, Н. Н. Агеева, М. Н. Краснова. – Чебоксары, 2017. – Т. 1 – С. 185–191.
7. Новиков О. М. Видатний учений-іспаніст В. К. Піскорський: (До 100-річчя з дня народження) / О. Новиков // Український історичний журнал. – 1967. – № 8. – С. 124-125.

8. Новикова О. В. К. Піскорський: Біографічний нарис / О. Новикова // Піскорський В. К. Вибрані твори та епістолярна спадщина. – К., 1997. – С. 17-43.
9. Новикова О. В. К. Піскорський / О. Новикова // Український історичний журнал. – 1992. – № 6. – С. 95-102.
10. Піскорський В. К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / В. Піскорський; упор. О. О. Новикова, І. С. Пічугіна; НАН України. Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К.: Відродження, 1997. – 352 с.
11. Піскорський В. К. Флорентійський збірник = Флорентийский сборник / В. К. Піскорський; упоряд. М. К. Кеда, О. О. Новикова, І. С. Пічугіна та ін. – К.; М.; Чернігів: Вид-во ІВІ РАН, 2013. – 370 с.
12. Пискорский В. К. История Испании и Португалии / В. Пискорский. – СПб.: Изд. О-ва Брокгауз-Ефрон, 1902. – 198 с.
13. Пискорский В. К. Кастильские кортесы в переходную эпоху от средних веков к новому времени: (1188–1520) / В. Пискорский. – К.: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1897. – XVII, 185 с.
14. Пискорский В. К. О предмете, методе и задачах науки всеобщей истории: Вступ. лекция, произнес. в Казан. ун-те 3 окт. 1906 г. / В. Пискорский. – Казань: Типо-лит. Имп. ун-та, 1906. – 13 с.
15. Труш О. М. Жовтневі погроми 1905 р. в Ніжині: позиція Володимира Піскорського / О. Труш // Література та культура Полісся. – 2012. – Вип. 69. – С. 69-77.
16. Труш О. М. Науково-педагогічна та громадська діяльність В. К. Піскорського / О. Труш : Автореферат дис. ... канд. істор. наук.: 07.00.06 – історіогр., джерелознавство та спец. іст. дисц. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 16 с.
17. Ціватий В. Італійські та іспанські студії професора Піскорського – погляд через сторіччя / В. Ціватий // Зовнішні справи. – 2016. – № 12. – С. 42-45. – (Сер.: Іст. науки).
18. Ціватий В. Г. Історико-методологічні традиції інституціональних витоків італійської та іспанської державності, політики і дипломатії: (до 150-річ. від дня народж. проф. В. К. Піскорського) / В. Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2016. – Вип. 23, ч. 1. – С. 98-103.
19. Vedyushkin V. La España de los historiadores rusos (Segunda mitad del siglo XIX – comienzos del siglo XX) / V. Vedyushkin // *Eslavística Complutense*. – 2014. – [N.] 14. – P. 107-114.

References:

1. Dmytriev, V., Tishchenko, I. (2004) Piskorskyi Volodymyr Kostiantynovych. In Hr. Kazmyrchyk (Ed.) *Istorychnyi fakultet Kyivskoho universytetu: mynule y sohodennia (1834–2004)*. Kyiv: PRAYM-M, 273. [In Ukrainian]
2. Diatlov, V. (1990) Nauchno-pedagogicheskaya deyatelnost V. K. Piskorskogo v Nezhymskom istoriko-filologicheskome institute. *Literatura ta kultura Polissia*, 1, 57-59 [In Russian].
3. Korotkyi, V. (1994) Piskorskii Volodymyr Kostiantynovych. In V. Korotkyi, V. Ulianovskyi (Eds.) *Z imenem Sviatogo Volodymyra: Kyivskiy universytet u dokumentakh, materialakh ta spohadakh sychasnykiv*, 2, 432-433. [In Ukrainian]
4. Milskaya, T., Pichugina, I. (2000) Vladimir Konstantinovich Piskorskiy (1867-1910). In G. Sevostianov (Ed.) *Portrety istorikov: Vhemya i sudby*, Moskva, Ierusalim: Gesharim, 2, 125-132. [In Russian].
5. Milskaya, T., Pichugina, I. (1975) Russkii istorik-ispansist - V. K. Piskorskii (1867-1910). *Problemy ispanskoy istorii*, 230-249. [In Russian].
6. Myagkov, G. (2017) Pobornik akademicheskoy svobody. K 150-letiiu so dnia rozhdeniia V. K. Piskorskogo. In O. Shyrovov (Ed.). *Paradigmy universitetskoy istorii i perspektivy universitetologii*. Cheboksary, 1, 185-191. [In Russian].

7. Novykov, O. (1967) Vydatnyi uchenyi-ispansist V.K. Piskorskyi: (Do 100-richchia z dnia narodzhennia). *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal*, 8, 124-125. [In Ukrainian]
8. Novykova, O. (1997) K. Piskorskyi: Biografichniy narys. In Piskorskyi V. K. *Vybrani tvory ta epistoliarna spadshchyna*, 17-43. [In Ukrainian].
9. Novykova O. (1992) V. K. Piskorskyi. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal*, 6, 95-102. [In Ukrainian].
10. Piskorskyi, V. (1997) *Vybrani tvory ta epistoliarna spadshchyna*. Kyiv: Vidrozhennya, 1997. [In Ukrainian].
11. Piskorskyi, V. (2013) *Florentiiskiy zbirnyk = Florentyiskiy sbornyk*. Keda, M., Novikova, O., Pichuhina, I. (Eds.). – Kyiv; Moskva; Chernihiv: Vyd-vo IVI RAN. [In Ukrainian], [In Russian].
12. Piskorskiy, V. (1902) *Istoriya Ispanii i Portugalii*. SPb.: Brokgauz-Yefron. [In Russian].
13. Piskorskiy, V. (1897) *Kastilskie kortesy v perekhodnyu epokhu ot srednikh vekov k novomu vremeni: (1188–1520)*. Kiev: Tipografiya Imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira. [In Russian].
14. Piskorskiy, V. (1906) *O predmete, metode i zadachakh nauki vseobshchey istorii: Vstupitel'naya lektsiya, proiznesennaya v Kazanskom universitete 3 oktiabria 1906 goda*. Kazan: Tipo-lit. Imperatorskogo universiteta. [In Russian].
15. Trush, O. (2012) Zhovtnevi pohromy 1905 r. v Nizhyni:pozytsiia Volodymyra Piskorskoho. *Literatura ta kultura Polissya*, 69, 69-77. [In Ukrainian].
16. Trush, O. (2009) *Naukovo-pedahohichna ta hromadska diialnist V. K. Piskorskoho*. Abstract of unpublished thesis (PhD in History). Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. [In Ukrainian].
17. Tsivatyi, V. (2016) Italiiski ta ispanski studii profesora Piskorskoho – pohlyad cherez storichchia. *Zovnishni spravy*, 12, 42-45. [In Ukrainian].
18. Tsivatyi, V. (2016) Istoryko-metodolohichni tradytsii instytutsionalnykh vytokiv italiyskoi ta ispanskoi derzhavnosti, polityky i dyplomatii: (do 150-richchia vid dnia narodzhennia prof. V. K. Piskorskoho). *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrayiny*. 23, 1, 98-103. [In Ukrainian].
19. Vedyushkin, V. (2014) La España de los historiadores rusos (Segunda mitad del siglo XIX – comienzos del siglo XX). *Eslavística Complutense*, 14, 107-114. [In Spanish].

Nataliya Shevchenko, PhD (History), Associate Professor
 Taras Shevchenko National University of Kyiv
 Kyiv, Ukraine

ROUND TABLE IN MEMORY OF VOLODYMYR PISKORSKYI AT TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

Abstract. This report analyzes the main trends of a roundtable discussion on the memory of Volodymyr Piskorskyi «V. K. Piskorskyi and the Problems of the Study of World History at St. Volodymyr's University». It was held at the Taras Shevchenko National University of Kyiv in September 2019 as a part of the work of the Xth International Congress of Hispanic researches of Ukraine, and it was initiated by the Center for Latin American and Iberian Studies «Casa Iberoamericana» (Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries). Scientists from Kyiv, Chernihiv, Nizhyn, as well as the participants from Spain, Germany, Hungary, Poland etc. participated in the round table. The event organizers set out two important tasks: firstly, to attract the attention of young researchers to the need of further study of the scientific heritage of a well-known scientist, and secondly, recognizing that Volodymyr Piskorskyi was in broad sense the representative of the European intellectual environment on the eve of the XXth century, to emphasize its affiliation with the Ukrainian cultural and scientific space in this period.

The relatives of a prominent scientist – his granddaughter Olena Novikova, who carefully keeps the memory of the famous scientist-historian, and her niece Galina Piskorska – made their reports to the audience. In their speeches, the participants of the round table focused not only on the historian's prominent scientific achievements but also outlined his social activities and heard many family legends shared by the scientist's relatives. Thanks to the prepared video presentation of the «Piskorsky Family Memorials», the participants could not only immerse themselves in the family atmosphere, but also make a virtual trip to those European cities, which were associated with his scientific explorations, and trace the stages of a scientist's teaching career. During the round table, a small book exhibition of Volodymyr Piskorskyi's works from the collections of the Maximovich Scientific Library of the Taras Shevchenko National University was opened.

Keywords: *Volodymyr Piskorskyi, St. Volodymyr University (Kyiv), world history, Hispanic studies in Ukraine, biographical studies, roundtable discussion.*

Надійшла до редколегії 15.01.2020

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

2020 – № 15

Комп'ютерна верстка: Скульська Ірина Петрівна / Коваль Андрій Павлович